

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ISSN 2708-9827 (online)

ISSN 0201-419X (print)

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2025.102>

КУЛЬТУРА СЛОВА

CULTURE

OF THE WORD

Збірник наукових праць

Заснований у 1967 р.

Випуск 102

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО
Київ 2025

Засновники:

Національна академія наук України,
Інститут української мови.

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 11864 – 735P від 19.10.2006.

Суб'єкт у сфері медіа-реєстрантів R30-02812 (рішення від 22.02.2024 № 436).

Включено до переліку друкованих наукових фахових видань України
категорії «Б» (наказ МОН України від 29.06.2021 № 735).

Кластер: гуманітарні науки та мистецтво. Спеціальність: В11 Філологія
(спеціалізація «українська мова»).

Відповідальний редактор – Г.М. Сюта.

Редакційна колегія:

С.Я. Єрмоленко (головний редактор), С.П. Бирик (заступник головного редактора), Г.М. Сюта (заступник головного редактора), А.Ю. Ганжа (відповідальний секретар), Б. Беднаржікова (Чехія), Л.П. Васильєва, С.О. Вербич, К.Г. Городенська, П.Ю. Гриценко, І.А. Казимилова, Я.В. Капранов, С.А. Карпіловська, Т.А. Коць, О.П. Левченко, М.В. Мамич, О.Г. Межов, З.О. Пахолок, С.О. Соколова, В.П. Шульгач.

*До друку рекомендувала вчена рада Інституту української мови НАН України
(протокол № 11 від 18 вересня 2025 року).*

У збірнику вміщено статті, присвячені актуальним проблемам мовного сьогодення. Перша рубрика об'єднала матеріали доповідей учасників щорічного міжвідомчого семінару з проблем мовно-естетичного та лінгводидактичного спрямування текстів підручників з української літератури для Нової української школи, у ній запропоновано лінгвостилістичну інтерпретацію мови творів, що недавно увійшли до оновлених шкільних програм. Публікації в традиційній рубриці «Слово в художньому творі» доповнюють пізнання мови і стилю видатної поетеси – Ліни Костенко, а також актуалізують роль художнього слова в часи російсько-української війни за Незалежність України, відображають особливості мовостилу Миколи Зерова. Під рубрикою «Грамаічна стилістика» об'єднано статті, виконані на матеріалі мови ЗМІ та засвідчені в корпусі текстів ГРАК. Мовний матеріал відображає активність процесів фемінітивізації, глобалізації, що простежують науковці в українській мовній практиці. Зацікавить читачів узагальнення про особливості вживання ергонімів – назв житлових комплексів у м. Тернопіль.

Окрему рубрику «Постаті українських мовознавців» сформовано із узагальнювальних матеріалів про мовознавчий доробок знаних в Україні науковців – докторів філологічних наук, професорів Івана Григоровича Матвіяса (01.05.1925 – 20.12.2017) та Галину Миколаївну Вокальчук (06.06.1960 – 20.06.2024).

Традиційна рубрика «Наші консультації» поєднала розвідки мовознавців щодо правопису складних слів та особливостей слововживання в українській мові.

Адреса редакції:

Інститут української мови Національної академії наук України,
вул. Михайла Грушевського, 4, Київ, 01001.
Тел.: 278-4281, 279-1885;
e-mail: kultura-slova@ukr.net

ЗМІСТ

НА ДОПОМОГУ ВЧИТЕЛЕВІ

<i>Єрмоленко Світлана</i> Шевченкове слово і виховання мовно-національної свідомості	7
<i>Коць Тетяна</i> Ідеологема «Україна» в текстах підручників з літератури для Нової української школи.....	24
<i>Бибик Світлана</i> Художні тексти про підлітків і мова покоління XXI ст.	34
<i>Богдан Світлана</i> Леся Українка та її твори в НУШ: коментарі до матеріалів у підручниках.....	48
<i>Ганжа Ангеліна</i> Мовні маркери національної ідентичності в художньо-біографічних текстах Марини Павленко (за підручниками української літератури для 6 класу НУШ).....	59
<i>Кравченко Маргарита</i> Лінгвостилістичний аналіз оповідання Бориса Грінченка «Украла».....	71
<i>Голоях Лариса</i> Лінгвостилістичні доміанти моделювання образу України в романі Галини Пагутяк «Королівство».....	79

СЛОВО В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

<i>Сюта Галина</i> Традиційні й новітні профілі мислеобразу «війна» в художньому дискурсі періоду повномасштабного вторгнення.....	85
<i>Бобух Надія</i> «Світали ночі, вечоріли дні» (контрастиви в мовотворчості Ліни Костенко)	100
<i>Тележкіна Олеся</i> Лексико-граматична структура поетичного тексту Ліни Костенко	110
<i>Палаш Альона</i> Відлуння Еллади: мовосвіт античності в поезії Миколи Зерова.....	121

ГРАМАТИЧНА СТИЛІСТИКА

<i>Космеда Тетяна, Халіман Оксана</i> Сполучуваність демінутивно-афективних форм <i>жіночка</i> й <i>чоловічок</i> із прикметниками: аксіологічний вимір	131
--	-----

МОВА МАСМЕДІА

- Федоренко Леся* Мовна прагматика політичного міфу як жанру інформаційного спотворення реалій російсько-української війни..... 140
- Кабанцева Надія, Назаренко Оксана* Концептуальне поле «анатомія та фізіологія» політичної метафори в українському медіадискурсі..... 154
- Гордієнко Олеся* Суфіксальне освоєння новітніх запозичень в українських засобах масової комунікації..... 162

У СВІТІ ВЛАСНИХ НАЗВ

- Федак Софія* Про що розповідають назви сучасних житлових комплексів..... 175

ПОСТАТІ УКРАЇНСЬКИХ МОВОЗНАВЦІВ

- Адах Наталія, Гаврилюк Наталія, Максимчук Віталій, Савтис Наталія* Неолого-неографічна палітра Галини Вокальчук..... 184
- Рябець Людмила* Мовотворчість українських письменників у полі зору Івана Григоровича Матвіяса (до 100-річчя від дня народження)..... 195

НАШІ КОНСУЛЬТАЦІЇ

- Конференція із *кава-брейк*, *кавою-брейк* чи *кавою-брейком*?
(*С. Терещенко*)..... 200
- Сьогодні в Києві близько *тридцятьох* чи *тридцяти* градусів?
(*Л. Колібаба*)..... 203
- Уживати (вживати) / ужити (вжити) *що* чи *чого*?
(*Л. Колібаба*)..... 205

CONTENTS

TO ASSIST TEACHERS

- Svitlana Yermolenko* SHEVCHENKO'S WORD AND EDUCATION OF LANGUAGE-NATIONAL CONSCIOUSNESS 7
- Tetiana Kots* IDEOLOGEM "UKRAINE" IN TEXTS OF TEXTBOOKS ON LITERATURE FOR THE NEW UKRAINIAN SCHOOL 24
- Svitlana Bybyk* FICTION TEXTS ABOUT TEENAGERS AND THE LANGUAGE OF THE 21ST CENTURY GENERATION 34
- Svitlana Bohdan* LESIA UKRAINKA AND HER WORKS IN NEW UKRAINIAN SCHOOL: COMMENTS ON THE MATERIALS IN TEXTBOOKS 48
- Anhelina Ganzha* LANGUAGE MARKERS OF NATIONAL IDENTITY IN MARYNA PAVLENKO'S ARTISTIC AND BIOGRAPHIC TEXTS (BASED ON UKRAINIAN LITERATURE TEXTBOOKS FOR THE 6TH GRADE OF THE NUS) 59
- Marcharyta Kravchenko* LINGUISTIC AND STYLISTIC ANALYSIS OF BORYS HRINCHENKO'S SHORT STORY "STOLE" 71
- Larysa Holoivukh* LINGUISTIC AND STYLISTIC DOMINANTS OF MODELING THE IMAGE OF UKRAINE IN HALYNA PAHUTIAK'S NOVEL "THE KINGDOM" 79

WORD IN ART WORK

- Halyna Siuta* TRADITIONAL AND NEW LINGUOMENTAL PROFILES OF THE CONCEPT "WAR" IN THE ARTISTIC DISCOURSE OF THE PERIOD OF FULL-SCALE INVASION 85
- Nadiia Bobukh* "THE NIGHTS WERE BRIGHTENING, THE DAYS WERE DARKENING" (CONTRASTS IN THE SPEECH OF LINA KOSTENKO) 100
- Olesia Tieliezhkina* LEXICAL AND GRAMMATICAL ORGANIZATION OF LINA KOSTENKO'S POETIC TEXT 110
- Alyona Palash* ECHOES OF HELLAS: THE LINGUISTIC WORLD OF ANCIGUITY IN MYKOLA ZEROV'S POETRY 121

GRAMMATICAL STYLISTICS

- Tetyana Kosmeda, Oksana Khaliman* COMPATIBILITY OF THE DIMINUTIVE-AFFECTIVE FORMS *ЖИНОЧКА (ZHINOCHKA)* AND *ЧОЛЛОБИЧОК (CHOLOVICHOK)* WITH ADJECTIVES: AXIOLOGICAL DIMENSION ... 131

LANGUAGE OF THE MEDIA

- Lesya Fedorenko* LINGUAL PRAGMATICS OF THE POLITICAL MYTH AS A GENRE OF INFORMATIONAL DISTORTION OF THE REALITIES OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR 140
- Nadiya Kabantseva, Oksana Nazarenko* CONCEPTUAL FIELD “ANATOMY AND PHYSIOLOGY” OF POLITICAL METAPHOR IN MEDIADISOURSE ON MATERIAL OF THE UKRAINIAN LANGUAGE 154
- Olesia Hordiienko* SUFFIXAL ADAPTATION OF NEO-BORROWINGS IN UKRAINIAN MASS MEDIA 162

IN THE WORLD OF PROPER NAMES

- Sofia Fedak* WHAT THE NAMES OF MODERN RESIDENTIAL ESTATES REVEAL..... 175

FIGURES OF UKRAINIAN LINGUISTS

- Nataliia Adakh, Nataliia Gavryliuk, Vitalii Maksymchuk, Nataliia Sovtys* NEOLOGO-NEOGRAPHIC PALETTE OF HALYNA VOKALCHUK 184
- Liudmyla Riabets* SPEECH CREATIVE WORK OF UKRAINIAN WRITERS IN THE FIELD OF VISION OF IVAN HRYHOROVYCH MATVIIAS (TO THE 100TH ANNIVERSARY OF HIS BIRTH)..... 195

OUR CONSULTATIONS

- CONFERENCE WITH *KAVA-BREIK, KAVOIU-BREIK* OR *KAVOIU-BREIKOM?* (Svitlana Tereshchenko)..... 200
- SOHODNI V KYIEVI BLYZKO *TRYDTSIATOKH* OR *TRYDTSIATY HRADUSIV?* (Larysa Kolibaba)..... 203
- UZHYVATY (VZHYVATY) / UZHITY (VZHYTY) *SHCHO* OR *CHOHO?* (Larysa Kolibaba) 205

НА ДОПОМОГУ ВЧИТЕЛІВІ

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2025.102.1>

УДК 81'38

ШЕВЧЕНКОВЕ СЛОВО І ВИХОВАННЯ МОВНО-НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

ЄРМОЛЕНКО
Світлана Яківна,

доктор філологічних наук, професор, академік НАН України, головний науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики, Інститут української мови НАН України;
вул. Михайла Грушевського, 4,
м. Київ, 01001;
e-mail: svitlana.yermolenko@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9916-4915

Svitlana
YERMOLENKO,

Academician of the NAS of Ukraine, Professor, Dr. Sci. (Philol.), Chief Researcher of the Department of Stylistics, Culture of the Language and Sociolinguistics, Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine;
4 Mykhaila Hrushevskoho St.,
Kyiv 01001, Ukraine;
e-mail: svitlana.yermolenko@gmail.com

У статті проаналізовано мову сучасних підручників з української літератури для 5–7 класів як навчально-дидактичний дискурс, у якому окреслено лінгвостилістичний потенціал мовотворчості Т. Шевченка та його роль у формуванні мовно-національної свідомості учнів. Наголошено на інтермедійних засобах, що їх використовують автори підручників у висвітленні біографії, творчості Шевченка-поета і Шевченка-художника.

Відзначено важливість такої рубрики, як «Читацький практикум» з проведенням конкурсу на вибір найкращого читця поезій Шевченка.

Зауважено, що поєднання в навчально-дидактичному дискурсі науково-популярного, публіцистичного, художнього стилів потребує більшої уваги до тлумачення семантики конкретних висловлень як знаків історії мови, пояснення авторських афоризмів. Висловлено критичні зауваження щодо стилю біографічних текстів письменника.

Ключові слова: навчально-дидактичний дискурс, біографічні тексти, взаємодія мистецтв, мова ліричної поезії Шевченка, крилаті слова.

*Шевченкова поезія невичерпна,
і кожне нове покоління відкриватиме
в ній свої культурні коди.
Григорій Ключек*

Нові підручники з української літератури мають оригінальне зовнішнє оформлення, а також додаткові можливості щодо використання візуальних, звукових джерел інформації, наявних у сучасному медіапросторі. Це нові засоби пізнання української національної культури в її часових і просторових вимірах: у розглянутих джерелах не тільки інформація про літературу, мову, а й про історію, живопис, музику.

Використовуючи узагальнене поняття «мова підручників з української літератури», розуміємо складність оцінки навчально-дидактичного дискурсу, який залежить від освітньої програми, рівня мовної підготовки учнів до сприймання текстів різних стилів, жанрів, призначення яких – виховувати освічених громадян України, формувати їхню мовно-національну свідомість.

Перед авторами підручників постає непросте завдання: як у навчально-дидактичних текстах досягнути розуміння сучасними школярами українського художнього слова, яке жило і живе в пам'яті українців у тих творах, що їх вік вимірюється століттями, а також слова сьогоденного, на яке відгукуються нові покоління людей. Важливо наголосити на доцільності таких рубрик у підручниках, як «Художнє слово в житті людини» (Борзенко-5: 9), «Художня література як мистецтво слова» (Заболотний-5: 4–6), «Художня література – духовна скарбниця людства» (Яценко-5: 5).

Аналіз художніх текстів у шкільних підручниках передбачає врахування віку здобувачів загальної середньої освіти для розуміння літературознавчих термінів, формулювання завдань, використання вправ для перевірки засвоєного матеріалу.

Початки словесного мистецтва – це інформація в підручниках про різножанрову українську народну творчість, фольклор: легенди, казки, загадки, прислів'я, пісні, фільми. Застосовуючи можливості інтернету в освітній сфері, учні мають змогу знайомитися з українською культурою в її найширшому розумінні, вивчати скарби сучасної української літератури, мови, збагачувати свій словник.

У підручниках з української літератури для 5–7 класів нашу увагу привернув розділ про життя і творчість Тараса Шевченка. Вчителі української мови та літератури добре знають, що факти про життя поета, його дитячі роки, наприклад, оповідання-уривок із книжки Д. Красицького «Дитинство Тараса» (Авраменко-5: 271–274), спогади про нього допомагають глибше розуміти зміст його поезії. У збірнику «Культура слова» Вікторія Сичова в статті «Шевченкові тексти і тексти про Шевченка» поділилася досвідом викладання творів Кобзаря. Наголошуючи на стилістичній ролі повтору в поезії «Мені однаково», вона звертається до одного зі спогадів про поета й унаочнює природу глибинних народнопісенних джерел його мови: «...Пантелеймон Куліш 1847 року одружився з поетесою Олександрою Білозерською, відомою під псевдонімом Ганна Барвінок. Боярином на цьому весіллі був Тарас Шевченко. У спогадах нареченого читаємо: “Як же почули Шевченкове співання, ушухли всі так, наче зостався він один під вечірнім небом, викликаючи дівчиноньку свою вірную. Порвалися разом усі розмови й між старими, й між молодими. Посходились з усіх світлиць гості до зали, мов до якої церкви”» [Сичова 2014: 263]. Цей спогад свідчить і про музичне обдарування Шевченка, що закономірно позначалося на інтонаційно-ритмічній своєрідності мови його поезії.

У розділах сучасних підручників, присвячених Шевченкові, багато інформації про музику, живопис, загалом про осмислення постаті Шевченка, значення його творчості в історії української культури.

Візуальне оформлення текстів у підручниках органічно доповнює, урізноманітнює загальнокультурний зміст навчально-дидактичного матеріалу. Це й портрети Шевченка на тлі карти України, автопортрети та їх переосмислення у творчості сучасних художників. У рубриці «Цікаво знати» (Заболотний-5: 95) є інформація про найменшу у світі книжку – «Кобзар», яку створив український майстер Микола Сядристий, і про найбільший портрет-графіті Тараса Шевченка на багатоповерхівці в Харкові (пор. іншу форму повідомлення про цей факт – ‘мурал на стіні 16-типоверхового будинку в Харкові’), а також розповідь про портрет Шевченка черкаської художниці Н. Никифорової, виконаний із камінців, на яких зображено гетьманів України (Качак-5: 132), інший портрет Шевченка цієї художниці [у підручниках є варіанти написання цього прізвища *Нікіфорова* (Борзенко-5; Яценко-5)], доповнений малюнками дітей.

Підручники подають факти з історії життя поета, розповідають про вплив його поезії на пробудження національної свідомості українців. Багато пісень на слова Кобзаря відомі як народні пісні, а творцями музики були конкретні люди, наприклад, автор музики відомої пісні «Рече та стогне Дніпр широкий» – Данило Крижанівський. Цінна інформація про пам’ятники Шевченкові в Україні й у світі, з відповідними знімками, зокрема про один із останніх – у Флоренції (скульптор Олег Пінчук) (Чумарна-5: 141).

У сучасних підручниках багато репродукцій картин (серед них і Шевченкових), що допомагають розвивати асоціативне мислення учнів.

Подібно до того, як змінюється характер пам’ятників Шевченкові, бажання бачити поета на сучасних портретах молодим, не в кожусі, не в смушевій шапці, змінюється й характер сприймання, розуміння поетових текстів.

Саме підручники з української літератури, пропонуючи аналіз, пояснення художніх образів у поезії Шевченка, мають розкривати глибокий зміст й естетичну природу авторського слова як характерну ознаку мовно-національної свідомості, світогляду, ментальності українців. Адже минають століття, а численні крилаті вислови, пророчі слова, естетично досконалі фрази поета, що відтворюють природну інтонацію української розмови, звучать так, ніби висловлені сьогодні.

Ознакою сучасної культури, пов'язаної зі сферою освіти, може бути формулювання такого завдання: *Чи є пам'ятник Кобзареві у твоєму селі / місті? Зроби селфі біля пам'ятника й придумай цікавий підпис, використовуючи рядки віршів Тараса Шевченка* (Калинич-5: 133).

Один із підручників прикрашає світлина оригінальної скульптури з написом «Писав я вірші в бур'янах». Рядок «Писав я вірші в бур'янах» не є прямим цитуванням з творів Тараса Шевченка. Він може бути частиною твору «У бур'янах» Степана Васильченка, який описує дитинство Шевченка). Цю скульптуру (автор Анатолій Куш) було встановлено 1989 року біля села Шевченкове (сучасна назва Кирилівки, що на Черкащині, де виріс поет). На жаль, 2016 року пам'ятку культури викрали нелюди. Знайомлячись із фотографією в підручнику, пригадуємо Шевченкові слова: *зроблю / Маленьку книжечку. Хрестами / І везерунками [візерунками] квітками / Кругом листочки обведу. / Та й списую Сквороду / Або «Три царіє со дари». / Та сам собі у бур'яні, / Щоб не почув хто, не побачив, / Виспівую та плачу* (Т. Шевченко, «А.О. Козачковському»).

Біографічні відомості, а також аналіз творів поета, що їх визначає освітня програма, подано в розділах із такими назвами: *Поетичний образ України, Україна і я, Ліричні послання Україні, Далека й близька Україна, Музика поетичного слова*. Частотність слова *Україна* в таких назвах свідчить про основний мотив поезії Шевченка – розмову поета з Україною і про Україну. У цій розмові глибоким змістом наповнені слова *мати* і *діти*, *батьки* і *сини*, *діди* і *внуки*.

Хто такий в українській національній культурі Тарас Шевченко, учням відомо ще до навчання в 5-му класі. Тому автори деяких підручників слушно пропонують почати вивчення конкретних поезій Шевченка з обговорення питань: *Які вірші Шевченка ви знаєте? Що можете розказати напам'ять?*

Програма для 5–7-их класів передбачає вивчення таких поезій Шевченка: «За сонцем хмаронька пливе», «Зоре моя вечірняя...» (вступ до поеми «Княжна»), «Садок вишневий коло хати», «Мені тринадцятий минало», «І досі сниться...», «Учітись, читайте...» (уривок із Послання «І мертвим, і живим...»), «У нашім раї на землі», «Ми вкупочці колись росли», «Думка.

Тече вода в синє море», «Іван Підкова», «Розрита могила», «І золотої, й дорогої», «Мені однаково», балада «Тополя».

Звертаємо увагу на тексти «Зоре моя вечірняя...» (вступ до поеми «Княжна») і «Учітесь, читайте...» (уривок із поеми «І мертвим, і живим...»), які мають у підручниках різний обсяг, не завжди достатній для того, щоб виконати завдання і пояснити, як учні розуміють текст.

Якщо раніше в навчально-дидактичній літературі аналіз художніх текстів базувався на формулі «тема, ідея твору та його художні засоби», то в нових підручниках автори оперують термінами *мотив і художні засоби*, рідше – *тропи*. Серед мовно-художніх засобів виділяють *епітети, порівняння, метафори, персоніфікацію*, а також звертають увагу на таку характерну ознаку індивідуального стилю поета, як *пестливі форми іменників, прикметників, дієслів*.

У важливій інформації про особливості ліричної поезії, походження слова *лірика*, про художні засоби (епітети, метафори, явище персоніфікації) натрапляємо на неточне вживання терміна *персоніфікація*, або *уособлення*: так, наприклад, зауважено, що у вірші Шевченка «За сонцем хмаронька пливе» «всі дієслова-присудки персоніфіковані» (Авраменко-5: 125). Таке тлумачення помилкове: персоніфікація – це не окремі «дієслова-присудки», а словосполучення, у яких ознаки істот («живих предметів»), назви дій людини застосовані до назв предметів.

У підручнику (Заболотний-5: 96) аналіз поезії «За сонцем хмаронька пливе» увагу зосереджено на понятті *пейзажної лірики*, відповідно й сформульовано одне із завдань: «Доведіть, що у вірші йдеться про природу». Насправді всі наступні завдання (питання) проєктовані на вираження в поетичному ліричному тексті настрою, почуттів ліричного героя. На жаль, питань про те, якими мовними засобами передано такі емоційні стани, немає.

В обох частинах цього твору є знакові для індивідуального стилю Шевченка лексеми *мати і діти*; прозору семантику мають порівняння (*покриває... мов мати дитину. Очам любо; Й не знаєш, де дітись, І ждеши його, того світу, Мов матері діти*).

Про внутрішній стан, почуття ліричного героя свідчать слова *серце* (*одпочине*) і *душа* (*і тьмою німою / Оповіє тобі душу*), що належать до частотних лексем у словнику Шевченка. У ліричній поезії завжди наявний тісний зв'язок між явищами природи й емоційним станом ліричного героя, і в розгляданому тексті це підтверджено конкретним слововживанням.

Доречним вважаємо пояснення значення слова *по́ли* в тексті «*За сонцем хмаронька пливе – Широкі поли розстилає*». Для сучасних учнів це пояснення конкретно-чуттєвого змісту художнього образу: *полі́*, множина *по́ли* – частина верхнього одягу. Нагадаємо, що цей візуальний образ *хмари-поли* перегукується з авторським епітетом-новотвором у «Заповіті» Т. Шевченка: *Щоб лани широкополі, / І Дніпро, і кручі / Було видно, було чути, / Як реве ревучий*.

Пояснення значень окремих слів (*могила – курган, китайка – синя, червона тканина*) потребує для сучасних читачів додаткової інформації. Адже мова не про звичайну тканину, а про *червону китайку*, пор. у пісні: «*Ой у полі жито Копитами збито... червоною китайкою оче́ньки закрито*».

Важливо, що Шевченко розповідає не про природний ландшафт – кургани, а про *козацькі могили*, називаючи їх епітетом *високі́* та персоніфікуючи – оригінальний авторський образ (*могили розмовляють з вітром*): *Високі́ ті могили / Чорніють, як го́ри, / Та про волю нішком в полі / З вітрами говорять. / Сві́док слави ді́дівщини / З вітром розмовляє, / А внук ко́су несе в росу, / За ними співає*. Наведений уривок – яскрава ілюстрація поєднання зорових і різних звукових образів у створенні поетичного тексту.

У підручнику (Заболотний-6: 52) є примітка про літературний наголос слів у рядку *А внук ко́су несе́ в росу́*. Проте Шевченків вірш потребує збереження пісенного наголосу, оригінальної мелодики поезії, тому маємо прочитати: *А внук ко́су не́се в ро́су*.

Не можна погодитися з таким поясненням лексичного значення слова: «*ді́дівщина – тут: давні, ді́дівські часи*». Адже в тексті прямо сказано про *козацькі могили*, про *запорожців*, на тій самій сторінці підручника – портрет *козака*, картина І. Рєпіна про *козаків*. Поема Шевченка «Іван Підкова» так само про *козаків*.

Фіксуємо цікаву рубрику «Літературознавчий клуб», але бракує «Мовознавчого клубу», де можна довідатися про часові зміни в мові й особливості індивідуального стилю письменника.

Прикладом таких змін є давнє значення слова *світ*, тобто не тільки звичне для сучасного читача словосполучення *широкий світ*, або афоризм Шевченка *світ – не хата*, чи, наприклад, у поемі «Сон» (*Прощай, **світе**, прощай, земле, / Неприязний краю, / Мої муки, мої люті / В хмарі заховаю*), а й значення 'світанок', що його зберегла сучасна українська мова в таких висловах: *ні світ ні зоря, за світ встали козаченьки* (пор. також слово з історії української культури – *досвітки*).

Тільки в одному підручнику (Коваленко-5: 193) є слушні запитання щодо розуміння тексту «За сонцем хмаронька пливе» (*Чому у вірші протиставлено **світло і нітьму, день і ніч?** Чому ліричний герой вірша так чекає **світанку** «того **світу**?»), а також важлива додаткова інформація, пояснення в дужках значення слова *світ*: *І ждеш його, того **світу*** (тобто *світанку*), *як матері діти*. Таке пояснення зрозуміле, оскільки аналогічне словосполучення з прозорою семантикою *дожидати світу* є в поезії «У нашій раї на землі» (там само: 246).*

Рубрика «Поміркуй над прочитаним» розширює пізнавальне значення поезій Шевченка: учні мають знати, що означають уживані поетом слова, прочитувати синтаксично-інтонаційну різницю в частинах тексту, які передають різні почуття, емоційні стани ліричного героя. Це стосується аналізу текстів «Мені тринадцятий минало...», «У нашій раї на землі...» (Коваленко-6: 198).

В окремих підручниках є поодинокі завдання і пояснення новітніх термінів: *синквейн* (Авраменко-5: 127), варіант *сенкан* (Заболотний-6: 51), *діаманта* – як фіксація зв'язків між значеннями слів *перевертень* і *патріот* (Заболотний-7: 149).

Автори одних підручників більше уваги приділяють характеристиці звукової будови, розміру вірша, римам (Калинич-5), в інших – розрізненням звукових і зорових образів, мотивованих словником автора, який сприймав світ і як художник, і як людина з тонким музичним слухом. А втім, основне завдання – з'ясувати, як розуміють учні ліричний текст, про які почуття, емоції ліричного героя розповідає поезія Шевченка. Запропоновано різні вправи для пізнання, засвоєння значення слів.

Учні або встановлюють зв'язок між словом та його лексичним значенням, або мають пояснити, як розуміють слово. Це унаочнюють таблиці, певні схеми. Але стиль формулювання завдань не завжди відповідає літературній нормі української мови, наприклад: *Увідповідніть слово з його лексичним значенням, зважаючи на зміст прочитаного тексту* (Авраменко-7: 30). Якщо й погодитися, що дієслово *увідповіднити* – це необхідний термін у шкільному підручнику, то форма його синтаксичного зв'язку сумнівна. Навряд чи доцільно, перевіряючи знання, акцентувати увагу на таких ознаках цитованого вислову, як: НЕПРАВИЛЬНИЙ (вислів) / НЕПРАВИЛЬНО (Авраменко-6: 36).

У підручниках використовують різні видання творів Шевченка. Сьогодні, очевидно, переважають електронні джерела. З погляду історії української літературної мови важливо пояснювати правопис деяких слів у Шевченкових текстах: *люде / люди, нігде, панувати / панувати., почити, опочивати, похажєє / походжає, танцювати, тойді, теперички, ухо, ус, швидче, щоніч, щодень* тощо. Частотні в Шевченкових джерелах варіанти такого типу, як словоформи *люде / люди*, можна вважати орфокультуремами, поширюючи це поняття на деякі інші особливості індивідуальних стилів класиків української літератури. Але в навчально-дидактичній літературі про такі факти має бути відповідна інформація. Коли йдеться про гумористичні тексти, у яких зафіксовані народні перекази, пов'язані з біографією письменника, варто звертати увагу на розмовний стиль текстів (Коваленко-6: 204–206).

Правописні відмінності не можуть заперечити естетичної вартості поезії Кобзаря, твори якого ставали народними піснями, а поширені афористичні вислови збагачували й збагачують поетичну фразеологію української мови, засвідчуючи глибоку філософську думку поета про вічні людські цінності.

Аналіз художнього тексту в підручниках передбачає подвійне завдання: 1) наблизити мову Шевченка до сучасного сприймання; 2) пізнавати індивідуальний стиль автора. Принагідно учні мають отримувати інформацію про зміну норм літературної мови. Виразний приклад – поезія «І досі сниться...»,

де фіксуємо словосполучення *мати прийма на руки дитя*, пор. сучасне слововживання: *мати бере (взяла) на руки дитя*.

Аналізуючи цей ліричний твір, автори підручників наголошують на значенні ключового поняття 'щастя' (щаслива родина). У підручнику (Калинич-6: 63) наведено суголосне з цим поняттям цікаве міркування Шевченка в повісті «Художник» про щасливу людину: *«Багато, надзвичайно багато прекрасного в божественній, безсмертній природі, але вінець безсмертної природи – це одухотворене щастям обличчя людини; вищого, прекраснішого в природі я нічого не знаю»*.

Поезія «І досі сниться...» – вдячний матеріал для підтвердження того, що Шевченко-художник словами, фразеологічними словосполучками, синтаксичними особливостями поетичної фрази, ритмом вірша передавав почуттєві враження від уявленої картини: *І досі сниться. Під горою, / Між вербами та над водою, / Біленька хаточка. Сидить / Неначе й досі сивий дід // Коло хатиночки і бавить / Хорошее та кучеряве / Своє маленькеє внуча. / І досі сниться: вийшла з хати / Веселя, сміючись, мати, / Цілує діда, і дитя / Аж тричі весело цілує, / Прийма на руки, і годус, / І спать несе. А дід сидить, / І усміхається, і стиха / Промовить нишком: /– Де ж те лихо? / Печалі тії, вороги? / І нищечком старий читає, / Перехрестившись, «Отче наш». / Крізь верби сонечко сіяє / І тихо гасне. День погас, / І все почило. Сивий в хату / Й собі пішов опочивати*. Жодного звука, жодного повтореного слова, сполучника чи розділового знака не можна скоротити в цьому ліричному сніспогаді про щасливу родину. Оповідь ліричного героя супроводжує рух його очей: погляд ніби зупиняється на конкретних об'єктах, переходячи з одного на другий, і цей рух споглядання робить текст динамічним і водночас розмірено-спокійним, як роздум-мрію про душевний спокій, щасливу родину.

У вірші «І досі сниться...» передано гармонію світу природи і внутрішнього стану людини. Саме такий настрої створює картина Т. Шевченка «Селянська родина» (Борзенко-6; Яценко-6), яку інші автори підручників використовують як ілюстрацію до поезії «Садок вишневий коло хаги» (Авраменко-5; Заболотний-5; Коваленко-5).

Розділ «Поетичний дивосвіт» (Заболотний-6: 49–50) містить низку питань і завдань, пов'язаних із розвитком словникового запасу учнів, розумінням поетичного тексту, прочитанням художніх образів та їх символічних значень. Роботу з текстом урізноманітнюють завдання рубрик: *Аналізуємо*, *Перевіряємо*, *Міркуємо*.

Для упізнання авторського стилю не досить виписати епітети, порівняння, метафори. Треба пояснити їх функцію, тобто розшифрувати авторські значення висловів. Наприклад, в одному з підручників для 6 класу назва «Козацька тематика у творах Тараса Шевченка» об'єднує біографічні відомості (слухно виділено, як і в інших джерелах, роки життя поета) та інформацію про два тексти: «Думка. Тече вода в синє море» та «Іван Підкова» (Борзенко-6).

Невеликий ліричний твір «Думка. Тече вода в синє море» потребує пояснення символічного значення образу *синього моря*, що означає 'далекий край' (пор. значення фразеологічного вислову *пішов козак світ за очі*), 'чужину', де *не ті люде*, це 'той бік', з якого нема вороття *додому*: *Журавлі летять додому*, а козак плаче, бо для нього – *шляхи биті заросли тернами*.

Зв'язок далекого краю (за *синім морем*) із польотом птахів характерний для мовомислення Шевченка: згадаймо рядки з твору «Причинна»: *Якби то далися орлині крила, / За синім би морем милого знайшла*.

Пояснення таких архетипних образів, як *битий шлях* і *терни на шляху*, потребує звернення до всього вертикального контексту Шевченкової поезії. Бо в образах, якими мислив поет, захована мудрість самої мови, пам'ять, історія людей, які жили на цій землі в конкретних природних умовах, мали свою побутову культуру. І все це відбилося в народній пісні, у пареміях, образних висловах української мови, зокрема й таких, як у поезії «Думка. Тече вода в синє море». До художніх засобів у цьому тексті належить анафора – однакові початки рядків, паралелізм у поєднанні з протиставленням (сполучники *та*, *а*).

Два тексти «Учіться, читайте...» і «Зоре моя вечірняя...» – уривки з більших творів поета, і це утруднює формулювання завдань, що їх мають виконати учні. Перший текст з афористичним висловом «І чужому научайтесь, і свого не цурайтесь»

у різних підручниках має неоднаковий обсяг. Навряд чи достатньо 11 (одинадцяти) рядків, вибраних із ліро-епічного послання «І мертвим, і живим...», щоб п'ятикласники змогли відповісти на питання: *На твою думку, що таке чуже, а що своє в навчанні? Як поет радить це поєднувати? Чому, на переконання Т. Шевченка, не можна зрікатися рідного народу, його традицій, мови?* (Яценко-5: 212). Останнє питання мотивоване всім текстом цієї поеми-послання, а не коротким уривком, наведеним у підручнику.

Саме в тексті «І мертвим, і живим...» є афоризм Шевченка *В своїй хаті – своя й правда, і сила, і воля*, який міг би доповнити наведені в підручнику вислови про Батьківщину: *Без Батьківщини немає людини; Чужа хата – гірше ката* (Яценко-5: 108).

Текст «Зоре моя вечірняя...» (уривок із поеми «Княжна»), на відміну від інших підручників, не скорочено; у «Мовній скарбничці» читаємо про міфологічне значення слів-понять, уживаних в уривку «Зоре моя вечірняя...» (наголошено на оригінальному авторському образі *Як у Дніпра веселочка воду позичає* і збережено важливе закінчення розмови із Зорею) (Яценко-5: 111–112). Адже Зоря – це не тільки яскрава планета Венера, як пояснено в підручнику. Шевченко не випадково називає Зорю *своєю*: це – натхненниця поета, його Муза [Синиченко 2018: 379]. Тому поет хоче розказати їй про те, що діється в Україні. Адже всі його думки (творчість) – про Україну, і саме Муза – його співрозмовниця, натхненниця творчості – все розповідає Богові.

Міркуючи над текстом поезії «Зоре моя вечірняя...», констатуємо, що *Дніпро* – це символічний образ України (Борзенко-5: 161–162), учні мають розповісти, як вони уявляють картину: *у Дніпра веселочка воду позичає*.

У підручнику (Качак-5: 127–131) згадані два тексти мають інший обсяг: цілком достатній, переконливий текст про Україну «Учітесь, читайте...» – з логічними питаннями й завданнями для учнів та скорочений – «Зоре моя вечірняя...», у якому наголошено на художньо-образній функції засобу персоніфікації, на ролі зорових образів у ліричному творі.

Хоч уривки «Учітесь, читайте...» і «Зоре моя вечірняя...» – це ліричні твори, але ліричні мотиви в цих двох текстах зовсім різні: перший уривок – це громадянська, патріотична лірика про непросту історію України-матері, це звертання до дітей України – єднатися, щоб вибороти волю. Другий уривок – розмова ліричного героя із своєю Музою про любов до України, до її природи, туга в неволі за далекою Україною. Мотиви ліричних творів Шевченка пов'язані з різними настроями, почуттями.

Цілком слушно автори підручників радять для читання поезії вголос добирати супровідну музику й порівнювати варіанти озвучуваних віршів. Підручники для різних класів (Заболотний-5: 6, 7) передбачають творчі завдання щодо аналізу звукової природи (музики) Шевченкових віршованих текстів. У відтворенні їх важливе й наголошування слів, і дотримання інтонаційно-ритмічної природи авторської мови-розмови, і відтворення інтонації монологу та діалогу, як у поезії «Ми вкупочці колись росли...» (Чумарна-7: 114–115).

У підручнику (Коваленко-5, 6) сформульовано завдання виділити два – три ключові слова, що розкривають мотив ліричного твору («За сонцем хмаронька пливе...», «Мені тринадцятий минало»). Але прикладів такого аналізу автори не пропонують.

У навчально-дидактичному дискурсі про творчість Шевченка частина текстів присвячена біографії письменника. У цих текстах впадають в око написання топонімів *Моринці*, *Кирилівка*, *Керелівка*, *Вільно*. Переважно ці назви мають форму називного відмінка: *народився в с. Моринці*, *переїхали в с. Керелівка / Кирилівка*, *жив у м. Вільно*. Але є й варіанти: *народився в с. Моринцях*, *поїхав до Вільна*. Це давня проблема: відмінювати власну назву чи залишати її незмінною. Тим часом така варіантність мотивована поширеною практикою вживання топонімів у документах офіційних, а біографічні відомості – це офіційне джерело. У колишній зафіксованій назві *Керелівка* збережено місцеву вимову слова. Топонім *Кирилівка* давно замінено на *Шевченкове* (там є музей Т. Шевченка), але таку назву фіксуємо тільки в одному підручнику (Заболотний-7: 138).

Звертаємо увагу на стиль викладу біографічних фактів. Авторам деяких текстів бракує відчуття історичного часу, коли про події минулих століть вони пишуть, послуговуючись сучасними висловами-штампами, наприклад: [Тарас Шевченко] *знайшов у собі сили піднятися з колін і повести за собою весь народ. За це Україна йому вдячна* (Авраменко-5: 123).

Не відповідає стилеві навчальної літератури й така тональність розмовно-зниженої оповіді, у якій поєднано лексику й словосполучення різної стилістичної оцінки, що створює гумористичний ефект: [Шевченко] *Наймитував за шматок хліба. Потім його забрали служкою-попихачем до панського маєтку. А далі розлучили і з Батьківщиною, яку він так любив. Пан оселився в імперській столиці Петербурзі. Слідом за ним туди погнали й слуг <...> І сталося диво: прочитавши «Кобзаря», мільйони українців і українок ніби прокинулися від довгого сну, згадали про рідну співучу мову, свою історію, стали боротися за незалежність* (Яценко-5: 109–110).

Важко переоцінити значення мовотворчості Т. Шевченка у вихованні мовно-національної свідомості громадян України. Тому метою навчально-дидактичного дискурсу має бути раціональне поєднання у шкільних підручниках літературознавчої і мовознавчої інформації про поетичні тексти Шевченка, що буде мотивувати глибоке вивчення його пророчого слова.

Синиченко О. Сто уроків української лексики. Київ: Дніпро, 2018.

Сичова В. Шевченкові тексти і тексти про Шевченка у підручниках з української мови. *Культура слова*. 2014. Вип. 80. С. 257–265.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Авраменко-5 – Авраменко О. Українська література: підруч. для 5 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ: Грамота, 2023.

Авраменко-6 – Авраменко О. Українська література: підруч. для 6 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ: Грамота, 2024.

Авраменко-7 – Авраменко О. Українська література: підруч. для 7 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ: Грамота, 2024.

Борзенко-5 – Борзенко О. Українська література: підруч. для 5 кл. закл. загальн. середн. освіти. Харків: Ранок, 2023.

Борзенко-6 – Борзенко О., Столій І. Українська література: підруч. для 6 кл. закл. загальн. середн. освіти. Харків: Ранок, 2023.

Заболотний-5 – Заболотний В., Заболотний О., Слоньовська О., Ярмутьська І. Українська література: підруч. для 5 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ: Літера ЛТД, 2022.

Заболотний-6 – Заболотний В., Заболотний О., Слоньовська О., Ярмутьська І. Українська література: підруч. для 6 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ: Літера ЛТД, 2023.

Заболотний-7 – Заболотний В., Заболотний О., Слоньовська О., Ярмутьська І. Українська література: підруч. для 7 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ: Літера ЛТД, 2024.

Калинич-5 – Калинич О., Дячок С. Українська література: підруч. для 5 кл. закл. загальн. середн. освіти. За ред. Ю.І. Ковбасенка. Тернопіль: Астон, 2024.

Калинич-6 – Калинич О., Дячок С. Українська література: підруч. для 6 кл. закл. загальн. середн. освіти. За ред. Ю.І. Ковбасенка. Тернопіль: Астон, 2023.

Качак-5 – Качак Т., Тебешевська О. Українська література. 5 клас. Підруч. для закл. загальн. середн. освіти. Київ: Академія, 2022.

Коваленко-5 – Коваленко Л., Бернадська Н. Українська література: підруч. для 5 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ: Освіта, 2022.

Коваленко-6 – Коваленко Л., Бернадська Н. Українська література: підруч. для 6 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ: Освіта, 2023.

Чумарна-5 – Чумарна М.І, Пастушенко Н.М. Українська література: підруч. для 5 кл. закл. загальн. середн. освіти. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2022.

Чумарна-7 – Чумарна М.І, Пастушенко Н.М. Українська література: підруч. для 7 кл. закл. загальн. середн. освіти. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2023.

Яценко-5 – Яценко Т., Пахаренко В., Слижук О. Українська література: підруч. для 5 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ: Освіта, 2022.

Яценко-6 – Яценко Т., Пахаренко В., Слижук О. Українська література: підруч. для 6 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ: Освіта, 2023.

REFERENCES

Sychova, V. (2014). Shevchenko's texts and texts about Shevchenko in Ukrainian language textbooks. *Culture of the Word*, 80, 257–265 (in Ukr.).

Synychenko, O. (2018). One hundred lessons of Ukrainian vocabulary. Kyiv: Dnipro (in Ukr.).

LEGEND

Авраменко-5 – Avramenko, O. (2023). Ukrainian literature: textbook for 5th grade of general secondary education. Kyiv: Hramota (in Ukr.).

Авраменко-6 – Avramenko, O. (2024). Ukrainian literature: textbook for 6th grade of general secondary education. Kyiv: Hramota (in Ukr.).

Авраменко-7 – Avramenko, O. (2024). Ukrainian literature: textbook for 7th grade of general secondary education. Kyiv: Hramota (in Ukr.).

Борзенко-5 – Borzenko, O. (2023). Ukrainian literature: textbook for 5th grade of general secondary education. Kharkiv: Ranok (in Ukr.).

Борзенко-6 – Borzenko, O., Stolii, I. (2023). Ukrainian literature: textbook for 6th grade of general secondary education. Kharkiv: Ranok (in Ukr.).

Заболотний-5 – Zabolotnyi, V., Zabolotnyi, O., Slonovska, O., Yarmulska, I. (2022). Ukrainian literature: textbook for 5th grade of general secondary education. Kyiv: Litera LTD (in Ukr.).

Заболотний-6 – Zabolotnyi, V., Zabolotnyi, O., Slonovska, O., Yarmulska, I. (2023). Ukrainian literature: textbook for 6th grade of general secondary education. Kyiv: Litera LTD (in Ukr.).

Заболотний-7 – Zabolotnyi, V., Zabolotnyi, O., Slonovska, O., Yarmulska, I. (2024). Ukrainian literature: textbook for 7th grade of general secondary education. Kyiv: Litera LTD (in Ukr.).

Калинич-5 – Kalynych, O., Diachok, S. (2024). Ukrainian literature: textbook for 5th grade of general secondary education. Yu.I. Kovbasenko, ed. Ternopil: Aston (in Ukr.).

Калинич-6 – Kalynych, O., Diachok, S. (2023). Ukrainian literature: textbook for 6th grade of general secondary education. Yu.I. Kovbasenko, ed. Ternopil: Aston (in Ukr.).

Качак-5 – Kachak, T., Tebeshevska, O. (2022). Ukrainian literature. Grade 5. Textbook for the general secondary education. Kyiv: Akademia (in Ukr.).

Коваленко-5 – Kovalenko, L., Bernadska, N. (2022). Ukrainian literature: textbook for 5th grade of general secondary education. Kyiv: Osvita (in Ukr.).

Коваленко-6 – Kovalenko, L., Bernadska, N. (2023). Ukrainian literature: textbook for 6th grade of general secondary education. Kyiv: Osvita (in Ukr.).

Чумарна-5 – Chumarna, M.I., Pastushenko, N.M. (2022). Ukrainian literature: textbook for 5th grade of general secondary education. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan (in Ukr.).

Чумарна-7 – Chumarna, M.I., Pastushenko, N.M. (2023). Ukrainian literature: textbook for 7th grade of general secondary education. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan (in Ukr.).

Яценко-5 – Yatsenko, T., Pakharenko, V., Slyzhuk, O. (2022). Ukrainian literature: textbook for 5th grade of general secondary education. Kyiv: Osvita (in Ukr.).

Яценко-6 – Yatsenko, T., Pakharenko, V., Slyzhuk, O. (2023). Ukrainian literature: textbook for 6th grade of general secondary education. Kyiv: Osvita (in Ukr.).

Стаття надійшла до редакції
16.04.2025

Прийнято до друку 01.05.2025

Статтю опубліковано 29.09.2025

Received 16.04.2025

Accepted for publication

01.05.2025

Published on 29.09.2025

Svitlana Yermolenko

SHEVCHENKO'S WORD AND EDUCATION OF LANGUAGE-NATIONAL CONSCIOUSNESS

The article analyzes the language of modern textbooks on Ukrainian literature for grades 5–7 as an educational and didactic discourse, as well as the linguostylistic resource of analyzing the work of T. Shevchenko, its potential for forming the linguistic and national consciousness of students. Emphasis is placed on the complex intermedia tools used by the authors of the textbooks in covering the biography, work of Shevchenko the poet and Shevchenko the artist. It is noted that the analysis of the poet's works, which are determined by the educational program, requires the search for effective educational and methodological techniques that combine the study of language and literature as the basis for the formation of the national consciousness of Ukrainians.

The importance of such a section as “Reading Workshop” with a competition to choose the best reader of Shevchenko's poems is noted. Attention is paid to tasks related to works of art that embody the image of Shevchenko.

The combination of popular science, journalistic, and artistic styles in educational and didactic discourse requires greater attention to the features of the poet's individual style, the interpretation of the semantics of specific statements as signs of the history of language. Attention is paid to the style of formulation of varieties of written and oral tasks for students. Critical remarks are made regarding the presentation of the writer's biography.

Key words: educational and didactic discourse, biographical texts, the language of Shevchenko's poetry, the interaction of arts, the individual style of the poet, catchphrases, varieties of lyrical texts.

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2025.102.2>

УДК 811.161.2'271

ІДЕОЛОГЕМА «УКРАЇНА» В ТЕКСТАХ ПІДРУЧНИКІВ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

КОЦЬ
Тетяна Анатоліївна,

Tetiana
KOTS,

доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики,
Інститут української мови НАН України;
вул. Михайла Грушевського, 4,
м. Київ, 01001;
e-mail: tetyana_kots@ukr.net
ORCID: 0000-0003-4622-9559

Doctor of Philological Sciences, Senior Researcher of the Department of Stylistics, Language Culture and Sociolinguistics,
Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine;
4 Mykhaila Hrushevskoho St., Kyiv 01001, Ukraine;
e-mail: tetyana_kots@ukr.net

У статті проаналізовано лінгвокогнітивні вияви ідеологем «Україна» в підручниках для Нової української школи з української літератури. У контексті мовної свідомості та з урахуванням часу творення текстів простежено лексико-семантичний, стилістичний потенціал ключових понять, які розкривають змістове наповнення ідеологем, звернено увагу на комунікативно-прагматичний добір мовно-літературного матеріалу для учнів середніх класів.

Ключові слова: ідеологема, мовна свідомість, національна ідентичність, мовомислення, сема, лексико-семантичні засоби.

Термін «ідеологема» відносно новий і має недавню традицію вживання в науковій літературі. Філософи уналежнюють його до *ідеології* – «сукупності взаємопов'язаних ідей, уявлень та переконань, призначених об'єднувати людей заради спільного життя та спільних дій» та прирівнюють до світогляду як необхідної ознаки існування суспільства [Лісовий 2002: 234]. Поняттям «ідеологема» найбільш послідовно послуговуються в політології, аналізуючи його історично мінливу політико-прагматичну площину та в лінгвопрагматиці, досліджуючи його як

складник суспільної свідомості [Бучин 2018: 14]. Проте існує ще один вимір цього терміна – лінгвокогнітивний, який акцентує на його концептуальних ознаках – як вербальній одиниці ментальності соціуму. Розвиваючи цю думку, можна запропонувати тлумачення ідеологеми як одиниці мовної свідомості, яка засобами національної мови передає ціннісно-культурне розуміння національної ідентичності. Ідеологеми – це засоби мови, семантика і конотація яких детерміновані культурно-історичними, політичними умовами творення тексту [Гнатюк 2010: 26]. В українській реальності це передусім чинники, пов'язані з періодами бездержавності та національно-визвольними рухами. В основі протиставлення – ступені усвідомлення народом власної самобутності – у мові, культурі, історії як основних атрибутів побудови державності. Їх узагальнювальним образом є поняття «Україна», яке виразно виявляє себе як ідеологема передусім у періоди державотворення.

Вияви в тексті ідеологем і їхньої етнокультурної специфіки уможливають одиниці лексику національної мови, семантика яких відбиває особистий когнітивний і комунікативний досвід автора тексту.

Основна сфера формування ідеологічного складника мовної свідомості нації – це школа, яка забезпечує неперервний процес підготовки нових поколінь українців із цілісним ціннісно-ідеологічним усвідомленням власної самобутності. Її вдало ословлюють афоризми класиків української літературної творчості, розміщені на перших сторінках підручників, з актуальними для наших воєнних реалій націєствердними гаслами, основу семантики яких формують дієслова з високою експресією: *Любіть Україну, любіть своє, рідне, хоч воно не дорівнює чужому, але воно своє, старайтеся це рідне піднести до рівня чужих культур* (А. Чайковський); *Не вмирає душа наша, / Не вмирає воля. / Й неситий не виоре / На дні моря поле* (Т. Шевченко); *...Лиш борися, не мирися, / Радше впадь, а сил не трать, / Гордо стій і не корися, / Хоч пропадь, але не зрадь* (І. Франко). Важливим складником таких зачинів є співзвучні нашому сьогоденню цитати з історичних пісень періодів національно-визвольного руху: *Уставай, уставай, народе, / Здобувай Вкраїні свободу / На українській землі!* (Українська повстанська пісня).

Мовно-естетичне сприймання літературної творчості учнями уможливлнюють вислови з низкою раціональнооцінних експресивних епітетів до ідеологеми «Україна»: *Кожну хвилю у кожну днину / Гріє душу твоє ім'я, / Ненаглядна, горда, єдина, / Україно моя* (В. Симоненко).

Автори підручників з української літератури для Нової української школи розвивають ці напрямні в розділах «Я і Україна», «Ми – українці», «Поетичний образ України», наповнюючи їх творами класиків і сучасних митців – мовних особистостей різних історичних епох, які, репрезентуючи суспільну свідомість свого часу, пропонують власну вербальну рефлексію національних цінностей. Завжди актуальними і сприйнятними для усвідомлення власної ідентичності є твори Т. Шевченка, який уже став символом свободи, незламності, єдності народу. Ці семантичні акценти образу вдало розкривають вислови відомих митців художнього слова, зокрема Остапа Вишні: «Тарас Шевченко! Досить було однієї людини, щоб урятувати цілу націю!» (УЛ 5). Патріотично ствердними є коментарі авторів підручників, які увиразнюють сему державності України, протиставляючи її Малоросії: *Завдяки Шевченковій творчості Україна вціліла у вирі історії, не перетворившись на Малоросію* (УЛ 5).

Твори Т. Шевченка (як-от «Зоре моя вечірняя») відповідають світоглядним засадам учнів середніх класів. Вони формують мовно-естетичний образ України метафорично осмисленими символоназвами її топоніміки та рослинного світу: *Дніпра, верби, сокорини*, напр.: *Розкажи, як за горою / Сонечко сідає. / Як у Дніпра веселочка / Воду позичає / Як широка сокорина / Віти розпустила... / А над самою водою / Верба похилилась...*

Ідеологему «Україна» у вірші Т. Шевченка «Учіться, читайте...» семантично розширюють лексеми з інтелектуального словника мовомислення *учіться, читайте, навчайтесь* та інтимізовані порівняння з матір'ю, що увиразнюють сему 'рідний': *Учіться, читайте, / І чужому навчайтесь, / Й свого не цурайтесь: / Бо хто матір забуває, / Того Бог карає, / Того діти цураються, / В хату не пускають*. Історично зумовленою є актуалізація і семи 'єдність' в неословленій, але прочитуваній у кожному рядку поезії ідеологеми «Україна»: *Обніміте ж,*

*брати мої, / Найменшого брата – / Нехай мати усміхнеться, /
Заплакана мати. / Благословить дітей своїх / Твердими рука-
ми / І діточок поцідує / Вольними устами. / <...> / І світ ясний,
невечірній, / Тихо засіяє... / Обніміться ж, брати мої, / Молю
вас, благаю!*

Поглиблюють чуттєве, зорове сприймання України інтелектуально потужні, патріотичні поезії українських шістдесятників, мовні засоби яких (метафоричні номінації спорідненості і свояцтва, рослинного світу) перегукуються з творами Т. Шевченка в акцентуванні семи 'рідний'. Пор. у вірші В Симоненка «Лебеді материнства»: *Можеш вибирати друзів і дружину, / Вибрати не можна тільки Батьківщину. / Можна вибрати друга і по духу брата, / Та не можна рідну матір вибирати. / За тобою завше будуть мандрувати / Очі материнські і білява хата. / І якщо впадеш ти на чужому полі, / Прийдуть з України верби і тополі, / Стануть над тобою, листям затріпочуть, / Тугою прощання душу залоскочуть. / Можна все на світі вибирати, сину, / Вибрати не можна тільки Батьківщину* (УЛ 7).

Словник назв рослинного світу України розширюють номінації її тваринного світу в поезії польського письменника А. Міцкевича «Акерманські степи» в перекладі М. Рильського: *Спинімося! Тихо як!.. / Десь линуть журавлі, / Що й сокіл би не взрив, – лиш чути, де курличе. / Чутно й метелика, що тріпається в млі, / І вуся, що повзе зіллями таємниче... / Я так напружив слух, що вчув би в цій землі / І голос із Литви. / Вперед! Ніхто не кличе* (ЛУЗ).

Традицію формування естетичного стрижня мовної свідомості учнів утримують твори сучасних авторів поетичного слова – В. Зубар, Т. Майданович, Г. Кирпи та ін. Зміст ідеологеми «Україна» у віршах Т. Майданович – символічно-естетичний, побудований на основі казкових асоціацій (*країна – Українія, казкова мова*) та базового для української ментальності символу *калина*: *Є така країна – Українія. / Вся вона обсаджена калиною. / Не звичайна, а немов казкова / Скрізь лунає українська мова. / І пісні, й казки з усього світу / Тут зібрались вам на радість, діти! / Не шукайте, не питайте: «Де ж це?» / Ось вона прийшла у ваше серце* (Т. Майданович). Інтимізують

поетичну оповідь про Україну сакральню конотовані вислови-звернення до неї, побудовані на основі контрасту *світла* і *лихоліття*, національного колориту додає поетично-чуттєвий образ пісні (*О Україно! Божий білий цвіт! / Храни дітей у цьому лихолітті! / Хто, як вони, тебе сягне любить / У цілім світі? / Хто заспіває так твої пісні, / Як їхні душі сонячні співають?*), символи традиційної української культури і побуту (*Хто хліб засіє, трави запашині? / І зліпить глек? / І шишки короваю? / Прости ще, Боже, тим, хто не уздрів / Красу вкраїнських плододносних гонів...*). Сприйнятними для сучасного покоління школярів є екзистенційні заклики вистояти в надскладний час сучасної російсько-української війни (*Додай нам сили – / Духа дай згори, / Дай вистоятъ проти орди – й сьогодні*) (УЛ 5).

Підручники Нової української школи ураховують важливі складники ідентичності на рівні усвідомлення символів державності – прапора, герба. На основі порівнянь та метафор розкрито кольоросимволіку прапора України як однієї з наріжних ознак державності у вірші В. Зубар: *Синьо-жовтий прапор / В сонячній промінні – / Символ щастя-долі, / Крила України. / З волі запорожців / Стяг наш народився, / З духу України / В небесах розвився! / Постає Вкраїна / З щирості й сумління, / Шлях їй осінило Боже Провидіння. / Синьо-жовтий прапор / Процвіта над нами, / Наче синє небо / В полі над житами* (УЛ 5).

Автори підручників ураховують, що невіддільним складником ідеологеми «Україна» є мова. Її образ розкривають естетично конотовані фольклорні порівняння, графічно увиразнені ствердні синтаксичні конструкції у вірші Г. Кирпи: *Мова моя – мов дівчинка у віночку, йде полем, йде лугом, терновими стежками йде. / Мова моя – мов ластівка, летить горою, летить долом, провіщає мені ясен-день. / Мова моя – немов Берегиня, що на кожне своє дитячко дихає і тремтить. / Мова моя – БУЛА! БУДЕ! А нині я терни в стежках визбирую, щоб їй було легше ходять...* (УЛ 5).

Новітніми символами ідеологеми «Україна» є знакові історичні події *Майдан*, сучасна російсько-українська війна, які особливо близькі для сучасного покоління школярів. Образ *Майдану* побудований на спогадах очевидців і створений на основі емоційного словника з семою 'болю', 'втрати', але

з усвідомленням самопожертви в ім'я ідеалів свободи України. Г. Кирпа в оповіданні «Мій тато став зіркою» увиразнює цей поетичний образ лексикою високої експресії, зокрема поетизмом *зірка* із семами 'перемога', 'світло', передаючи ці імпульси мовній свідомості школярів, напр.: *Тато казав: «Доцю, сонечко, ми переможемо...» А потім садовить собі на праве плече і несе кудись далеко-далеко. Крізь увесь Майдан. А просто над нашими головами стоїть зірка. Так високо, що вище й не буває. Та й дістати до неї можна лише очима. І лише очима можна сказати: «Я навіки люблю тебе, тату!»* (ЛЮЗ).

Майдан пов'язаний з екзистенційними викликами масштабної російсько-української війни. Її назви часто суперечать дитячій уяві про протоджерела словника війни: *Цілі вечори ми просиджуємо з ним на веранді, і спати нам геть не хочеться. Бо з Павлусем цікаво. Він дуже багато знає. Особливо про танки й бомбардувальники. – І хто додумався називати танки «Тюльпанами», «Акаціями», «Гвоздиками»?!* – обурюється Павлусь. *Я обурююся разом із ним, якщо не більше. Такі назви можна давати хіба що цукеркам, а не танкам!* – *Ось виросту і зроблю так, щоб на світі не стало ні танків, ні бомбардувальників, – заявляє Павлусь. – Знаєш, я їх просто відміню!* (ЛЮЗ).

Автори підручників доповнюють художньо-експресивний словник війни не менш емоційно-публіцистичними коментарями, пропонуючи низку асоціативно-синонімічних назв (*війна, трагедія, найтяжче випробування, горе*); стилістично знижених номінацій ворога (*рашистська навала, загарбники*), дієслів із семою 'знищення' (*знищувати, плюндрувати, убивати, катувати*): **Війна** – найбільша **трагедія, найтяжче випробування**, для будь-якого народу. У сучасну Україну це **горе** принесла **рашистська навала** ще у 2014 р., а 24 лютого 2022 р. спалахнула повномасштабна російсько-українська війна. **Загарбники** відібрали в нас мирне небо, **знищили й сплюндрували** сотні міст і сіл, **убили, жорстоко закатували** десятки тисяч мирних людей, багатьох українських дітей вивезли за межі країни, мільйони наших співвітчизників стали біженцями (ЛЮЗ). Виразно контрастує з цими мовними засобами словник високої експресії для вербалізації власних цінностей – *народу, армії, перемоги*, доповнюючи їх семантику раціонально оцінними

означеннями: *Але всі ці жасливі випробування український народ долає мужньо, виходить із них сильнішим, мудрішим і згуртованішим. За ці роки він створив одну з найпотужніших і найпатріотичніших у світі армій. Українці й українки роблять усе, що можливо, для перемоги.* (ЛУЗ). Добір художньо-поетичних контрастних засобів у створенні ідеологеми «Україна» автори підручників пропонують осмислити на прикладі поезії очевидців війни – І. Чернілевського, В. Матвіїв, О. Шупляк. І. Чернілевський обличчя сучасної України змальовує метафорично-чуттєво, увиразнюючи негативну контекстуальну семантику назв воєнних реалій та протиставляючи їх словникові предметів і явищ повсякденного мирного життя: *Танцює в повітрі, свистить біля ніг / Осколків і куль нелюдська завірюха, / І мій кулеметник говорить мені: / «Пішли повоюємо трохи, Ілляху!» / І бачимо ми, як життя наші Бог / В цю мить підганяє під розмір окопу, / А я заряджаюся і думаю: «Ох, / Як хочеться снікерса і кока-колу... (ЛУЗ); ...Війна не прощає двозначність, брехню. / Війна – це отруйний укус саламандри (ЛУЗ).* Негативно-оцінному художньо-поетичному словникові війни протиставлений словник високої експресії з наскрізною семою ‘незламність’: *Серце своє я ховаю в броню, / Яку не зірвати. / Мене – не зламати. / І сонце встає, і говорить усім / Квітневу палку і тремтливую промову, / Що скоро часи набуття, воскресіння, / Що вірити маємо ми в перемогу (ЛУЗ).* Важливо, що основою мовної свідомості поетів у час війни є віра в перемогу, що необхідно для виховання патріотів України. Наскрізними в них є дієслова доконаного виду з семантикою життя і перемоги, символи української державності: *Ще поживем. Відбором. Відвоюєм. / За нами – правда і предвічний Бог! / Ще на кремлівських стінах намалюєм Тризуб і прапор наших перемог! / А поки що... Готуймося до бою – / Божих дітей проти дітей пійми. / Точім слова і чистьмо свою зброю – / Бо в Бога йде весна після зими... (ЛУЗ).*

Темряві війни у всіх віршах протиставлено світло – його символізує весна та її атрибути, що свідчать про перемогу життя над смертю: *Весь світ завмер в очікуванні лиха, / Що йде до нас із півночі війна... / В моєму ж серці все напрочуд тихо... / Може, тому, що скоро вже весна?!.. / Може, тому, що є ще*

Бог Всевишній – / Він є початок всього і кінець! / І... скоро розцвітати білій вишні, / І йти з весняним вітром під вінець... / Може, тому, що скоро зійде грядка, / І що травою в луках зашумить... / Бо все в цей світ приходить по-порядку – / Та лиш Йому відома точна мить!.. (В.Матвіїв; ЛУЗ).

Наповнення ідеологеми «Україна» в підручниках для Нової української школи відповідає засадам громадянсько-патріотичного виховання українців. Підібрані авторами тексти висвітлюють тяглість національної боротьби за свободу впродовж століть, їхні мовні засоби відповідають критеріям мовно-естетичного канону літературної норми, поетично-чуттєво відображають настрої суспільства в умовах екзистенційних викликів війни, утверджують віру учнів у перемогу, що є основою формування мовної свідомості школярів на засадах національної ідентичності.

Бучин О. Ідеологеми та міфологеми. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії.* 2018. Вип. 21. С. 14–20.

Гнатюк Л.П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2010.

Лісовий В. Ідеологія. *Філософський енциклопедичний словник.* Ред. В.І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

УЛ 5 – Калинич О., Дячок С. Українська література. 5 клас. Київ: Освіта, 2022.

УЛ 7 – Яценко Т., Пахаренко В., Слижук О. Українська література. 7 клас. Київ: Грамота, 2024.

ЛУЗ – Яценко Т., Пахаренко В., Тригуб І., Слижук О. Література (українська та зарубіжна). Київ: Освіта, 2022.

REFERENCES

Buchyn, O. (2018). Ideologemes and mythologemes. *Bulletin of Lviv University. Series: Philosophical and political studies*, 21, 14–20 (in Ukr.).

Hnatiuk, L.P. (2010). The linguistic phenomenon of Hryhorii Skovoroda in the context of the old Ukrainian book tradition. Kyiv: Kyiv University (in Ukr.).

Lisovyi, V. (2002). Ideology. *V.I. Shynkaruk (Ed.). Philosophical encyclopedic dictionary.* Kyiv: Abrys (in Ukr.).

LEGEND

УЛ 5 – Kalynych, O., Diachok, S. (2022). Ukrainian literature. Grade 5. Kyiv: Osvita (in Ukr.).

УЛ 7 – Yatsenko, T., Pakhareno, V., Slyzhuk, O. (2024). Ukrainian literature. Grade 7. Kyiv: Hramota, 2024 (in Ukr.).

ЛУЗ – Yatsenko, T., Pakhareno, V., Tryhub, I., Slyzhuk, O. (2022). Literature (Ukrainian and foreign). Kyiv: Osvita (in Ukr.).

Стаття надійшла до редакції

14.04.2025

Прийнято до друку 02.05.2025

Статтю опубліковано 29.09.2025

Received 14.04.2025

Accepted for publication

02.05.2025

Published on 29.09.2025

Tetiana Kots

IDEOLOGEM “UKRAINE” IN TEXTS OF TEXTBOOKS ON UKRAINIAN LITERATURE FOR THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

The article analyzes the linguocognitive manifestations of the ideologeme “Ukraine” in textbooks for the New Ukrainian School of Ukrainian literature. The theoretical interpretation of the ideologeme is carried out in the linguocognitive aspect, which emphasizes its conceptual features – as a verbal unit of the mentality of society. In view of this, the interpretation of the ideologeme as a unit of linguistic consciousness, which conveys the value-cultural understanding of national identity through the means of the national language, is proposed. The specifics of studying the concept are based on extralinguistic factors (cultural-historical, political conditions of text creation), which determine the semantics and connotation of linguistic means. In Ukrainian reality, they are primarily associated with periods of statelessness and national liberation movements, which influenced the degree of awareness of the people of their own identity – in language, culture, history as the main attributes of building statehood. Their generalizing image is the concept of “Ukraine”, which clearly manifests itself as an ideologeme, primarily during the periods of state formation. The manifestations of ideologemes and their ethnocultural specificity in the text make possible units of the national language lexicon, the semantics of which reflects the personal cognitive and communicative experience of each author of the text. It is important that the authors of textbooks, when selecting texts, set the goal

of forming the ideological component of the linguistic consciousness of students, ensuring a continuous process of preparing new generations of Ukrainians with a holistic value-ideological awareness of their own identity. In the context of linguistic consciousness and taking into account the time of creation of the texts, the lexical-semantic, stylistic potential of key concepts that reveal the content of the ideologeme is traced, attention is paid to the communicative-pragmatic selection of linguistic and literary material for middle school students of the New Ukrainian School.

Key words: ideologeme, linguistic consciousness, national identity, linguistic thinking, seme, lexical and semantic means.

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2025.102.3>

УДК 81'38

ХУДОЖНІ ТЕКСТИ ПРО ПІДЛІТКІВ І МОВА ПОКОЛІННЯ ХХІ СТ.

БИБИК

Світлана Павлівна,

доктор філологічних наук, професор,
провідний науковий співробітник
відділу стилістики, культури мови та
соціолінгвістики,

Інститут української мови НАН
України;

вул. Михайла Грушевського, 4,

м. Київ, 01001;

e-mail: sbybyk2016@ukr.net

ORCID: 0000-0002-9765-497X

Svitlana

BYBYK,

Doctor of Philology, Professor,
Leading researcher of the
Department of Stylistics, Culture of
the Language and Sociolinguistics,
Institute of the Ukrainian Language
of National Academy of Sciences of
Ukraine;

4 Mykhaila Hrushevskoho St., Kyiv
01001, Ukraine;

e-mail: sbybyk2016@ukr.net

Статтю присвячено лінгвостилістичному аналізу сучасних творів про підлітків, які запропоновано для вивчення в курсі з української літератури для Нової української школи. На матеріалі творів Оксани Сайко «Новенька», Ірен Роздобудько «Арсен» та повісті Володимира Арєнева «Сапієнси» привернено увагу до контексту лінгвософії сучасного буття: які мовообрази є символами взаємин у реальному шкільному чи позашкільному житті між однолітками і дорослими? яка мовна поведінка шкільної молоді? Зосереджено увагу на портретних характеристиках головних персонажів – дітей 12–13 років. Зауважено, що вагомий складник соціокультурної ідентифікації, що його залучають письменники, – мова підлітків трьох моделей: реалістичної сучасної, ілюзорно-фантазійної та прогностично-фантастичної.

Зроблено висновок про взаємодію в мовному портреті підлітків сленгового лексику, маркерів соціально-культурної ідентичності (національної та глобалізованої, що переважає) – загальних і власних назв, фразеологізмів, термінологічних словосполучень.

Ключові слова: мова підлітків, лексика, маркер ідентичності, соціокультурний чинник комунікації, сленг, власна назва.

У сучасній українській літературі увиразнений сегмент творів про підлітків, що засвідчує соціально-культурне спрямування прозової, драматургійної, поетичної мовотворчості. На увагу дослідників заслуговують повісті С. Гридіна «Не такий», О. Бурлаки «Поцілунок був не останній», М. Кідрука «Не озирайся і мовчи», Т. Корнієнко «Недоторка», О. Луцшевської «Скелет без шафи», Т. Малярчук «Мох пох», А. Шавлач «Пампуха» та ін., а також п'єси Марини Смілянець «16+» і поетичного нарративу «Життя безцінне» Т. Пакалюк. Їх об'єднує така важлива для підліткового середовища соціально-психологічна проблема, як цькування, відчуття загроженості власній індивідуальності в сучасному світі, що є основою «мовної моделі соціальної ідентичності», увиразнення соціокультурної векторності [Биби́к 2024 а; Биби́к 2024 б].

Сучасні тексти про підлітків привертають увагу в контексті лінгвософії сучасного буття: які мовообрази є символами взаємин у реальному шкільному чи позашкільному житті між однокласниками і дорослими? яка мовна поведінка шкільної молоді?

В оповіданнях Оксани Сайко «Новенька», Ірен Роздобудько «Арсен» та в повісті Володимира Арєнєва «Сапієнси» головні персонажі – діти 12–13 років. Вагомий складник соціокультурної ідентифікації, що його залучають автори, – мова підлітків. Саме ці три твори, які запропоновані для вивчення за сучасною програмою з української літератури для учнів 6 класів, зафіксували три моделі мовної і поведінкової самопрезентації сучасної дитини – реалістичної сучасної, ілюзорно-фантазійної та прогностично-фантастичної.

Перша модель сучасної мовної поведінки. В оповіданні О. Сайко два центральних персонажі. Їхні взаємини виявляють, відповідно, два психотипи: новенької Терези – спокійної, врівноваженої, відкритої натури і «важкого підлітка», який вдається до булінгу, Ігоря Чалаги. Письменниця використовує прийом актуалізації словесної деталі. У зовнішньому характеристичному портреті Терези стилістично навантажені мовно-предметні знаки «яскраво-червона спортивна сумка», «її джинси, кросівки», повторювана назва-характеристика очей: *От штучка, з якими очиськами...; Він і сам не знав, що в тому дівчиськові його так дратує? Може, ті дуже великі очі?*;

У її великих сірих очах він помітив відблиски весняного сонця, і від цього вони здалися ще більшими, ніж були насправді (Сайко). Ще один важливий епітет-характеристика – дивна: *Начебто всі дівчата як дівчата, а вона якась дивна. І напевно, саме ота дивність так його заціпала. Хоч і сам не міг собі пояснити, чому вважав її дивною* (Сайко). Тереза представлена майже в оцінці Чалаги. А от сам «антигерой» – через деталі зовнішнього і мовного портрета. З нашого погляду, варто звернути увагу на неправильно вжитий у тексті прикметник «тяжкий» щодо характеристики підлітка [*Його побоювались у класі, бо хлопцем був непередбаченим і втнути міг будь-що. Саме про таких, як Чалага, вчителі кажуть – тяжкий підліток* (Сайко)]. Правильно в такому значенні вживати поняття «важкий підліток», пор. відомості тлумачного словника: Важкий, -а, -е. 9. Нелегкий для порозуміння, незлагідний у стосунках; непривітний (про людину та її вдачу). [Енн:] Ні, це нечувано. Люба моя, у вас дуже важкий характер (Вадим Собко, П'єси, 1958, 83); Важка вдача; Важка людина; // Який нелегко піддається впливові, вихованню. Важка дитина; Важкий учень; // Який виражає суворість, похмурість. Обличчя товстого Онікія наливається кров'ю. Він спиняє на Вустимкові важкий погляд (Іван Багмут, Опов., 1959, 12); Зирнувши вниз зарошеним оком, зустрівся [Макар] з парою допитливих і важких Караванових очей (Петро Панч, II, 1956, 95) (СУМ-11, I: 277).

Мовному портретові Терези протиставлений словесний образ підлітка Чалаги, представлений у зневажливо-співчутливій тональності, яку створюють розмовні фразеологізми: – *Та що з неї візьмеш, недочуває, то й навіть і не підкаже, глуха тетеря*, – *кинув яюсь Чалага, сплюнувши крізь зуби; Запхавши руки в кишені, він з навмисною презирливістю зміряв її з голови до ніг, пройшов повз, зачепивши ліктем, не зронивши ні слова.*

Обидва портрети підлітків представлені в динаміці, і тут стилістичний акцент перенесений на дієслова: якщо згрубілий Ігор *гигикнув, пробивається, заціпає, надуває, гасає, як шаленець*, то Тереза під час першої ж зустрічі з новим класом *всміхалася, зашарілася, зняковіла*, що свідчить про цілком природні реакції на нових людей і про відкритість її природи, тактовність, стриманість; вона вміє зосереджуватися на творчості («стояла з мольбертом, пензлями і малювала»).

Ще один реалістичний мовний портрет репрезентує повість І. Роздобудько «Арсен». Головний персонаж є самокритичною особистістю, пор. самохарактеристику: *Як кажуть – замкнувся в собі. У сьомому класі відростив довге волосся, носив сорочку, розстібнуту майже на всі гудзики, ходив до школи в потертих джинсах. І щоденно отримував за це догани й записи в щоденнику. Але нічого не міняв. Узагальненням до цього мовообразу стало непряме порівняння учня з «аргентинським мачо», яке прозвучало з уст вчительки. Те, що огидно для дорослих, у підлітка привертає увагу і згодом у сільській місцевості переростає в зацікавлення упокорювачами биків, у майданчик для дорослішання Арсена: *Відверто кажучи, я собі подобався в такому розхристаному вигляді. Особливо після того, як Ганна Павлівна з огидою повідомила, що такий неохайний вигляд мають «аргентинські мачо». Вона знову сказала це на весь клас. Але цього разу помилилася: клас (особливо дівчата) задоволено загув. А я після того ще й самотужки проколов собі одне вухо і почав носити кульчик. А коли зустрів Ганну Павлівну в шкільному коридорі, ще міг прикинутися п'яним. Може-те собі уявити, що з нею коїлося!**

Традиційний засіб стилізації соціокультурного середовища шкільної молоді – сленг, тому складниками мовного портретування стали такі назви: **Круто?** *Не круто? Можливо. Принаймні – моторошно; комп, у якому зависаєш до ночі; Пригадую, як якісь дорослі хлопці сказали мені: «Агов, шкет, познайом із сестрою! Вона у тебе – кльова!»; Лише пошкодував, що тепер далеко «рулити» до мене в гості; Я планував попрацювати в якому-небудь «Макдональдсі» – не вимагати ж грошей у Юлі на нову мобілу!»; – Нормальок? – лише раз гукнув до мене хлопець, повертаючись і лоскочучи мене своїм «хвостом»; – А ти молоток! – плеснув мене по плечі хлопець і зняв окуляри; На конкурсі я краще за всіх танцювала «ламбаду»! Усьок?*

Який активний словник Арсена, начитаного, сучасного, вдумливого підлітка? Можна сміливо стверджувати, що письменниці вдалося створити словесний образ підлітка, зануреного в мультимедійне середовище – ігрове цифрове та кіно, яке вже поволі стає затісним для його саморозвитку. Він критично оцінює обмеженість і реального світу, у якому живе, і

віртуального, який не дає виявити особистісні риси характеру, зрозуміти свою роль у житті: *Саме зараз, коли тобі «тринадцятий минає» і твій шлях не такий уже й широкий: школа-дім-комп... Можливо, спортивна секція. Бажано – кінного спорту чи великого тенісу. Але виходить, як у більшості – карате в приміщенні ЖЕКУ чи гурток малювання, чи англійська мова, чи просто – комп, у якому зависаєш до ночі. У кого як. Сам оповідач звертається до однолітків з узагальненням про «збіднене» віртуальне життя: **Я мрію про подорожі, загадки, скарби і небезпеку. Але де те все знайдеш?! Хіба в комп'ютерних іграх. Спершу я так і робив – цілими вечорами кнопки натискав. То з роботами борюся, то з інопланетянами воював, то скарби шукав. Потім мене пробило: ну й дурня! Сидиш у кріслі, точиш чіпси, мов миша картон, працюєш лише пальцями, а вдаєш, що світ підкорюєш! І скільки ж нас таких по всьому світу? Мільйон? Більше? Сидимо, жиріємо і вдаємо з себе героїв. Віртуальних. У разі небезпеки – клац! – перезавантажився і – знову на коні. Це, як на мене, принизливо...***

Саме сучасний вимір реалій світу є тим фокусом, через який головний персонаж сприймає світ дорослих, тобто покоління доцифрової спільноти. Відповідно фрески уподібнені в уяві Арсена коміксам: *А ще Яків Степанович запросив художника, який розмальовував місцеву церкву, і той зробив на побілених нами стінах дивовижні фрески. На них, мов на коміксах, була зображена історія нашого роду і всього села. Протиставлені у творі і традиції спілкування поколінь: «бачити людину» – «отримувати інформацію в цифровому форматі», як і склалося в долі самого Арсена: *Я давно не бачив його [тата – С.Б.] – лише отримував листи і фотографії по мейлу.**

Мова Арсена засвідчує, що він має глибоку українську ідентичність, алюзією слугує цитата із поезії Шевченка: *Саме зараз, коли тобі «тринадцятий минає» і твій шлях не такий уже й широкий.* Підліткові-інтелектуалу відомі імена Едгара По, Шерлока Холмса і доктора Ватсона (*Власне, Шерлок Холмс завжди впорядковував гіпотези, переповідаючи їх своєму другу, лікарю Ватсону*)... Ці назви є маркерами ніби якогось віддаленого для Арсена минулого. Переважають же в тексті власні імена чи то акторів, чи то персонажів з кіно- і мультипліка-

ційних творів, відомих в усьому світові. Вони стали символами певних чеснот. Отже, спритність і фізична сила асоціюється з пригодами Бетмена (*Або просто від накачаних м'язів і не-реального везіння, як у Бетмена*), мужність – з мисливськими успіхами Тристана (*Хочу вполювати ведмедя. Як Тристан у фільмі «Легенди осені»; Я хочу вполювати ведмедя, відрубати його кіготь і повісити собі на шию. Як це зробив Тристан*), вправність і витривалість, сміливість – з персонажем «Останнього дюйму» (*Або самотужки посадити зламаний літак і врятувати пілота, як хлопець з «Останнього дюйму»*), модна зовнішність – з Джонні Деппом чи Орландо Блумом, Бредом Піттом (*Вигадаєш собі й зовнішність. Адже те, що бачиш уранці в дзеркалі, коли чистиш зуби, ясна річ, тебе не влаштовує! Бажано бути таким, як Джонні Депп чи Орландо Блум із «Піратів Карибського моря», або Бред Пітт із «Трої». Смаглява шкіра, вибілене солоною водою і сонцем волосся. Кинджал за паском. Ботфорти. Джинси, підшиті рудою шкірою. Капелюх із широкими крисами...*) або ж Гаррі Поттером, Шреком (*Звісно, якщо ти очкарик, уявляєш себе Гаррі Поттером. Якщо товстун – Шреком. У вигаданому світі для всіх знайдеться своя роль. А в житті?*).

Маркерами особливих зацікавлень Арсена є поняття такого культурного феномену, як корида, упокорення биків чи видовища з ними. Отже, у словнику повісті актуалізовано давно відомі назви *корида*, *тореро* (...*влаштовували таку собі маленьку кориду для селян. Щоправда, це була не справжня корида, а щось на зразок «боїв без правил»; Адже в Іспанії бути тореро – велика честь, за яку платять великі гроші! А мій дід був бідним. Він міг лише спостерігати за своїми ровесниками здалеку. Всотував кожний рух, який учні відпрацьовували з учителем. Ковтаючи сльози заздрості, він поклявся колись заткнути цих чистунів за пасок! А для цього треба було багато чого знати*). Поряд із ними засвідчуємо екзотизми, що потребують додаткових джерел тлумачення – медійних переважно. Пор. таке слововживання: *тавромахія* (– *Принаймні, він намагався, – зітхнув Василь Петрович. – Мав таку мету і вперто йшов до неї. Спочатку він вигрїбав зі стаєнь гній і спостерігав, як на ферму*

приводять учнів зі школи **тавромахії**¹... – Тавро... чого? – не зрозумів я. – **Тавромахії**. Так називалися школи, де вчили на торреадорів. Зазвичай там навчалися юнаки із заможних родин), **бессеро** / **біссеро**, **новільо**, **капотосо**², **фаєна**, **кораль**³: – Так, для того, щоб стати справжнім тореро, треба багато вчитися! Перший рік навчання зазвичай проходить у тренуваннях із молодими дворічними бичками, яких називають **бессеро**. Потім учні переходили до змагань із **новільо**⁴ – чотирьохрічними тваринами. А пізніше настає час альтернативи – так називаються змагання із зрілим і дужим биком. Якщо випускник школи вигравав цю альтернативу, його посвячували в тореро. Ось таким мав бути шлях до справжньої кориди! – І ваш дідусь його пройшов? – із захопленням запитав я. – Звісно, ні! – сумно розсміявся Василь Петрович. – У нього просто не було ані часу, ані грошей на навчання. Він одразу почав з «альтернативи». І це було небезпечно... А було це так. Якось він сам зшив собі **капотосо** – так зветься плащ, яким тореро дразнять биків. Зшив його з якогось старого простирадла; – Він перевершив свого вчителя! – з гордістю сказав Василь Петрович. – Під час **фаєни**... – Що? – **Фаєна** – це назва третьої частини кориди, коли тореро залишається віч-на-віч із биком. У цій частині дійства важливо не втратити погляду тварини, злитися з нею, відчувати її кожною клітиною тіла, заціпеніти рухом і поглядом – так, як це робили з півнями мандрівні циркачі; Як і вчора, і позавчора, над селом висіла спекотна тиша. Я оминув хату Федора і вийшов на відкритий простір їхнього чималого наділу.

¹ Бій биків. <https://slovyuk.ua/index.php?swrd=ТАВРОМАХІЯ>

² Варіант «капоте» за джерелом: *Новільєрос з плащами, саме плащами малинового кольору з золотим підбоем, направляють бика на матадора, котрий теж з таким самим «капоте» – плащем має показати всю свою хоробрість, один на один з півтонною некерованою твариною* (Закарпатський оракул, 24.01.2018; <https://orakul.zakarpattia.ua/korryda-vse-shcho-var-to-pro-nei-znaty/>).

³ З таким значенням не засвідчено.

⁴ В одному з медійних дописів засвідчено варіант лексеми «новільєрос»: *Далі до складу його команди – «квадрильї» входять два новільєрос – це його помічники, майбутні матадори, пікадори – це кінні учасники кориди і бандерильєрос – це ті, хто встромлює в карк бика оздоблені короткі піки-бандерильї...* (Закарпатський оракул, 24.01.2018; <https://orakul.zakarpattia.ua/korryda-vse-shcho-var-to-pro-nei-znaty/>).

*Посеред нього побачив те, що Федір назвав незнайомим словом – «кораль». Це був квадрат загорожі, за якою я одразу помітив лисучо-чорну спину молодого бичка; Не забував я і Чорного. Він виріс, перетворився на чудового **біссеро** і завжди впізнавав мене. Щодня я заходив до **коралю** і підготовував його, розмовляв з ним. І мені здавалося, що він мене розуміє.*

Модель ілюзорно-фантазійної мовної поведінки репрезентує в тому самому творі молодша сестричка Арсена – Нійоле, яка живе у вигаданому світі. Відповідно дає власні номінації реаліям. Її світ – ілюзорна **Барбідонія** (можна припустити, що одна із твірних основ цього слова – «Барбі», тобто «Барбідонія» – лялькова країна) зі своїми мешканцями барбідонцями, серед яких найменші – **крузлі** і **кризлі**: – *Ну, ти з Барбідонії? Барбідонець? – це раз перепитала дівчинка. Тоді я ще не знав, що ця мала здатна на неабиякі вигадки. І тому все сприйняв за чисту монету. – Що за Барбідонія? – сказав я, навіть не подумавши, що розмовляю із зовсім маленькою людиною, з якою, певно, ще треба «сюсюкати». – Хіба ти не знаєш? – обурилася дівчинка. – **Барбідонія – країна маленьких крузлів і кризлів!** Вона там... – дівчинка невизначено махнула рукою в бік саду. – Кого?? Яких таких крузлів?! Вона геть збила мене з пантелику. – **Крузлі і кризлі – це маленькі барбідонці. А ти великий. І ти теж барбідонець!** – Пояснила вона з розумним виглядом, ніби читала лекцію. Дівчинка ототожнює себе з квіткою – віолівією. Припускаємо, що це похідне від «віола», назви квітки, що в народі іменують братки, фіалки: *Я зрозумів, що вона глузує з мене, але вирішив продовжити її гру. – А ти ж тоді хто? – серйозно запитав я. – Я **віолівія**, – зітхнула дівчинка і скоромовкою почала пояснювати: – **Віолівії** живуть у квітах. Але відрізняються від ельфів тим, що у них немає крил. А ще є **марвійри, снупіоли і фіолеги. Марвійри – це нічні феї, у них білі крила і вісім ніжок. Снупіоли – їхні слуги, вони повзають по землі, мов гусінь. Фіолеги – такі крихітні ведмедики. Вони мешкають у слоїках з медом.** Усі інші номінації – авторські неологізми, складники фантазійного світу, слова, що належать лише до лексики аналізованої повісті І. Роздобудько.**

Третя, *прогностично-фантастична*, модель представлена в повісті В. Аренева «Сапієнси». Авторські неологізми означають

реалії вигаданого глобалізованого світу, коли людина підкорює Марс. Це так звана фантастична лексика. Деякі автори підручника з української літератури для 6 класу дають пояснення, що «авторські неологізми» – це слова чи словосполучення, що з'явилися в мові недавно і ще не стали загальномовними. Зважаючи на контекст жанру фантастичного оповідання чи повісті, пояснення мало би містити уточнення, що такі слова напевно чи й стануть загальноживаними, тобто уточнення «ще не стали» тут не доречне.

Отже, лексикон фантастичної повісті «Сапієнси» можна розділити на чотири групи. П е р ш а – слова, що називають предмети, яких у сучасному світі не існує:

повуч – «створіння, спроектоване якраз для того, аби ніхто не міг стати між ним і його метою», «чорно-помаранчеві силуети, схожі на суміш павука та оси. У кожного було вісім еластичних ніг і надміцний корпус із камерами»; повучі здатні швидко пересуватися і в повітрі, і на земній поверхні, виконувати певні завдання: *Повучі завжди потрапляли туди, куди їх послали, – і завершували справу до кінця;*

фродик – предмет, що за описом нагадує багатофункціональний планшет, адже йому притаманні такі функції: *багатоканальний мобільний зв'язок, активізація до трьох віртуальних екранів водночас, доступ до всесвітньої Грибниці, трансляція звуку та відео...;*

реактивний наплічник, за допомогою якого можна пересуватися у просторі, пор.: *Реактивний наплічник після недавнього падіння чмихав і підозріло гуркотів, але часу чекати на шкільний бус у Мишка не було. Він мусив за будь-яку ціну випередити свого повуча. У тексті повісті є кілька місць, де таке представлення наплічника розширює уявлення про нього, як про засіб пересування з особливими технічними характеристиками: *Але навіть він не міг заглушити гудіння, що лунало в Мишка за плечима, – таке, ніби позаду мчав імперський бомбардувальник із двадцять восьмого епізоду «Зоряних воєн»; Кожен наплічник, відчувши падіння, миттєво випустив «розумну» гумопіну, що оточила хлопців, загула в таку собі пружну кулю та вберегла їх від удару; Увесь цей час ми не просто теревенили, а перелітали на правий берег Дніпра;**

снич (підсвічення вздовж дороги) – *Мишко мчав уздовж траси, позначеної мерехтливими маячками, кожен розміром із тенісний м'яч. Школярі називали їх сничами й інколи виштовхували за силову лінію, щоб пограти в поттербол. Звісно, сничі нявкотіли, немов голодні кошенята, й намагалися повернутися на місце;*

поттербол – назва гри з використанням спеціальних кульок; з нашого погляду, одна із твірних основ цієї складної номінації – поттер – нагадує ім'я відомого персонажа Гаррі Поттера, отже, є алюзією вигаданого світу і гри;

люстерник (штучний інтелект, створений людьми; розумні й здатні до навчання створіння) – *Людство зіткнулося з люстерниками; Хто цінніший: люстерник, який винищив одним махом кілька міст, чи клон, що винний тільки в тому, що от просто існує?*

Д р у г а підгрупа номінацій і словосполучень позначає реалії, які легше увявити, бо вони містять базові загальновідомі, давно усталені лексичні складники, об'єднує кілька підгруп:

– лексеми із загальноживаного словника, оригінальність яких у вигаданому світі увиразнюють відносні прикметники, як-от: *Виставка зоряних маріанських хижих орхідей*, *Ненарок летів так, ніби його вів супутниковий маршрутизатор*, *патруль повітряної поліції*, *орбітальний човник*, *сонячна яхта*, *міжпланетні вантажівки*, *правила космічного руху*, *Інститут планетарної археології* тощо.

У зазначеній групі слів, з нашого погляду, вирізняється назва «зоряний джура». Це назва учнів глобалізованої Школи зореплавання. Як бачимо, словосполучення містить і означення, що характеризує людину за сферою діяльності, і українську номінацію «джура» як позначення зброєносця в козацької старшини в Україні XVI–XVIII ст. (СУМ-20; <https://sum20ua.com/?page=749&searchWord=джура&wordid=21926>);

– складні слова як номінації фантастичної реалії: *Мишко поглянув туди, де неквапливі роботи-скляри совалися вздовж голих металевих ребер каркасу, продукуючи нові вікна замість розбитих; дідусь-некромант; Сашка поставили перед фактом, що у нього є мама-II, абсолютний клон першої;*

– словосполучення-описові конструкції на позначення явищ майбутнього: *анатомія двигунів і сердець; вирощування картоплі на суміші гальки й піску.*

Т р е т ь я підгрупа номінацій – власні назви майбутнього, аналогічні назвам на позначення реалій сучасного світу. Це відповідник нинішнього інтернету – **Грибниця** (внутрішня форма слова містить сему ‘розгалуження’; за зразком філософського поняття «ризوما», тобто ‘гнучка динамічна система, де нові ідеї та рішення можуть виникати в різних точках і взаємодіяти між собою, де стратегії проростають і розвиваються’), напр.: *Визначення людини можна подивитися у **Грибниці**, <...> у Школі знову мав необмежений доступ до **Грибниці** і користувався наплічником.* Ще одна назва – **Саурунове Око** – аналог Усевидячого Ока, за текстом – це робоняня, няня-робот: *Для цього треба було відволікти увагу **Саурунового Ока** – робоняні, що нагадувала, правду кажучи, не око, а велику Perezрілу диню. Вона кружляла над школою і стежила, аби ніхто не бешкетував.* Текстова пояснення дуже прозоре. Прикметник «сауруновий» відомий із скандинавської міфології – сауруновий перстень, що здатен домінувати над іншими, використаний у творчості Д. Толкіна. У повісті «Сапієнси» ця асоціація не має такого глибинного негативного змісту, як у творі Д. Толкіна.

Ч е т в е р т а підгрупа номінацій – власні назви, що в сучасному осмисленні реалій є загальними. Йдеться про слова, записані з дефісом, як-от у висловленні «*Узагалі-то **Попередження-Від-Учителів** виписували в школі нечасто*». Така «складна назва» нагадує гіперпосилання, записувані з хештегом (гратками, #). В аналізованому творі оказіоналізм асоціюється з таким нерозривним написанням кількох слів підряд, що їх поєднують нижні підкреслення, написання з великої літери як засіб виділення номінації... Це, з нашого погляду, один з образів змін у структурі лексику майбутнього, у структурі складних номінацій-термінів.

Якщо глобалізований світ у повісті «Арсен» представлений номінаціями персонажів та творів – кінофільмів, художньої пригодницької, фантастичної літератури, де вони функціонують, то в повісті «Сапієнси» такими насамперед є імена

персонажів – українські та не-українські оніми: *Фінлей, Еллісон і Росохватський* по черзі намагалися розпитати *Мишка*; *Думав, розв'язуючи задачки з етики для пана Паровського і пробігаючи корабельними коридорами під час традиційних щотриденних перегонів, які влаштовував пан Лі*; <...> примудрявся жартувати з *Фінлєєм, Шелдон і Винниченком*. Перед читачем постає модель комунікації як сучасної так і майбутньої глобалізованої школи.

Отже, сучасні твори про підлітків, що внесені до курсів шкільних програм з української літератури, є важливим джерелом самопізнання та самооцінки шкільної молоді, рефлексії щодо мовної практики окремої групи, яка відображає загальні та індивідуальні соціально-культурні, національно-культурні ідентичності. Мова фантастичної літератури – об'єкт окремої уваги в контексті відображення в ній сучасних мовно-поведінкових практик, змін у структурних рівнях сучасної української літературної мови, феномен, що відбиває авторські спостереження за тенденціями мовно-культурної еволюції людства.

Бибик С. Жанрово-стильовий вимір лінгвокультуреми «покоління»: векторність у моделюванні мовного образу підлітка в сучасній драмі Марини Смілянець «16+». *Матеріали IV Міжнародної слов'янської конференції, присвяченої пам'яті святих Кирила і Мефодія: «Слов'янська гуманітаристика в актуальних дослідницьких парадигмах»*. За ред. О.О. Маленко. Харків – Шумен: ХНПУ; ХІФТ, 2024 а. С. 152–157.

Бибик С. Словесний образ сучасного підлітка (на матеріалі повісті С. Гридін «Не такий»). *Культура слова*. 2024 б. Вип. 100. С. 119–133. <https://doi.org/10.37919/0201-419X-2024.100.10>

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Аренєв – Арєнєв В. Сапієнєси. *Яценко Т. та ін. Українська література. 6 клас*. Київ, 2023. С. 143–159. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/2611-ukralit-6-klas-yatsenko.html>

Арсєн – Роздобудько І. Арсен. *Чумарна Н.І., Пастушенко М.Н. Українська література. 6 клас*. Тернопіль, 2023. С. 193–208. URL: <https://litarchive.in.ua/arsen-iren-rozdobudko>

Сайко – Сайко О. Новенька. *Чумарна Н.І., Пастушенко М.Н. Українська література. 6 клас.* Тернопіль, 2023. С. 188–192. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/2612-ukralit-6-klas-chumarna.html>

СУМ-11 – Словник української мови: в 11 т. Київ, 1970. Т. 1.

СУМ-20 – Словник української мови: у 20 т. Київ, 2015–2025. URL: <https://sum20ua.com/?page=749&searchWord=джура&wordid=21926>

REFERENCES

Bybyk, S. (2024 a). Genre-stylistic dimension of the linguocultural “generation”: vectority in modeling the language image of a teenager in the modern drama of Marina Smilyanets “16+”. *Proceedings of the IV International Slavic Conference dedicated to the memory of Saints Cyril and Methodius: “Slavic Humanities in Current Research Paradigms”*. O.O. Malenko, ed. (pp. 152–157). Kharkiv – Shumen: KhNPU; KhIFT (in Ukr.).

Bybyk, S. (2024 b). Verbal image of a modern teenager (Based on the story by S. Gridin “Not Such”). *Culture of the Word, 100*, 119–133 (in Ukr.). <https://doi.org/10.37919/0201-419X-2024.100.10>

LEGEND

Арєнєв – Arieniiev, V. (2023). Sapiens. *Yatsenko, T. et al. Ukrainian literature. Grade 6* (pp. 143–159). Kyiv. UTL: <https://pidruchnyk.com.ua/2611-ukralit-6-klas-yatsenko.html> (in Ukr.).

Арсєн – Rozdobudko, I. (2023). Arsen. *Chumarna, N.I., Pastushenko, M.N. Ukrainian literature. Grade 6* (pp. 193–208). Ternopil. URL: <https://litarchive.in.ua/arsen-iren-rozdobudko> (in Ukr.).

Сайко – Saiko, O. (2023). Novenka. *Chumarna N.I., Pastushenko M.N. Ukrainian literature. Grade 6* (pp. 188–192). Ternopil. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/2612-ukralit-6-klas-chumarna.html> (in Ukr.).

СУМ-11 – Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol. (1970). Vol. I. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

СУМ-20 – Dictionary of the Ukrainian language: in 20 vol. (2015–2024). Kyiv. URL: <https://sum20ua.com/?page=749&searchWord=джура&wordid=21926> (in Ukr.).

Стаття надійшла до редакції
30.04.2025

Прийнято до друку 01.05.2025

Статтю опубліковано 29.09.2025

Received 30.04.2025

Accepted for publication

01.05.2025

Published on 29.09.2025

Svitlana Bybyk

FICTION TEXTS ABOUT TEENAGERS AND THE LANGUAGE OF THE 21ST CENTURY GENERATION

The article is devoted to the linguistic-stylistic analysis of modern works about teenagers, which are proposed for study in the Ukrainian literature course for the New Ukrainian School. The material of the works draws attention to the context of linguosophy of modern existence: what figures of speech are symbols of relationships in real school or extracurricular life between peers and adults? What is the linguistic behavior of school youth?

In assessing the language of Oksana Saiko's stories "Novenka", Irene Rozdobudko's "Arsen" and Volodymyr Arieniev's story "Sapiens", attention is focused on the portrait characteristics of the main characters – children aged 12–13. It is noted that a significant component of socio-cultural identification, which is involved by writers, is the language of teenagers of three models: realistic modern, illusory-fantasy and prognostic-fantasy.

The conclusion is made about the interaction in the linguistic portrait of teenagers of the slang lexicon, markers of socio-cultural identity (national and globalized, which predominates) – common and proper names, phraseological units, terminological combinations. The features of the active vocabulary of a teenager of the early 21st century and the layer of extra-dictionary vocabulary are noted.

Key words: adolescent language, vocabulary, identity marker, sociocultural factor of communication, slang, proper name.

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2025.102.4>

УДК 821.161.2'05-6Українка.08

ЛЕСЯ УКРАЇНКА ТА ЇЇ ТВОРИ В НУШ: КОМЕНТАРІ ДО МАТЕРІАЛІВ У ПІДРУЧНИКАХ

БОГДАН

Світлана Калениківна,

кандидат філологічних наук,
професор кафедри історії та
культури української мови,
Волинський національний
університет ім. Лесі Українки;
просп. Волі, 13, Луцьк, 43025,
Волинська область;
e-mail: bohdan.svitlana@vnu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-4831-2770

Svitlana

BOHDAN,

Ph.D. in Philology, Professor of the
Department of History and Culture
Ukrainian Language,
Lesia Ukrainka Volyn National
University;
13 Voli Ave., Lutsk 43025, Volyn region,
Ukraine;
e-mail: bohdan.svitlana@vnu.edu.ua

У статті досліджено особливості представлення творчості й життєпису Лесі Українки в підручниках для учнів 5–6 класів НУШ. Проаналізовано їх структурно-семантичну побудову й мовні риси текстового матеріалу, доречність поданих завдань і форм роботи з ними. Умотивовано потребу доповнення реєстру пропонованих для вивчення творів письменниці з урахуванням читацьких уподобань сучасних школярів, обґрунтовано потребу увиразнення стилістики біографічних матеріалів і урізноманітнення джерел, які б активізували зацікавлення й особистістю Лесі Українки, і її творчою спадщиною.

Ключові слова: *Леся Українка, стилістика, мова підручника, НУШ.*

Творчість Лесі Українки і її життєпис – неодмінний, хоч традиційно й фрагментарний, змістовий сегмент підручничих текстів упродовж усіх десятиліть української школи ХХ–ХХІ ст. Не стали винятком (передбачувано й умотивовано) і підручники для НУШ. Зрозуміло, що період після відновлення Української державності вніс суттєві корективи в інформаційну площину цих текстів щодо представлення особистості Лесі Українки, значно позбавивши їх стереотипів-ідеологем радянської епохи та помітно урізноманітвивши реєстр творів пись-

менниці, пропонованих для вивчення школярам різних вікових груп. Принагідно зауважимо, що вибір самих творів Лесі Українки здійснюють автори підручників, а отже, склад творів значною мірою мотивований їхніми особистими уподобаннями.

Об'єктом наших спостережень слугувало представлення творчості й життєпису Лесі Українки в трьох підручниках з української літератури: двох – для 5 класу (Людмили Коваленко й Ніни Бернадської [Коваленко, Бернадська 2022], Олеси Калинич і Світлани Дячок (за ред. Юрія Ковбасенка) [Калинич, Дячок 2022]) і одного для 6 класу (Марії Чумарної і Наталії Пастушенко [Чумарна, Пастушенко 2023]).

Наявність кількох підручників для одного класу створює, очевидно, сьогодні перед кожною школою і вчителем надскладну проблему – вибір найоптимальнішого / найдосконалішого підручника. Алгоритм такого вибору різний у кожному навчальному закладі – про це свідчить наше багатолітнє безпосереднє спілкування і співпраця з учителями української мови та літератури Волині, а також педагогічна практика студентів факультету філології та журналістики Волинського національного університету імені Лесі Українки в закладах середньої освіти Луцька. Крім того, кожен із підручників потребує різновекторного системного підходу в аналізі інформаційного виміру матеріалу, який стосується персоналії певного письменника й стилістики його актуалізації (бажано було б ще в часі їх рекомендавання МОН для використання в навчальному процесі). Схематично цілісність такого різноаспектного підходу, який би уможливив доцільність вибору певного підручника як найбільш якісного, можна представити кількома векторами:

Вектор перший – *«очима філолога-мовознавця»* (щоб виокремити позитиви змістового виміру підручників і висловити побажальні міркування після детального ознайомлення з ним).

Вектор другий – *«очима вчителя»* (спілкування з колегами-вчителями із волинських ЗСО, щоб визначитися з доречністю вибору творів Лесі Українки для вивчення).

Вектор третій – *«очима школярів»* (уявно, гіпотетично, а в перспективі бажано, на нашу думку, провести реально такі дослідження, застосувавши різні методики опитування-анкетування серед учнів).

Зважаючи на певні регламентації, розглянемо зазначену проблему й актуалізуємо найпосутніші міркування крізь призму першого вектора (два інших залишимо на перспективу), зосередившись на таких тематичних блоках підручників: 1. Життєпис Лариси Косач-Квітки. 2. Реєстр творів Лесі Українки. 3. Робота з текстом, її методичні засади. 4. Пропоновані школярам завдання, їх доцільність / важливість / коректність тощо.

Насамперед висловимо міркування щодо структурно-змістової організації текстів аналізованих підручників. Заслужують на увагу цікаві передмови (як-от *«Про енергію слова і думки»* [Коваленко, Бернадська 2022: 4], *«Серце говорить словами»* [Чумарна, Пастушенко 2023: 3], які виконують роль своєрідного камертона, що встановлює гармонійну комунікацію «автори – школярі» за посередництвом підручника. І, безперечно, не залишаються непоміченими вже традиційні для сучасного підручничого дискурсу гендерно диференційовані звертальні формули в передмовах на зразок *«Юний друже / Юна подруго»* [Коваленко, Бернадська 2022: 3], *«Любий п'ятикласнику! / Люба п'ятикласнице!»* [Калинич, Дячок 2022: 5] (доцільність їх уживання замість узвичаєної форми множини залишається дискусійною).

Важливими й умотивованими з мовознавчого погляду видаються ті рубрики в підручниках, які передбачають роботу власне з мовним, стилістичним аспектом текстів (щоправда, найчастіше – закономірно й передбачувано – літературознавчим), наприклад: *«Розвиваємо творчість»*, *«Збагачуємо мовлення»* (підручник для 6 класу), *«Збагачуй своє мовлення»*, *«Будь уважним / уважною до слова»*, *«Завдання / консультації / експерименти від Софії Мудрагелівни»* [Коваленко, Бернадська 2022]. Цікаві завдання, які передбачають роботу зі словом, подані в підручнику для 6 класу [Чумарна, Пастушенко 2023]. Зауважимо, що такі рубрики відсутні в підручнику для 5 класу, авторами якого є Олеся Калинич і Світлана Дячок. Найпоширеніше така робота структурована в підручнику Людмили Коваленко й Ніни Бернадської, який має своєрідну тематичну організацію.

Інформацію про життєпис Лесі Українки як окремих змістовий блок представлено в двох підручниках: Калинич – Дячок [Калинич, Дячок 2022: 49–51] і Чумарної – Пастушенко [Чумарна, Пастушенко 2023: 164]. Насамперед ці два тексти вирізняються стилістикою заголовків. Якщо в підручнику для 6 класу це стереотипний нейтральний заголовок із роками життя письменниці («ЛЕСЯ УКРАЇНКА (1871–1913)»), то п'ятикласникам запропоновано концептуальне порівняння «ВІЛЬНОЛЮБНА, ЯК ВЕСНА» [Чумарна, Пастушенко 2023: 164].

Підручник Калинич – Дячок відтворює найзагальніші відомості з біографії Лариси Косач-Квітки, зосереджуючи основну увагу на її дитячих роках та особливостях виховання дітей у родині Косачів. При цьому певні сумніви викликає достовірність інформації про те, що «*Кожен [із дітей. – С.Б.] мав свій маленький город, квітничок*», усі діти «*виросували садочок*». Правомірність твердження про спільну родинну назву Лесі й Михайлика *Мишолосіє* дискусійна. Адже реальна назва – *Мишолосіє*, бо Михайла в родині іменували, вживаючи варіанти *Михайло*, *Михайлик* і *Міша*, а Лесю – *Лося*: «Міша й Леся (у нас в родині, то ніби формула якась була: “Міша й Леся”, як вони були зовсім невеличкі, ще в Звягелі, то їм давали навіть колективне ім'я “Мішолосіє”, бо Лесю років до 5–6 називали “Лося”, що їй дуже не подобалося. Звали їх так, бо вони дітьми, років до 13–14, були все вкупі, вчилися, робили все разом) часто згадували дім Завадських і, особливо, сад при ньому» [Косач-Кривинюк 1970]). Так само сумнівна назва *лисичата* щодо дітей М. Лисенка, як це стверджено в підручнику. Реальна ж мала бути *лисеньята*. Це відомо насамперед із листів Лесі Українки: *Ходили теж в гімназію на велику переміну без всякого виразного діла... Ходять теж часами на публ[ічні] лекції, навіть Укус і Лисеньята* [вирізнення тут і далі наше. – С.Б.] *ходили раз на відчит Афанасьєва* [Українка Леся 2021: 171]; *Лисеньята – діти М.В. Лисенка* [Українка Леся 2021: 506]).

Ще одне застереження. Автори стверджують, що Леся Українка знала 7 мов (а насправді Леся знала більше мов). Цих неточностей варто позбутися в подальших перевиданнях цього підручника.

Звертаємо увагу, що заголовок у підручникові Чумарної – Пастушенко налаштовує на сприймання оповіді про те, чому Леся Українка була подібна до весни. Очевидно, тому, що визначальна для неї риса характеру – вільнолюбство. Натомість у підручнику читаємо: «*Леся Українка (1871–1913) – українська письменниця, драматургиня, перекладачка та культурна діячка. У сучасній українській традиції входить до переліку найвідоміших жінок давньої та сучасної України. Найбільш прославилася у світовій літературі завдяки своїм драматичним творам – понад двадцять її п'єс не сходять зі сцен українських театрів, десятків творів були екранізовані. Найбільш популярні драматургічні твори – “Камінний господар”, “Кассандра”, “Лісова пісня”*» [Чумарна, Пастушенко 2023: 164]. Така невідповідність стилю заголовка і тексту не може залишитися непоміченою.

У підручнику Коваленко – Бернадської життєпису Лесі Українки нема, але є завдання, які спонукають п'ятикласників дізнатися про окремі біографічні деталі (зокрема про її стосунки з мамою) самостійно за допомогою онлайн-ресурсів. Це, безперечно, сприятиме активізації самостійної і пошукової роботи учнів, але зважаючи на різність мережевої інформації (і не завжди достовірної), на нашу думку, доречніше було б запропонувати ознайомлення з листами Лесі Українки до мами (віднедавна маємо повне академічне видання їхнього епістолярного спілкування в чотирнадцятитомовому зібранні її творів (11–14 томи) [Українка Леся V–XIV: 2021]), з «Хронологією життя й творчості Лесі Українки», що її уклала Ольга Косач-Кривинюк [Косач-Кривинюк 2006], яку Леся, як відомо, називала рідною не тільки «*по крові*», а й «*по духу*» (електронний варіант «Хронології» розміщено на кількох сайтах, зокрема на «Мисленому дереві» Миколи Жарких), з пізнавальною книжкою Наталки Малетич «*Леся. Мандрівний клубочок*» [Малетич 2021] тощо.

Школярам 5–6 класів запропоновано для вивчення такі твори Лесі Українки: «*Лелія*» (Калинич – Дячок), «*Вечірня година*» (Коваленко – Бернадська), «*Колискова пісня*» (зауважимо, що саме з такою назвою подано цей вірш у підручнику Чумарної – Пастушенко, відомий віддавна із заголовком «*Колискова. Агреддіо*» з циклу «*Сім струн*» [Українка Леся 2021: 63]),

«Уже весняне сонце припікає» (так названо фрагмент тексту з «Лісової пісні») і «Про велета» (у підручнику Чумарної – Пастушенко). Безперечно, кожен авторський колектив мав свою мотивацію у виборі творів. Однак дозволимо собі щодо цього обережне міркування: реєстр варто було б доповнити (скоригувати), врахувавши вікові й читацькі уподобання сучасних школярів, наявність / відсутність запропонованих творів у підручниках, за якими діти навчалися в попередніх класах, додавши до них інші тексти, наприклад, «Казку про Оха-чудодія», «Казку про край Царя Гороха», «Вілу-посестру», «Місячну легенду», «Давню казку» та ін.

Кілька зауваг варто висловити й про інформаційні деталі, які стосуються власне роботи з текстами. Насамперед коротко зупинимося на «питальному» блоці щодо творів Лесі Українки і пропонувананих завданнях, відзначивши їхню різноманітність і безсумнівну здатність зацікавити школярів, спонукати їх до вдумливого читання текстів (ідеться про всі підручники). Ізпоміж безперечних позитивів – постійна увага до мовно-виразової довершеності творів Лесі Українки (щоправда, здебільшого з усього обширу образних одиниць у центр уваги потрапляють епітети), тлумачення рідко вживаних слів, зокрема діалектизмів (найпоєдновніше це спостерігаємо в підручнику Коваленко – Бернадської).

Водночас висловимо певні застереження щодо доцільності й конкретики окремих запитань і завдань. Наприклад, до «Лелії» запропоновано такі: *Які поради ти можеш дати панночці?* (Чи це так важливо вміти давати поради панночці, наскільки вона їх потребує, а головне – яка мета такої комунікативної діяльності учнів?); *Як ти розумієш слово «зневажені»?* *Чи завжди зневага дорівнює образливим словам?* (А чому б не запропонувати школярам порівняти власне розуміння цього слова із тлумаченням у словнику?); *Чому Мар'яна говорить так поетично?* (А чи відомо дітям, які ознаки має поетична мова?); *Знайди в тексті три докази того, чому Лелії в Мар'яни краще, ніж у панських квітниках?* (А чому саме три, а не два чи чотири?) і т. ін. І врешті автори пропонують дітям завдання-кроссенс [Калинич, Дячок 2022: 64]. А чи не доречніше було б запропонувати дітям на завершення прочитати твір «Лелія»

в ролях, відтворивши Косачівську традицію родинного театру (тим паче, що така форма співпраці на уроках, як свідчить наш досвід роботи зі школярами, дуже їм до вподоби).

Бажано також в часі вивчення Лесиних творів активніше використовувати шедеври українського живопису: замість творів Ван Гога подати твори Івана Марчука, Архипа Куїнджі, волинських художників. На наше переконання, це посилює національний складник мистецького виховання, поглибило б також знання української живописної спадщини. А ще бажано запропонувати школярам прослухати пісенні варіанти текстів Лесі Українки, яких чимало в інтернет-просторі.

Наприкінці висловимо кілька побажальних міркувань:

1. У прийдешньому бажано ретельно переглянути реєстр творів Лесі Українки для вивчення, систематизувавши й гармонізувавши цей процес від початкової до завершальної шкільної ланки. Принагідно зауважимо, що на часі змінити й «присутність» творчої спадщини Олени Пчілки, увівши до шкільної програми НУШ її «Український дитячий театр», що побачив світ завдяки світлій пам'яті Лариси Мірошниченко, і її «Товаришки» (вже в старших класах).

2. Представлення життєпису Лесі Українки обов'язково стилістично увиразнити / доповнити цікавим матеріалом (у жодному разі не з рубрик на зразок «цього не прочитаєте в шкільних підручниках», «10 невідомих фактів»), а використавши науково-популярні видання про Лесю Українку (а їх більш ніж достатньо, щоб зацікавити сучасну дитину); варто долучити також аудіо- і відеопроєкти («Непам'ятники», «Привіт. Леся», «Ген українців», «Велич особистости» тощо), мультфільми, скажімо, «Мавка».

3. Передбачити завдання, які пропонують роботу зі словниками, з життям рідного слова в різні історичні епохи. Це дасть змогу навчити школярів живописанню словом, як було узвичаєно в Косачів. Тим паче, що в кожному з уже наявних у сучасних підручниках творів маємо для цього розкішний словесний матеріал. Наприклад, вивчаючи «Лелію», учні зможуть дізнатися багато цікавого, пізнаючи семантику слів *лелія* (тоді б розуміли, чому в Лесі вжито саме форму *лЕлія*, а не *лІлея* чи *лІлія*), *красне, погордовані (сестриці), квачики, нелад, скванно, тоя*,

канупер, квітниця, спогадати, досада (до серця приступила). Із поведінковою традицією українців дають змогу ознайомити учнів етикетні формули, актуалізовані в цьому творі: *Прощай, будь здоров!* (А як прощаєшся ти з мамою? з бабусею? Що кажуть вони тобі на прощання?); *Щоб була моя доленька щасна* (А які Ви знаєте побажання зі словами *щастя / щасливий, доля?* Спробуйте створити їх самі). Варто розповісти дітям про особливості родинної метамови Косачів і появу отих усіх дивовижних антропонімних новотворів *Зея, Кна-кна, Укус, Патя, Дроздик, Біла Гусь* та ін., які активно використовували і діти, і дорослі в родинному спілкуванні).

Вивчаючи «Вечірню годину», мабуть, бажано разом із дітьми здійснити захопливу мандрівку в «значеннєві пригоди», яких зазнали в часі слова *коханий / кохано / закохани*. При цьому доречно з'ясувати, чому в посвяті авторка вживає саме прикметник *коханий* [«*Коханий мамі*» – у Лесиному тексті (УЛП V: 102)] замість звичного для сучасного мовця *любий*. Принагідно радимо звернути увагу на активне використання цього слова і в інших творах письменниці, наприклад: *кохана стороною моя* («Про велета») (УЛП V: 552); *моя ти Україно мила, кохана...* («Гімн. Grave») (УЛП V: 61); *розмови кохани* («Nocturno») (УЛП V: 66); *Ох, ти ж моє дитя кохана, рідне!..* («В'язень») (УЛП V: 79); *Чудова мрія, розкішна та ясна, / Кохано в ту ніч обгорнула мене* («Сон літньої ночі») (УЛП V: 97); *Синє море чудово так грає, Його сонечко пестить кохано* («Подоріж до моря») (УЛП V: 113); *Де грає сонця проміння кохана* («Подоріж до моря») (УЛП V: 118); *кохана сестро, брати кохани* (УЛП V: 157); *кохану матір, / Коли б могла я ще хоч раз побачить / Моїх коханих!..* («Грішниця») (УЛП V: 159); *Хвилі коханий* («Імпровізація») (УЛП V: 180); *речі кохани* («Зимова ніч на чужині») (УЛП V: 186); *коханої Тавриди* (УЛП V: 191); *Єдиний мій, коханий рідний краю!* (УЛП V: 193) («Іфігенія в Тавриді»); *голос той коханий / про волю золоту співав мені* («Забуті слова») (УЛП V: 217) тощо.

4. І найважливіше – текстологічна дилема, яка потребує виваженого спільного обговорення авторів підручників і науковців-філологів, щоб дати аргументовані відповіді хоча б на основні дискусійні питання: Який саме текст Лесі Українки

(а також інших авторів-класиків, твори яких відтворюють мовну традицію, що суттєво різниться від сучасної) пропонувати для вивчення в школі? Звірений за автографами? Адаптований до сучасного правопису? Яка мотивація і критерії остаточного вибору?

Отже, наявні підручники для НУШ, маючи численні переваги порівняно з попередніми (і передовсім структурно-змістові) в представленні творчості й особистості Лесі Українки, все-таки потребують певних доопрацювань, зокрема, доповнення / зміни реєстру пропонованих для вивчення творів, окремих фактологічних уточнень, уникнення неправдивої інформації в життєписі, стилістичного увиразнення біографічних текстів, удосконалення тематичного блоку запитань і коригування деяких завдань. Це, безперечно, впливатиме і на якість навчально-виховного процесу, і на формування національно-мовної особистості школяра.

Калинич О., Дячок С. Українська література: підруч. для 6 кл. закл. загальн. середн. освіти. За ред. Ю. Ковбасенка. Київ: Астон, 2022. URL: https://pidruchnyk.com.ua/1681-5_ukrlit_kalynych.html

Коваленко Л., Бернадська Н. Українська література: підруч. для 5 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ: Освіта, 2022. URL: https://pidruchnyk.com.ua/1683-5_ukrlit_kovalenko.html

Косач-Кривинюк О. Леся Українка: хронологія життя і творчості. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006.

Леся Українка: 150 років сходження до вершин. Ген українців з Іриною Фаріон. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Y8JDkTu9xe0>

Малетич Н. Леся. Мандрівний клубочок. Київ: Портал, 2021.

Непам'ятники. Леся Українка. URL: <https://podcasts.nv.ua/podcast/183-непамyatnyky.html>

Олена Пчілка: матір українського націоналізму. Ген українців. Перша студія. Ірина Фаріон. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=myzwWomwLgo>

Привіт. Леся. URL: <https://open.spotify.com/show/4pT4WB9PznIAILHYu1L8iu>

Привіт. Леся. URL: <https://www.youtube.com/@HelloLesyaUkrainka>

Чумарна М., Пастушенко Н. Українська література: підруч. для 6 кл. закл. загальн. середн. освіти. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2023. URL: <https://fileview.ukr.net>

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

УЛП – Українка Леся. Повне академічне зібрання творів: у 14 т. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2021. URL: <https://ubi.org.ua/uk/activity/zibrannya-tvoriv-lesi-ukra-nki-u-14>

REFERENCES

Kalynych, O., Diachok, S. (2022). Ukrainian literature: textbook for 6th grade of general secondary education. Yu.I. Kovbasenko (Ed.). Ternopil: Aston. URL: https://pidruchnyk.com.ua/1681-5_ukrlit_kalynych.html (in Ukr.).

Kosach-Kryvnyiuk, O. (2006). Lesia Ukrainka: chronology of life and creativity. Lutsk: Volynska oblasna drukarnia (in Ukr.).

Kovalenko, L., Bernadska, N. (2022). Ukrainian literature: textbook for 5th grade of general secondary education. Kyiv: Osvita. URL: https://pidruchnyk.com.ua/1683-5_ukrlit_kovalenko.html (in Ukr.).

Lesia Ukrainka: 150 years of climbing to the peaks. The gene of Ukrainians with Iryna Farion. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Y8JDKTu9xe0> (in Ukr.).

Maletych, N. (2021). Lesia. Mandrivnyi klubochok. Kyiv: Portal (in Ukr.).

Nepamiatnyky. Lesia Ukrainka. URL: <https://podcasts.nv.ua/podcast/183-nepamyatnyky.html> (in Ukr.).

Olena Pchilka: Mother of Ukrainian nationalism. Gene of Ukrainians. First studio. Iryna Farion. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=myzwWomWLgo> (in Ukr.).

Pryvit. Lesia. URL: <https://open.spotify.com/show/4pT4WB9PznIAILHYy1L8iu> (in Ukr.).

Pryvit. Lesia. URL: <https://www.youtube.com/@HelloLesyaUkrainka> (in Ukr.).

Chumarna, M.I., Pastushenko, N.M. (2023). Ukrainian literature: textbook for 6th grade of general secondary education. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan. URL: <https://fileview.ukr.net> (in Ukr.).

LEGEND

УЛП – Ukrainka Lesia (2021). Complete academic collection of works: in 14 vols. Lutsk: VNU im. Lesi Ukrainky. URL: <https://ubi.org.ua/uk/activity/zibrannya-tvoriv-lesi-ukra-nki-u-14> (in Ukr.).

*Стаття надійшла до редакції
19.04.2025*

Прийнято до друку 30.04.2025

Статтю опубліковано 29.09.2025

Received 19.04.2025

Accepted for publication

30.04.2025

Published on 29.09.2025

Svitlana Bohdan

LESIA UKRAINKA AND HER WORKS IN NEW UKRAINIAN SCHOOL: COMMENTS ON THE MATERIALS IN TEXTBOOKS

The study of the creative heritage and biography of Lesia Ukrainka has always been a significant and traditional component of textbook materials for schoolchildren throughout the many years of Ukrainian schooling practice.

The NUS is not an exception. Each of the textbooks for grades 5–6 contains the works of Lesia Ukrainka, among which there is “Evening Hour”, “Lullaby”, “Lily”, “Already the Spring Sun is Burning” (a fragment from “Forest Song”), “About the Giant”.

Information about the poetess’ biography is presented in the textbooks by Kalynych – Diachok and Chumarna – Pastushenko. The style of the two texts is similar and contains well-known biographical facts. Though the Kalynych – Diachok textbook provides more extensive information, the text contains some inaccuracies, particularly regarding occasional names: “Mysholosiye” – instead of the legitimate “Misholosiye” (the joint name of Mykhailo and Larysa Kosach, “Iysynchata” – instead of “Iyseniata” (regarding Mykola Lysenko’s children). The claim that Lesia Ukrainka knew 7 languages is also questionable (in fact, she knew more).

The stylistically pronounced prefaces in the textbooks by Kovalenko – Bernadska and Chumarna – Pastushenko are worth emphasizing, as well as interesting rubrics that encourage schoolchildren to work with the word thoughtfully.

Each text by Lesia Ukrainka is accompanied by a variety of tasks that involve both the literary and linguistic analysis of the text.

The article analyzes the features of the “question” block to works by Lesia Ukrainka and the proposed system of tasks, some of which focus on working with linguistic and expressive means, particularly, epithets.

The above comments suggest more active use of available popular science sources about Lesia Ukrainka in the educational process, particularly, modern literary texts, and audio-video products, which will contribute to developing an interest in studying both the biography and creative heritage of Lesia Ukrainka.

Key words: Lesia Ukrainka, stylistics, textbook language, NUS.

<https://doi.org/10.37919/0201-419X.2025.102.5>

УДК 81'38

МОВНІ МАРКЕРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ХУДОЖНЬО-БІОГРАФІЧНИХ ТЕКСТАХ МАРИНИ ПАВЛЕНКО (ЗА ПІДРУЧНИКАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ 6 КЛАСУ НУШ)

ГАНЖА

Ангеліна Юрїївна,

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики, Інститут української мови НАН України; вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001; e-mail: ganzhalina@ukr.net
ORCID: 0000-0003-2938-5306

Anhelina

GANZHA,

PhD in Philology, Senior researcher of the Department of stylistics, language culture and sociolinguistics, Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine; 4 Mykhaila Hrushevskoho St., Kyiv 01001, Ukraine; e-mail: ganzhalina@ukr.net

У статті запропоновано лінгвостилістичну реценцію мовних маркерів національної ідентичності в художньо-біографічних текстах Марини Павленко (діалектизмів, топонімів, фольклоризмів, демінутивів та аугментативів тощо). Джерелом фактичного матеріалу слугували підручники з української літератури для 6 класу НУШ авторських колективів Т.О. Яценко, В.І. Пахаренка, О.А. Слижук; О.І. Борзенка, І.Л. Столій; О.В. Калинич, С.О. Дячок. Дослідження засвідчило евристичну наснаженість і дидактичну привабливість обраного лінгвального ресурсу, що не лише дає змогу оприявити культурно марковану інформацію, а й сприяє усвідомленню національно-культурної самобутності, розвитку креативності та комунікативного досвіду, формуванню світогляду здобувачів освіти.

Ключові слова: лінгвостилістика, національна ідентичність, письменник, підручник української літератури, художньо-біографічний текст, мовний маркер.

Художня біографія письменника – популярний серед авторів навчальної літератури жанр, що має свою історію й традиції дидактичної реалізації. Історії життя видатних постатей впливають на формування світогляду школярів, сприяють усвідомленню історико-культурного контексту епохи, водночас оприявнюючи унікальність конкретної персоналії. Кілька десятиліть тому, за радянської доби, осмислення біографій було зміщено в соціально-політичну площину («як лінійного соціологізованого життєпису»), на відміну від притаманного європейській традиції антропологічного підходу, націленого на осмислення індивідуального й неповторного і в людському житті [докладніше див.: Попик 2015].

Н.П. Марченко зауважує: «Потреба формування культурно-національної ідентичності й виходу за межі пострадянської (постколоніальної, посттоталітарної) свідомості стала особливо гостро відчутною після переломних подій 2014 р. й викликала до життя як перекладні, так і вітчизняні концептуально нові біографічні проєкти, орієнтовані на юного читача» [Марченко 2021: 151]. З огляду на це «біографіка для дітей і юнацтва в Україні перестає бути лише “інформацією” чи “нарративом”, а обертається на багаторівневий континуум міжособистісних взаємостосунків, зв’язків між особистістю й соціумом, особистістю та історією як діалогом поколінь і пам’яттю <...>» [там само: 178].

Одним із традиційних джерел ознайомлення дітей з біографіями видатних постатей є шкільний підручник, зокрема – підручник літератури. Реалізація ідей НУШ зумовила появу новітньої навчальної літератури, що не лише транслює сучасні світоглядні сенси, оприявнює нові моделі структурування матеріалу, а й апробує новітні форми комунікації в реальному й віртуальному освітньому середовищі.

Осмислення проблем національної ідентичності набуває особливої актуальності в поєднанні зусиль лінгводидактів та лінгвостилістів. Адже, як зазначає С.П. Бирик, «дослідження з синхронної лінгвостилістики призначені зберегти в описах і систематизувальних працях способи мовомислення в мікросоціумах, часово марковані особливості ідентифікації та самоідентифікації людини у світі» [Бирик 2022: 28]. Автори

підручників, добираючи знакові якісні тексти для навчальних видань, водночас формують унікальну емпіричну базу для наукових студій з гуманітаристики.

Нашу увагу привернули мовні маркери національної ідентичності в художньо-біографічних творах сучасної української письменниці Марини Павленко. У роботі маркер розглядаємо як «стилістично виокремлений складник тексту, висловлення, що має стилістичне значення, забарвлення» [там само: 28], а дібраний мовний матеріал осмислюємо в контексті «соціокультурної рефлексивності».

Потенційну читачку аудиторію книжки «Марина Павленко про Павла Тичину, Надію Суровцову, Василя Симоненка, Василя Стуса, Ірину Жиленко» (2009) в анотації визначено – «для допитливих мрійників». Це художньо-біографічна оповідь про дитинство п'яти видатних українців – «Янголи для Павлуся Тичини», «Казка Надійки Суровцової», «Небезпечні польоти Василька Симоненка», «Перемоги Василька Стуса», «Сонячні секрети Іринки Жиленко». Демінутивні форми імен у назвах створюють ілюзію «занурення» в дитяче середовище комунікації. У кінці кожного розділу наведено офіційну біографічну інформацію про кожен особистість під рубрикою «Історія людини в історії людства». Роман у повістинах згаданої авторки «Райдуга в решеті» (2019) демонструє еволюцію ідеї художніх біографій тих же персоналій: «Хлопчик-камертон» (Павло Тичина), «Найнадійніша» (Надія Суровцова), «Кирпате безсмертячко» (Василь Симоненко), «Хлоп'як із криці» (Василь Стус), «Дівча на сонячних батареях» (Ірина Жиленко). Як бачимо, назви розділів ніби «кодують» інформацію про головних героїв через певну характеристичну ознаку.

У чинній Модельній навчальній програмі «Українська література. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (у редакції 2023 року) (автори: Яценко Т.О., Пахаренко В.І., Слижук О.А. та ін. С. 51; https://drive.google.com/file/d/1NjYc96_f3hglHcWCTP6Q2ixXJv3ehlxv/view) передбачено вивчення творчості Марини Павленко в розділі «Дитинство видатних українців»: «Марина Павленко “Янголи для Павлуся Тичини”, “Небезпечні польоти Василька Симоненка” (Із книги “Райдуга

в решеті. Про Павла Тичину, Надію Суровцову, Василя Симоненка, Василя Стуса, Ірину Жиленко”) (*скорочено*), (*один твір за вибором учителя*)».

У статті для лінгвостилістичної рецепції обрано підручники української літератури для 6 класу НУШ трьох авторських колективів: Т.О. Яценко, В.І. Пахаренка, О.А. Слижук (ЯПС: 201–212); О.І. Борзенка, І.Л. Столій (БС: 296–314); О.В. Калинич, С.О. Дячок (КД: 261–268), у яких репрезентовано скорочений варіант біографічних текстів української письменниці.

Традиційна модель художньої біографії передбачає дотримання хронологічної послідовності подій. Домінантними ознаками цього жанру Т.Ю. Черкашина вважає «художнє зображення життєпису реальної історичної особи, опору на справжній документ і факт, художньо-психологічне занурення у внутрішній світ головного героя, застосування художнього вимислу та домислу, домінування одного головного героя, наявність серед персонажів реальних історичних осіб, суб’єктивність оповіді» (цит. за [Штолько 2020: 98]). Усі ці проєкції відображено у творі «Янголи для Павлуся Тичини». Марина Павленко – письменниця, художниця, науковець і педагог – елітарна мовна особистість, тобто вона як репрезентант національної культури оприявнює національномовну картину світу, певний лінгвокультурний і комунікативний взорець. Це, безумовно, наклало відбиток і на палітру мовних засобів творення тексту.

У праці «Особливості моделювання картин дитинства в біографічному романі у повістинах “Райдуга в решеті” М. Павленко» М.А. Штолько цілком слушно зазначає, що письменниця намагається розкрити перед читачами процес формування особистості письменників, тому активно описує вплив оточення – родини <...>, місцевості із її особливостями (пейзажів, топонімів), фольклору (пісень, колискових, колядок, замовлянь, казок, легенд тощо), культурних феноменів (літератури, музики, образотворчого мистецтва)» [Штолько 2020: 102]. Погоджуємося з авторкою, що «М. Павленко ненав’язливо проводить національно-культурну ідентифікацію. Проблема національної ідентичності персонажів вирішується по-різному:

через протиставлення, нанизування та розкриття традиційних українських особливостей ментальності» [Штолько 2020: 103].

Серед мовних маркерів національної ідентичності в дослідженні текстів підручників української літератури зацентруємо увагу на діалектизмах, топонімах, фольклоризмах, демінутивах та аугментативах, не претендуючи на вичерпність дібраного матеріалу.

Діалектизми. Уплетення діалектизмів у художньо-біографічний текст сприяє створенню автентичного мовного простору, природності комунікації персонажів, передає культурний колорит певного регіону. Твір М. Павленко «Янголи для Павлуся Тичини» не можна назвати насиченим діалектною лексикою, це радше окремі вкраплення, проте вони допомагають занурити читача у світ дитинства головного героя, його локальний мовний простір. Художнє моделювання дитячої мови спирається на творче використання усної розмовної традиції мешканців Чернігівщини, специфічне граматичне оформлення реплік. Хоча письменниця ретельно збрала й опрацювала фактичний матеріал про дитячі роки Тичини, що надає тексту максимальної достовірності й інформативності, проте усвідомлюємо, що дитяча комунікація на межі ХІХ–ХХ століть була іншою.

Уживання діалектизмів індивідуалізує мову головного героя як представника певної етнографічної групи, проте без виразного хронологічного маркування. Ідентифікація виділених слів як діалектних у нижченаведених прикладах може бути дискусійною, адже деякі з них у СУМ-11 мають ремарку *розм.* [Торік, як почали достигати, хтось **полакомився** на чуже добро: і яблука **обнесли**, і гілку відчахнули! (ЯПС: 201); *Та це ж вони з братом **послалися** нині в саду (ЯПС: 207)*]; деякі зафіксовано в діалектних словниках [*Ще змалку Павлусь, умостившись на Полиному **сундучку**⁵ або на печі (ЯПС: 205)*]; а от приклади – *Схотілось йому впасти, от і **цупуннуло** тебе по голові!* (ЯПС: 208); *Небо вгорі й собі набурмосюється («хмарніє», «**перегулюється**» – так би сказала їхня люба мама), зорі найжачи-*

⁵ Див., напр.: *Мартінова Г.І., Шербина Т.В.* Словник середньонадніпрянських говірок. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю.А., 2020. С. 405.

лись, поховались... (ЯПС: 208) – належать до Тичининих записів живої мови його малої батьківщини. Щодо мовних пошуків та експериментів поета цікаві спостереження літературознавця А.Г. Погрібного (до речі, земляка Павла Григоровича): «Відомо, як багато нових слів створено П. Тичиною – сміливим експериментатором. Складений навіть словник його неологізмів. І все ж я потверджую, що надто вже поспішають дослідники, зараховуючи до їх числа такі, наприклад, слова, як “розпрозорюватися”, “бездорож”, “безводяно”, “хмаріти”, “загніт”, “напашений”, “придолинок” тощо. Адже насправді почерпнув їх поет з рідного села, з гамору пісківського майдану. <...> Звідки мова моя, слова я брав від кого? – свідчив сам Тичина. – Від матері. Її ж бо голос чую повсякчас, немов близьенько десь отут вона ще й нині» [Погрібний 2009: 450]. У повістині «Хлопчик-камертон» («Райдуга в решеті») Марина Павленко вкладає у уста Павлуся жартівливий натяк на материну власне пісківську «мовотворчість»: – *Біжіть, мамо, а то самовар перегулюється, треба окалавуритись чашками, щоб вода не переменджигувалась!..* [Павленко 2019: 37].

Зауважимо, що діалектні граматичні форми доповнюють стилістичні ресурси текстотворення⁶: *Мабуть, такого тато ходили до поміщиків Раковичів у сусіднє село **послухать...*** (ЯПС: 202); *замкнув у чулані, а сам **гулять** повіявся* (ЯПС: 204); *От би десь у Чернігові таку **дістать**, привезти, батькам **почитать!*** (ЯПС: 206) та ін.

Топоніми в аналізованій художній біографії виконують не лише номінативно-локалізаційну, а й опосередковано характеристичну функцію. М.А. Штолько, досліджуючи способи конструювання картин дитинства в біографічній літературі, зазначає: «Топоніми, які використовує М. Павленко в романі у повістинах «Райдуга в решеті», національно марковані, потенційно експресивні. <...> як структурні компоненти художнього тексту роману сприяють реалістичності відтворення подій, окреслюючи певний простір, у межах якого розвивається сюжетна лінія, діють головні та другорядні персонажі.

⁶ Форма інфінітива на **-ть** – одна з характерних морфологічних ознак південно-східного наріччя. Її зафіксовано в «Словнику середньонадніпрянських говірок» Г.І. Мартинової, Т.В. Щербини (2020).

У романі “Райдуга в решеті” постають реальні географічні об’єкти» [Штолько 2020: 102]. Художній текст «Янголи для Павлуся Тичини» відображає топонімікон малої батьківщини поета – села Піски на Чернігівщині: *Волошинівка, урочище Попівка* (ЯПС: 202; БС: 299); *Малійв рів, Болдина гора* (ЯПС: 207); *Із протилежного кутка – Хвилонівки? Від Шинкарів? Чи з піщаної частини села? Половина села Піски стоїть на густому сіруватому чорноземі, половина – майже на суцільному піску; дякова хата якраз посередині* (ЯПС: 208).

Експресивна оповідь про творчість головного героя закорінена *ad fontes*, що потенційоване відтопонімними прикметниками: *А далі підуть все сонячніші й музичніші, все геніальніші, «сонячно-кларнетні» поезії. Ніби зняті з неба, зіткані з трав, із води зі Святої Криниці за селом, бджолиного хору татової пасіки, з маминої пісні <...> Чи просто – вихоплені з довколишніх пісківських березових гаїв, суворих сосон, столітніх верб над щаснівським шляхом, вікових пісківських лип неподалік майдану... Ті вірші мовби одмічені печаттю Божого Духу. І всі – з Великого Серця, з Великої Любові. До світу, до рідних Пісок, до України* (КД: 266; ЯПС: 210; БС: 304).

Значний дидактичний потенціал для реалізації інтегративного викладу навчального матеріалу (міжпредметних зв’язків) має історія назви села Піски, зокрема інформація про однойменні населені пункти (та мікротопоніми) на території України.

Фольклоризми. Вони «виникають як особлива функція загальнонавчального народнорозмовного слова, естетично осмиленого, майстерно обробленого, відшліфованого, розрахованого на емоційний вплив, на виникнення абстрактних асоціацій у слухача» [Єрмоленко 2007: 122]. Звернення до фольклору в художньому текстотворенні зазвичай пов’язують із потребою відобразити національну культурну самобутність, передати своєрідність національного характеру. У підручнику Т.О. Яценко, В.І. Пахаренка, О.А. Слижук цій меті слугує рубрика «Мовна скарбничка», де зосібна йдеться про народні ігри: квач, опука, гилка, куці-баба (підмурки) (ЯПС: 204), музичні інструменти (ЯПС: 206–207).

На думку С.Я. Єрмоленко, «мова усної народної творчості, зокрема мова народної пісні, є скарбницею національного світобачення, своєрідною енциклопедією почуттів, художньо-емоційною пам'яттю народу» [Єрмоленко 2007: 118]. У художній біографії П. Тичини натрапляємо на цитування пісні «Зоре моя вечірняя, зійди над горою», вкладеної в уста Павлуся (БС: 302; ЯПС: 205), та сестер Проні і Полі – «Пішла киця по водицю» (БС: 303; ЯПС: 206). Згадка про дитячу колісанку підкріплює емоційний зв'язок братика і сестричок у родині поета, вносить інтимізаційний штрих до біографічної оповіді. Тоді як фрагмент про пісенний текст авторства Тараса Шевченка проєктується на тему світоглядного впливу творчості видатних українців (Лесі Українки, Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Григорія Сковороди) на становлення особистості Тичини (БС: 303; ЯПС: 206).

Епіграфом до твору «Янголи для Павлуся Тичини» є фрагмент із пісківського замовляння:

*<...> Перший янгол двері відчиняє,
другий янгол столи застеляє,
третій янгол
хрещеному народженому
рабу Божому щастя й долі шукає <...>*

(ЯПС: 201; БС: 298; КД: 262).

Тексти утилітарно-магічного призначення в народному побуті ґрунтуються на вірі в силу слова, що допомагала людині вирішувати проблеми повсякденного буття та взаємин з довколишнім світом. Суворе дотримання порядку слів замовляння, заборона їхньої заміни, ритмомелодика, інтонація створюють атмосферу магічного дійства, фатуму, провокують бажання пізнати невідоме. Алюзії до тексту замовляння фіксуємо в назві художньої біографії – «**Янголи** для Павлуся Тичини», а також в епіграфі до другого розділу – уривку з вірша П. Тичини «Війна»:

*... Перший янгол від свій закриває...
... Другий янгол із хрестом до мене...
... Третій янгол серце звеселяє... (ЯПС: 207).*

Інший текст замовляння про трьох янголів, побудований за такою ж моделлю, як наведено вище, використано в першому розділі твору (опис магічної практики накликання віщого сну

(ЯПС: 203), він звучить у діалозі братів Павлуся та Івана. Образ янгола має в підручниках і візуальну проєкцію: *А розкішне панно «Біле і чорне» викладача бурси й семінари, відомого художника Михайла Жука (він уважатиме Тичину своїм найкращим і найлюдянішим учнем) назавжди зафіксує юного Павла Тичину в образі янгола!* (БС: 305; ЯПС: 209; КД: 266–267).

Демінутивни й аугментативи. Демінутивність та аугментативність властива слов'янським мовам і реалізується за подібним прагматичним сценарієм, що свідчить про універсальність цього мовного механізму. Проте експлікація емоцій має національну специфіку, відображає так звану демінутивну чи аугментативну «ментальність». В аналізованому художньо-біографічному творі Марини Павленко натрапляємо на численні приклади уживання демінутивів: *Павлусь, мізинчик, худенький, маленький, Іванко, янголятко, горбатенька; рядочки, віршеняті* та ін. (ЯПС: 209), що продукують позитивно насажену емотивність, транслюють семи схвалення, захоплення, замилювання. Значно менше репрезентовано аугментативи: *очиська на півлиця* (БС: 302); *очиська світ у себе так і вбирають* (ЯПС: 209; БС: 302), які, проте, не несуть негативної семантики, радше увиразнюють, посилюють експресію.

У художньо-біографічних текстах Марини Павленко загалом зреалізовано модель традиційної біографії з урахуванням хронологічної послідовності подій, ретельно вивіреному документальним підґрунтям та елементами художнього висмілу. Авторка ставила за мету «дати якнайбільше правдивої інформації про своїх героїв – за спогадами, листами, щоденниками, нотатками, художніми творами». У кожному з аналізованих підручників з української літератури для 6 класу НУШ було здійснено скорочення авторського тексту «Янголів для Павлуся Тичини», що певною мірою позначилось на повноті репрезентації обраних мовних маркерів національної ідентичності. Дослідження засвідчило евристичну насаженість і дидактичну привабливість цього фактичного матеріалу, що не лише дає змогу оприявнити культурно марковану інформацію, а й сприяє усвідомленню національно-культурної самобутності, розвитку креативності та комунікативного досвіду, формуванню світогляду здобувачів освіти.

Бибик С.П. Мовні маркери національної ідентичності в українській мігрантській прозі. *Культура слова*. 2022. Вип. 96. С. 27–40. <https://doi.org/10.37919/0201-419X.2022.96.2>

Єрмоленко С.Я. Мова і українознавчий світогляд. Київ: НДІУ, 2007.

Марина Павленко про Павла Тичину, Надію Суровцову, Василя Симоненка, Василя Стуса, Ірину Жиленко. Київ: Грані-Т, 2009.

Марченко Н. Біографічні видання для дітей і юнацтва в Україні 2000–2020 рр. *Українська біографіка XXI століття: мозаїка контекстів і форм*. Київ: НБУВ, 2021. С. 143–178.

Павленко М. Райдуга в решеті: про дитинство Павла Тичини, Надії Суровцової, Василя Симоненка, Василя Стуса й Ірини Жиленко. Тернопіль: Навчальна книга–Богдан, 2019.

Погрібний А.Г. Поклик дужого чину: статті, портрети, силуети, наближення, публіцистика. Київ: Просвіта, 2009.

Попик В.І. Biography–біографіка–біографістика–біобібліографія: понятійний арсенал історико-біографічних досліджень. *Український історичний журнал*. 2015. № 3. С. 122–136.

Штолько М. Особливості моделювання картин дитинства в біографічному романі у повістинах «Райдуга в решеті» М. Павленко. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. 2020. № 16. С. 97–105. <https://doi.org/10.28925/2412-2475.2020.16.14>

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

БС – Борзенко О.І., Столій І.Л. Українська література: Підручник для 6 класу ЗЗСО. Харків: Ранок, 2023.

КД – Калинич О.В., Дячок С.О. Українська література: Підручник для 6 класу ЗЗСО. За ред. Ковбасенка Ю.І. Тернопіль: Астон, 2023.

ЯПС – Яценко Т.О., Пахаренко В.І., Слижук О.А. Українська література: Підручник для 6 класу ЗЗСО. Київ: Освіта, 2023.

REFERENCES

Bybyk, S.P. (2022). Linguistic markers of national identity in Ukrainian migrant prose. *Culture of the Word*, 96, 27–40 (in Ukr.). <https://doi.org/10.37919/0201-419X.2022.96.2>

Marchenko, N. (2021). Biographical publications for children and youth in Ukraine 2000–2020. *Ukrainian biography of the 21st century: a mosaic of contexts and forms* (pp. 143–178). Kyiv: NBUV (in Ukr.).

Pavlenko, M. (2009). Maryna Pavlenko about Pavlo Tychyna, Nadiia Surovtsova, Vasyl Symonenko, Vasyl Stus, Iryna Zhylenko. Kyiv: Hrani-T (in Ukr.).

Pavlenko, M. (2019). *Rainbow in a Sieve: About the Childhood of Pavlo Tychyna, Nadiia Surovtsova, Vasyl Symonenko, Vasyl Stus and Iryna Zhylenko*. Ternopil: Navchalna knyha–Bohdan (in Ukr.).

Pohribnyi, A.H. (2009). *The Call of a strong rank: articles, portraits, silhouettes, approaches, journalism*. Kyiv: Prosvita (in Ukr.).

Popyk, V.I. (2015). Biography – biography – biographical studies – biobibliography: conceptual arsenal of historical and biographical research. *Ukrainian Historical Journal*, 3, 122–136 (in Ukr.).

Shtolko, M. (2020). Peculiarities of Modeling Childhood Pictures in the Biographical Novel in the Stories “Rainbow in a Sieve” by M. Pavlenko. *Literary process: methodology, names, trends*, 16, 97–105 (in Ukr.). <https://doi.org/10.28925/2412-2475.2020.16.14>

Yermolenko, S.Ya. (2007). *Language and Ukrainian worldview*. Kyiv: NDIU (in Ukr.).

LEGEND

БС – Borzenko, O.I., Stolii, I.L. (2023). *Ukrainian literature: Textbook for the 6th grade of general secondary education institutions*. Kharkiv: Ranok (in Ukr.).

КД – Kalynych, O.V., Diachok, S.O. (2023). *Ukrainian literature: Textbook for the 6th grade of general secondary education institutions*. Yu.I. Kovbasenko, ed. Ternopil: Aston (in Ukr.).

ЯПС – Yatsenko, T.O., Pakharenko, V.I., Slyzhuk, O.A. (2023). *Ukrainian literature: Textbook for the 6th grade of general secondary education institutions*. Kyiv: Osvita (in Ukr.).

Стаття надійшла до редакції
21.04.2025

Прийнято до друку 03.05.2025

Статтю опубліковано 29.09.2025

Received 21.04.2025

Accepted for publication

03.05.2025

Published on 29.09.2025

Anhelina Ganzha

LANGUAGE MARKERS OF NATIONAL IDENTITY IN MARYNA PAVLENKO'S ARTISTIC AND BIOGRAPHIC TEXTS (BASED ON UKRAINIAN LITERATURE TEXTBOOKS FOR THE 6TH GRADE OF THE NUS)

The artistic biography of a writer is a popular genre among authors of educational literature, with its own history and traditions of didactic implementation. The life stories of prominent figures influence the formation of schoolchildren's worldview, contribute to an understanding of the historical and cultural context of the era, while at the same time revealing the uniqueness of a particular personality.

The article proposes a linguistic and stylistic reception of linguistic markers of national identity in Maryna Pavlenko's artistic and biographical texts (dialectisms, toponyms, folklorisms, diminutives, augmentatives, etc.). The research material consisted of texts from Ukrainian literature textbooks for 6th grade NUS by the authors T.O. Yatsenko, V.I. Pakhareno, O.A. Slyzhuk; O.I. Borzenko, I.L. Stolii; O.V. Kalynych, S.O. Diachok.

The inclusion of dialectisms in artistic and biographical texts contributes to the creation of an authentic linguistic space and natural communication between characters, conveying the cultural flavor of a particular region. Toponyms in the analyzed artistic biography perform not only a nominative-localization function, but also an indirect characteristic function. The use of folklore in artistic writing is usually associated with the need to reflect national cultural identity and convey the uniqueness of the national character. The expression of emotions has national characteristics and reflects what is known as a diminutive or augmentative "mentality".

Maryna Pavlenko's artistic and biographical texts generally follow the model of a traditional biography, taking into account the chronological sequence of events, carefully verified documentary evidence, and elements of artistic fiction. The author's goal was "to provide as much truthful information about her characters as possible, based on memoirs, letters, diaries, notes, and works of art". In each of the analyzed Ukrainian literature textbooks for the 6th grade of the NUS, the author's text "Angels for Pavlus Tychyna" was shortened, which to a certain extent affected the completeness of the representation of selected linguistic markers of national identity.

Key words: linguistic stylistics, national identity, writer, textbook of Ukrainian literature, fictional and biographical text, language marker.

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2025.102.6>

УДК 821.161.2.09:81'42Грінченко

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОПОВІДАННЯ БОРИСА ГРІНЧЕНКА «УКРАЛА»

КРАВЧЕНКО

Маргарита Віталіївна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»; вул. Івана Банка, 3, м. Полтава, 36014; e-mail: lnu.kravchenko@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7201-3300

Marcharyta

KRAVCHENKO,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language, State Institution "Luhansk Taras Shevchenko National University"; 3 Ivana Banka St., Poltava 36014, Ukraine; e-mail: lnu.kravchenko@gmail.com

У статті запропоновано лінгвостилістичний аналіз оповідання Бориса Грінченка «Украла» – зразка української реалістичної прози кінця ХІХ – початку ХХ століття. Виділено лексичні, морфологічні й синтаксичні одиниці тексту, художні засоби, які сприяють розкриттю соціально-психологічного конфлікту, створенню образів персонажів і втіленню мовно-естетичної функції твору. Схарактеризовано функції соціально маркованої, емоційно забарвленої лексики, фразеологізмів, дієслівних форм, синтаксичних структур, які передають душевний стан героїні, її внутрішні переживання, увиразнюють словесні образи. Важливий акцент зроблено на соціальний контекст, що уможливорює глибше розуміння ролі мови у відображенні суспільних проблем.

Ключові слова: лінгвостилістичний аналіз тексту, емоційно забарвлена лексика, фразеологізми, дієслівна форма, синтаксис твору, мовно-естетична функція.

Вивчення стилістичних особливостей художньої мови не втрачає актуальності в сучасному мовознавстві, адже відповідна система прийомів і методів аналізу сприяє поглибленому прочитанню літературних творів та кращому розумінню творчого задуму автора. Лінгвостилістика художнього тексту акцентує увагу на мовно-естетичній, експресивній, емоційній та образній функціях слова.

Ще Л.А. Булаховський означив предмет лінгвостилістики як смислове й емоційно-оцінне наповнення твору [за: Бибик 2020: 4]. Процес пізнання мовного стилю, як зауважила С.Я. Єрмоленко, відкриває «як функціонують системні мовні одиниці, як вони передають не лише, умовно кажучи, поверхневу інформацію, а й відтворюють глибинний зміст, відтінки думки й емоційний стан, закладені в тексті, що його декодує реципієнт» [Єрмоленко 2023: 26]. У центрі уваги такого аналізу – лексичні, морфологічні, синтаксичні одиниці, стилістичні фігури й тропи, їх функціональне навантаження в художньому тексті. Завдання вивчення мови художнього твору у школі – навчити учнів співвідносити тематичний план тексту (зокрема, складні соціальні й морально-етичні проблеми) і його мовне втілення. Особливо важливими є з цього погляду твори письменників кінця ХІХ – початку ХХ століття, які не лише репрезентують специфіку національної мови, але і її виразовий потенціал.

Автори «Модельної навчальної програми з української літератури для 5–6 класів закладів загальної середньої освіти» Т. Яценко, О. Слижук, В. Пахаренко, І. Тригуб, Т. Качак, В. Кирилова, Л. Овдійчук, В. Макаренко, С. Дячок, зазначають: «Завдання курсу української літератури в 5–6 класах – розвивати в учнів стійкий інтерес до читання, удосконалювати навички виразного читання, ознайомити школярів-підлітків із доступними й цікавими для їхнього віку високохудожніми творами, формувати початкове розуміння специфіки мистецтва, збагачувати емоційний світ, подати початкові відомості про видатних українських письменників, формувати елементарні вміння аналізу художніх творів, поглиблювати первинне сприймання та усвідомлення художньої сутності образів, сприяти засвоєнню основних понять із теорії літератури, розвивати усне й писемне мовлення учнів» [Яценко 2023: 2]. У формулюванні цих завдань спостерігаємо інтеграцію мовної і літературної освіти, що, безперечно, сприятиме виробленню мовно-естетичних смаків учнів.

Модельна програма передбачає вивчення творів класиків літератури, зокрема Т. Шевченка, І. Франка, Л. Глібова, Лесі Українки, І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка, Олександра Олеся, Олени Пчілки у 5 класі закладів загальної середньої освіти.

Борис Грінченко – одна з провідних постатей українського письменства кінця XIX – початку XX століття. Його художній спадщині властивий глибокий гуманізм, психологічна проникливість й соціальна ангажованість. Оповідання «Украла» (1891 р.) – зразок соціально-психологічної прози, завдання якої – глибоко проникнути у внутрішній світ персонажа, порушити проблеми морального вибору, бідності, відчаю, суспільного осуду. Твір увійшов до тематичного розділу «Світ дитинства» Модельної програми [там само: 25], його розміщено в підручнику з української літератури для 5 класу [Калинич 2022: 206–211].

Лінгвостилістичний аналіз оповідання Б. Грінченка «Украла» передбачає виділення в тексті мовних одиниць різних рівнів і художніх засобів з мовно-естетичним функціональним навантаженням. Елементи такого аналізу, на нашу думку, доцільно використовувати вчителям-словесникам на уроках української літератури.

Оповідання «Украла» – це розповідь про бідну дівчинку Олександру, яка через скрутні життєві обставини (злидні й голодування) змушена була вкрати шматок хліба. Б. Грінченко акцентує увагу на внутрішньому конфлікті героїні, що розгортається між природною людською потребою втамувати голод та усвідомленням аморальності крадіжки. Автор не виправдовує Олександру, але й не засуджує її – він прагне змусити читача замислитися над соціальними умовами, які штовхають людину на злочин.

Основу оповіді складає загальноживана лексика, що конкретизує предметне тло подій (*двір, дерево, торба, пиріжки, перепічки, коржі, хліб*). Емоційно забарвлена лексика, зокрема слова з негативною конотацією, які передають душевний стан героїні, її внутрішні переживання, створюють високу емоційну напругу: *вигадала, прогнати, краде, сердилися, докоряли*.

Мова однокласників теж емоційна, вони засуджують Олександру:

– <...> Бач, що вигадала, – крasti! Її треба прогнати з школи!

Школярі загули:

– Треба! Треба!

Учитель сказав:

– Чому ж то так?

– А тому, що вона краде, а ви або ми на кого іншого думатимемо по-дурному.

Інші казали:

– Це нічого не можна буде й положити в школі, якщо краситимуть.

– А хіба воно гарно, як казатимуть на школярів, що вони крадуть, – додавали треті.

Наведений полілог відображає суспільний тиск і упередженість, з якими стикається героїня. У репліках учнів спостерігаємо загострення конфлікту.

Оповідання насичене розмовно-побутовою фразеологією, яка додає контексту колориту розкутості, емоційності, конкретизують характерні риси персонажів, наприклад: виділені фразеологізми *в школі поки ніхто в гріх не вскакував*; *хлопці були ні в сих ні в тих* характеризують однокласників головної героїні; а фразема *усі очі вступилися в неї* означає атмосферу осуду однокласниками вчинку Олександри. Фразеологічне сполучення *не знаєте до пуття діла*, яке вживає вчитель Василь Митрович, звертаючись до учнів, змушує їх замислитись над причиною крадіжки. Використання фразеологізмів допомагає автору схарактеризувати поведінку героїні: *Вона сиділа, низько похнюпивши голову і вступивши очі у стіл*.

Під час аналізу мови оповідання «Украла» варто звернути увагу учнів на активне використання дієслівних форм минулого часу (*загомніла, засміялась, украла, вразила, здивувала, знав, не думав, зрозумів*), що зумовлено наративною структурою твору – переказ подій, які вже відбулися. Форми дієслів теперішнього часу стилістично навантажені в тій частині тексту, де йдеться про налагодження стосунків між школярами: *Дівчата-товаришки її люблять і часто дають їй чого їсти – такого, що з дому приносять. Але вона зрідка бере, хоч і часто сидить на сухому хлібові*. Нанизування дієслів у певному мінімальному контексті динамізує словесне зображення складного емоційного і душевного стану головної героїні: *Це плакала Олександра, припавши головою до столу; Вона сховала голову межі плечі й прищулилась, неначе сподівалась, що її ось-*

ось ударять, хоча знала, що в школі не б'ються; Як повернувся він у клас, то з десяток рук простяглося до його, і в кожній руці була якась їжа.

Синтаксис твору простий, відповідає структурі усної селянської мови: *Гомін був неласкавий, сердитий. Зрозуміти поки нічого не можна було; Усі мовчали, стоячи навкруг одної парти. На тій парті сиділа Олександра; Ця звістка дуже вразила й здивувала вчителя. Такого в школі ще не було; На Олександрю він теж ніколи нічого не дума; Олександрине обличчя нахилилося аж до столу.* Синтаксична лаконічність простих речень відтворює природність авторського мовлення, підсилює достовірність оповіді, передає емоційну насиченість переживань персонажів. Зокрема, динамізму й емоційної глибини надають тексту обірвані речення: *У нас... у нас... нема чого їсти... Батько нічого... не приносить з волості... усе пропивають... Ми їмо су... су... сухарі вже другий тиждень.*

Емоційність, образність оповідання посилюють також конкретно-чуттєві епітети, більшість із яких є психологічними, мають емоційно-оцінний характер: *Пріська була дівчина сита... дуже весела; ...її нерозумні сіро-сині очі з сміху аж сховалися за ситими щоками.* Тоді як Олександра була просто дівчина **боязка**. Епітети допомагають створити два протилежні образи дівчат. Епітетні сполуки та окремі прикметникові художні означення – це також засоби створення характеристичних образів однокласників, як-от: *Один великий школяр, не зовсім розумний і не дуже жалісливий, загомонів; Гомін був неласкавий, сердитий; Голосне гірке ридання розітнулося у школі.* Нанизування епітетів з позитивною оцінністю – прийом створення життєствердного мовного образу: *Цього року вона здасть останнього екзамена і вийде з школи розумною, правдивою і чесною дівчиною.* Це останнє речення твору, сповнене надій автора на гарну подальшу долю Олександри.

Шкільний лінгвостилістичний аналіз оповідання «Украла» має охопити увагою загальнономвні порівняння, що надають реченням виразності й образності, підкреслюють фізичне виснаження героїні й трагізм її становища: *Її біляве, усе у веснянках, обличчя було біле, як крейда; Вона мовчала й сиділа нерухомо,*

як кам'яна; Білде обличчя в Олександрі зробилося відразу, як жар червоне.

Художні засоби не лише увиразнюють текст оповідання, але й залучають читача до роздумів про етичні аспекти вчинку героїні.

Мова персонажів твору позначена рисами індивідуальності. Олександра говорить простою, народною мовою. Її висловлювання насичені окличними реченнями, що створюють ефект живої мови й слугують засобом психологічної характеристики героїні: *Правда!.. Правда!.. – скрикнула Олександра. – Я вкра-ла! І вона заридала ще дужче.* Мова героїні глибоко персоналізована, демонструє щирість і внутрішню боротьбу, оскільки моральні наслідки її вчинку, глибоке усвідомлення провини й відчуття ганьби стають нестерпним тягарем для школярки: *Олександра після цього довго соромилась глянути учителеві в вічі.* Натомість мова вчителя Василя Митровича виважена, за-спокійлива, пор.: *Учитель сказав: – Ось що, дівчата й хлопці. Ви он уже налагодились вигонити Олександрю з школи, а це не знаєте до пуття діла. А може, воно й не так було? Треба послухати спершу, що Олександра скаже; Учитель знову: – Не думай, що ми всі хочемо нападтися на тебе. Нам треба тільки знати правду. Може, це ще й не так, як кажуть, та я й думаю, що не так.*

Автор-оповідач виконує роль спостерігача, але через загальну тональність твору, актуалізацію відповідної лексики, що бере участь у створенні внутрішнього світу Олександри, читач відчуває його співчуття. Письменник не використовує прямого моралізування, але за допомогою мовних засобів підводить читача до співпереживання.

Отже, лінгвостилістичний аналіз оповідання Б. Грінченка «Украла» засвідчує високу майстерність письменника у створенні соціально-психологічного образу за допомогою різнорівневих мовних засобів. Лексика твору тісно пов'язана із соціальним контекстом, морфологічні засоби відображають наративну структуру тексту, а розмовний синтаксис – просто-ту й емоційну напругу героїні. Епітети, порівняння слугують інструментами розкриття її внутрішнього світу. Авторська мова й мова персонажів органічно поєднуються, утворюючи художній текст з високим ступенем експресивності й емоцій-

ності. Усе зазначене підпорядковано мовно-естетичній функції твору – ствердженню ваги толерантності, взаємодопомоги, засудженню жорстокості, байдужості. Твір не лише відображає соціальну дійсність, а й змушує читача замислитись над моральними й етичними проблемами суспільства.

Бибик С.П. Теоретичні засади української лінгвостилістики в творчості Леоніда Арсенійовича Булаховського. *Українська мова*. 2020. № 1(73). С. 3–12. <https://doi.org/doi.org/10.15407/ukrmoiva2020.01.003>

Єрмоленко С.Я. Лінгвософія тексту – методологія інтегративної стилістики. *Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Ганжа А.Ю., Коць Т.А., Сюта Г.М. Лінгвософія українських текстів XXI ст.* Київ, 2023. С. 12–31.

Калинич О.В., Дячок С.О. Українська література: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль, 2022.

Яценко Т.О., Пахаренко В.І., Слизжук О.А., Тригуб І.А., Качак Т.Б., Кизилова В.В., Овдійчук Л.М., Дячок С.О., Макаренко В.М. Модельна навчальна програма «Українська література. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти. Київ, 2023.

REFERENCES

Bybyk, S.P. (2020). Theoretical foundations of Ukrainian linguostylistics in the works of Leonid Arseniiovych Bulakhovskyi. *Ukrainian language, 1(73)*, 3–12 (in Ukr.). <https://doi.org/doi.org/10.15407/ukrmoiva2020.01.003>

Kalynych, O.V., Diachok, S.O. (2022). Ukrainian literature: a textbook for the 5th grade of secondary education institutions. Ternopil: Vyd. Aston (in Ukr.).

Yatsenko, T.O., Pakharenko, V.I., Slyzhuk, O.A., Tryhub, I.A., Kachak, T.B., Kyzylova, V.V., Ovdiiichuk, L.M., Diachok, S.O., Makarenko, V.M. (2023). Model curriculum “Ukrainian Literature. Grades 5–6” for secondary education institutions. Kyiv (in Ukr.).

Yermolenko, S.Ya. (2023). Text linguistics is a methodology of integrative stylistics. *Yermolenko, S.Ya., Bybyk, S.P., Ganzha, A.Yu., Kots, T.A., Siuta, H.M. Linguosophy of Ukrainian Texts of the 21st Century* (pp. 12–31). Kyiv (in Ukr.).

*Стаття надійшла до редакції
12.04.2025*

Прийнято до друку 10.05.2025

Статтю опубліковано 29.09.2025

Received 12.04.2025

Accepted for publication

10.05.2025

Published on 29.09.2025

Marcharyta Kravchenko

LINGUISTIC AND STYLISTIC ANALYSIS OF BORYS HRINCHENKO'S SHORT STORY "STOLE"

The article presents a linguistic and stylistic analysis of Borys Hrinchenko's short story "Stole", which is a vivid example of Ukrainian realist prose of the late 19th – early 20th century. Lexical, morphological, and syntactic units of the text, as well as artistic devices that contribute to the depiction of social and psychological conflict, the creation of character images, and the realization of the aesthetic function of the work, are identified. It is found that lexemes denoting rural life form the linguistic background of the depicted reality, deepen the social context of the story, and clearly mark the social status of the characters; emotionally colored vocabulary conveys the heroine's mental state and inner experiences; idiomatic expressions help to create vivid imagery, adding linguistic color and expressiveness to the text. It is revealed that the author's predominant use of past-tense verb forms is determined by the genre of the short story and the narrative structure of the text, while the syntactic conciseness of simple sentences reflects the naturalness of the author's speech, enhances the credibility of the described events, brings the language of the text closer to the characters' speech, and conveys the emotional intensity of their experiences. Artistic devices such as metaphors, epithets, and comparisons are analyzed, which enhance the emotionality and imagery of the story. The language of the characters and the narrator is characterized, showing how they organically combine to form an artistic text with a high degree of expressiveness and emotionality. It is concluded that all linguistic and stylistic means of the story serve the realization of its aesthetic function – promoting tolerance, mutual assistance, and condemning cruelty and indifference. The work not only reflects social reality but also prompts the reader to reflect on the moral and ethical problems of society.

Key words: linguistic and stylistic text analysis, emotionally colored vocabulary, idiomatic expressions, verb forms, syntax of the work, aesthetic function of the work.

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2025.102.7>

УДК 811.161.2'373'38:821.161.2'06.09

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ДОМІНАНТИ МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ УКРАЇНА В РОМАНІ ГАЛИНИ ПАГУТЯК «КОРОЛІВСТВО»

ГОЛОЮХ

Лариса Василівна,

кандидат філологічних наук, доцент
кафедри історії та культури
української мови,
Волинський національний
університет ім. Лесі Українки;
пр-т Волі, 16Г, кв. 5, Луцьк, 43023;
e-mail: lara2709@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6971-6301

Larysa

HOLOIUKN,

PhD in Philology, docent, Department
of history and culture of Ukrainian
language,
Lesya Ukrainka Volyn National
University;
16-G Voli St., Lutsk 43025, Ukraine;
e-mail: lara2709@ukr.net\

У статті представлено лексико-семантичну структуру й лінгвостилістичні ознаки мовного образу України в романі Галини Пагутяк «Королівство». Виявлено, що лексичним асоціатом України є слово-образ Королівство, вжите як метафора. Текстове лексико-семантичне поле «Королівство» об'єднало номінації позитивної семантики: назви осіб, денотати національної культури, абстрактні поняття, пов'язані з історією, освітою, мовою, ментально-образним світом українців. Доведено, що домінантною в означеному полі є національно-культурна лексика – книга, слово, літера, пергамент, документ, палітурка, бібліотека, книгарня, архів, музей, школа та ін.

Ключові слова: словесний образ, лексико-семантичне поле, лінгвостилістична семантика, текстова конотація.

Твір Галини Пагутяк «Королівство» – казка для дітей, уривки якої вивчають у 7 класі. За жанром це пригодницький роман-фентезі, у якому закодовано чимало філософських ідей щодо сенсу буття, духовної сутності людини, протистояння добра і зла. Лінгвософію письменниці віддзеркалює її словник, орієнтація на слова позитивної і негативної семантики, а також так званий підтекст – езопова мова роману.

Складні для дитячого сприйняття екзистенційні теми письменниця втілила у фантазійному сюжеті з персонажами – образами людей і казковими істотами. Дія твору відбувається в різних світах: реальному (*Серединному*), проміжному світі між реальним і фантастичним (*Граничному*), у *Королівстві* та *Імперії*.

Ідіостильові ознаки мовотворчості Галини Пагутяк пов'язані з ословленням просторових моделей світу, які важливі для художньої прози в жанрі фентезі. У тексті роману естетичні, моральні, філософські інтенції письменниці реалізовані експліцитно та імпліцитно. Перший план вираження образної інформації полягає в, так би мовити, відкритому словесному означенні реалій. Цю функцію виконують прямі значення слів. Імплікація закодована в підтексті й пов'язана з поглибленням семантичного, психологічного, національного змісту номінативного тла оповіді. Зокрема, імпліцитним є словесний образ *Україна*, змодельований як фантастичний простір казкового *Королівства*.

Лексема *Королівство* вжита як власна назва паралельного, прихованого простору, опис якого викликає в читача стійкі асоціації з сучасною Україною. Текстова лексико-семантичне поле *Королівство* охопило історично, соціально марковані назви історичних осіб (*доблесний Лицар*, *Лицар-заступник*, *король Даниїл*, *Головний Правничий*, *Головний Церемоніймейстер*, *архіваріус* та ін.). Національно-культурна лексика роману пов'язана з історією, освітою, мовою, сферою державного устрою, ментально-образним світом українців: *книга*, *слово*, *літера*, *пергамент*, *документ*, *палітурка*, *бібліотека*, *книгарня*, *архів*, *музей*, *школа*, *закон*, *Закон про процедуру обрання короля*, *Рада Старих*, *народ*, *голос народу* тощо.

Варто окремо наголосити, що національно-культурний колорит характерний для текстового образу **мови**: *Що їй написати, аби гідно представити у Граничному світі літери своєї мови? Чи написати якесь слово? Але слова могли б розповісти про неї стражникам. Тому вона написала усього три літери: А, Я, першу і останню, а під ними ще ту, якої немає в жодній іншій мові – І* (Пагутяк: 111). Загальна позитивна тональність словесного образу мови закладена у простих сентенціях про

її графічні засоби: *Колись у дитинстві я бачила букви. Вони такі гарні!* (Пагутяк: 111). Так само позитивне забарвлення мають асоціати України – назви літературного об'єднання і видавництва, що за своєю суттю є грою слів (складів): *Бу-ба-бу* і *Абабгаламага* (Пагутяк: 75).

Номінації *книжка*, *документ* ніби рівноцінні за ціннісним наповненням, адже вони є носіями історичної пам'яті, закарбованої у так званому Золотому слові: *Книжки про Королівство засвідчують його існування, справжнє існування* (Пагутяк: 96); *Він допомагав батькові сховати у надійному місці найцінніші документи, що мали не одне сторіччя. Реши́та була розграбована і вивезена до столиці Імперії* (Пагутяк: 45); *Вони чекали на їхнє Золоте слово* (Пагутяк: 45). Саме ці назви артефактів, а також *пергамент*, *манускрипт*, створюють текстовий образ книжної, писемної, висококультурної країни, означеної словом із конотацією гідності – Королівство. У такій країні цінують друковані твори як носії мудрості: <...> *Найбільші скарби королівства, одвічна мудрість багатьох поколінь, ретельно записана на пожовклих листках паперу, недбало скидалась у дерев'яні скрині, а ковані чоботи крутиголовців лишають брудні сліди на коштовних пергаментах* (Пагутяк: 45); *Він не знав, кого спершу варто рятувати, – людей чи книги* (Пагутяк: 45). Книга і людина мають однакову цінність у Королівстві.

Королівство – метафорична назва цивілізованої держави України, яка дбає про свою безпеку й суверенітет. Словесними асоціатами цього є абстрактні назви *мудрість*, *доброзичливість*. Пор. стилізацію дипломатичного листа-звернення у фентезійному романі, який пише Королева Олімпія Імператору (очільникові імперії): *Ми охоче приймемо громадян із Імперії на навчання, але категорично проти перебування військ чужої держави на нашій території, бо це суперечить закону про безпеку Королівства. Для мудрості й доброзичливості двері Королівства будуть завжди відчинені* (Пагутяк: 284).

У створенні текстового лексико-семантичного поля «Королівство» беруть участь абстрактні назви позитивної семантики, що відображають ціннісні орієнтири духовного життя українського суспільства – *слово*, *мудрість*, *злагода*, *любов*, *мир*, *життя*, *доля*. Їх повторення надає контекстам урочисто-

піднесеної тональності. Асоціативний зв'язок «Королівство у їхньому серці» – «Україна у нашому серці» має інтимізоване забарвлення: *Вони знають, де воно: не на небі, не на землі, не під землею, а у їхньому серці* (Пагутяк: 96).

Авторські роздуми в романі «Королівство» створюють імпліцитний план, який апелює до складних сторінок історії України. Прихований, завуальований історичний зміст, ідеологічний підтекст допомагають розкодувати численні назви національних артефактів, поняття зі сфери культури, політики, альянсу щодо певних подій історії, а головне – номінація фантазійної країни – *Імперія* та її вторинні номінації зі зневажливою конотацією *розпроклята земля, не наш світ, Імперія страху, держава крутиголовців, чужинецький світ*. Негативнооцінюваними є позначення тих, хто здійснює насильницьку політику цієї держави проти мешканців Королівства – *крутиголовці* (асоціація з песиголовцями ‘недолодками, виродками’): *Роками із Імперії просочувалися чорні тіні, щоб урешті завоювати Королівство без бою. Тепер усе діялося відкрито і безцеремонно, а будь-який опір нещадно карався. Власне, опору й не чинилося. <...> Крутиголовці не завжди так діяли: у давні часи вони ступали на чужі землі з мечем, як вороги, убиваючи мирних громадян <...> Але нині імперська політика змінилась. До влади прийшли чорні маги, яким слугували усі темні сили, які в нас вважають вигадкою та нісенітницею. Цим невір'ям крутиголовці вміло скористались, і лише так їм вдалося занепасти Королівство, де правили мудрість і мир* (Пагутяк: 46); *Що можна відчувати, коли до тебе приходять гості, а потім тебе виганяють із власної хати?* (Пагутяк: 45). Звернімо увагу, що номінації істот, які мешкають в Імперії, марковані негативними конотаціями: *крутиголовці, слинявці, пліснявці, всяка нечисть, з'їдлики, чаклун у подоби Чорного Птаха, ворог* та ін. Негативне забарвлення словесного портрета цих персонажів підсилене діжслівними динамічними ознаками *чкурнув, верещали, тицяти, мавпував, шипували*.

У романі Г. Пагутяк словесні образи *Імперія* і *Королівство* опозиційні за внутрішнім семантичним та асоціативно-образним наповненням. Якщо аналогом назви «Королівство» можна

було б умовно визначити «мудрість», то назва «Імперія» викликає чіткий асоціативний зв'язок із Росією, державою-агресором, про що свідчать такі фрагменти оповіді: <...> вказівки з *Імперії, центру зла, звідки воно розповзалося по всіх світах, завжди голодне, жадібне й нахабне. У цьому злі черпала підтримку всяка нечисть. У самій Імперії проростала усе, що було спрямоване на поневолення, руйнування, занепад, а зброя Імперії, спроектована вченими магами, послуги яких щедро оплачувались, сіяла паніку і жах. Захищатись від неї було безнадійною справою* (Пагутяк: 42); *В Імперії короновані особи не ходять по вулицях як звичайні громадяни, а їздять у броньованих автомобілях, оточені охороною на мотоциклах* (Пагутяк: 171); *В Імперії вистачало сиріт, як у кожній країні, де люди вчатьсь вбивати* (Пагутяк: 171).

У моделюванні художньої опозиції *Королівство – Імперія* письменниця застосовує езопову мову, спираючись на історичну й культурну пам'ять українського народу: *Є два способи захопити чужу країну: блискавичний і повільний. У першому випадку армія нападає на чиюсь державу і здобуває перемогу, вбивши найбільше число мирних громадян і знищивши все їхнє майно: посіви, залізниці, заводи. У другому – ворог прикидається щирим приятелем і прибирає усе до своїх рук. Коли бідолахи отямляться, стає вже пізно: на рідній землі їм не належить нічого. Винуватити вони можуть лише себе* (Пагутяк: 200); *Упродовж років правдами і неправдами крутиголовці проникали до Королівства, вивчали його, шпигували за людьми і знали про королів та їхнє оточення навіть більше, ніж сам король. От тільки не могли збагнути одного: як це **Королівство, таке мирне, гуманне і через те безборонне** взагалі може існувати?* (Пагутяк: 221).

Отже, ідіостиль Галини Пагутяк поєднує різні за лінгвостилістичним значенням компоненти, які створюють конкретно-зорові картини, передають місце, час подій, світоглядні ідеї тощо. Вербальне вираження індивідуально-авторського езопового мислення, способи мовно-естетичного моделювання фантастичного світу формують національно окреслене текстове лексико-семантичне поле *Королівство*.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Пагутяк – Пагутяк Г. Королівство. Пригодницький роман. Тернопіль: Джура, 2005.

LEGEND

Пагутяк – Pahutiak, H. (2005). Kingdom. Adventure novel. Ternopil: Dzhura (in Ukr.).

Стаття надійшла до редакції

26.04.2025

Прийнято до друку 20.05.2025

Статтю опубліковано 29.09.2025

Received 26.04.2025

Accepted for publication

20.05.2025

Published on 29.09.2025

Larysa Holoïukh

LINGUISTIC AND STYLISTIC DOMINANTS OF MODELING THE IMAGE OF UKRAINE IN HALYNA PAHUTIAK'S NOVEL "THE KINGDOM"

The article explores the lexical structure and linguistic-stylistic features of the language image of Ukraine in Halyna Pahutiak's novel "The Kingdom". It is revealed that the image of Ukraine is presented implicitly. The lexeme *Kingdom* is used as a metaphorical designation that evokes strong associations with contemporary *Ukraine* in the reader's mind. The lexico-semantic field of the language image Kingdom includes lexemes with positive linguistic-stylistic semantics: names of persons, denotations of national culture, and abstract concepts related to history, education, language, and the mental-imaginative world of Ukrainians. It is proved that the dominants of the image *Kingdom* are nationally and culturally marked vocabulary: book, word, letter, parchment, document, binding, library, bookstore, archive, museum, school, and others. The article highlights the mechanisms of constructing a nationally oriented narrative that projects the Ukrainian linguistic worldview.

Key words: verbal image, lexical-semantic field, linguostylistic semantics, textual connotation.

СЛОВО

В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2025.102.8>

УДК 81'26

**ТРАДИЦІЙНІ Й НОВІТНІ ПРОФІЛІ
МИСЛЕОБРАЗУ «ВІЙНА» В ХУДОЖНЬОМУ
ДИСКУРСІ ПЕРІОДУ ПОВНОМАСШТАБНОГО
ВТОРГНЕННЯ**

СЮТА

Галина Мирославівна,

доктор філологічних наук, професор,
провідний науковий співробітник
відділу стилістики, культури мови та
соціолінгвістики,

Інститут української мови НАН
України;

вул. Михайла Грушевського, 4,
м. Київ, 01001;

e-mail: siutagalia@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3273-1644

Halyna

SIUTA,

Doctor of Philological Sciences,
Leading Researcher of Department
of Stylistics, Language Culture and
Sociolinguistics,

Institute of the Ukrainian Language of
the National Academy of Sciences of
Ukraine;

4 Mykhaila Hrushevskoho St.,
Kyiv 01001, Ukraine;

e-mail: siutagalia@gmail.com

У статті схарактеризовано зміни сьогоденної української художньої картини світу та відповідного їй словника, що зумовлені реальністю повномасштабного вторгнення. Акцентовано увагу на оновленні когнітивно-семантичного комплексу актуальних уявлень про війну та її оцінок. Продемонстровано сегменти найбільш активного поповнення поетичного словника війни. Урахування інтенсивності й напрямів розширення логіко-семантичних і асоціативних зв'язків поняття «війна» в поетичних та прозових текстах дало підстави визначити його статус як ключового мислеобразу новітньої української мовної свідомості та художньомовної практики.

Ключові слова: художній дискурс, українська мовна свідомість, українська мовна практика, мислеобраз війна, лінгвоментальний профіль.

У всі періоди протистояння українського народу зовнішнім ворогам і його боротьби за свою ідентичність, державність, незалежність мова чутливо реагувала на визвольно-змагальні події. Від 2014 року спостерігаємо об'єктивно виправдане загострення цієї чутливості, а від 2022 – її граничну кульмінацію, що виявляється в кардинальній мілітаризації словника, помітному розширенні логіко-семантичних і асоціативних зв'язків вербалізаторів поняття «війна», передбачуваному і непередбачуваному оновленні когнітивно-семантичного комплексу актуальних для української мовної свідомості уявлень про війну та її оцінок. Ці трансформації закономірно позначилися й на національній поетичній картині світу: оновлення її актуальних лінгвоментальних профілів симетрично відбиває зміни у мові та мовній свідомості українців. Зокрема, в сучасних реаліях втратили соціальну гостроту й відійшли на віддалену периферію активного словника образні слововживання із семою 'стан ворожнечі між ким-небудь; суперечка, сварка з кимось; боротьба' (СУМ І: 669). До 2014 року саме вони визначали експресивність метафоричних описів гострого зіткнення інтересів у найрізноманітніших сферах. Відтак звичними для мовців були образні визначення *виборча війна, війна компроматів; ринкові війни, корпоративні війни, валютні війни, антипільгові війни, газова / молочна / шоколадна війна; комунальні війни; інформаційні війни, рекламна війна* та багато ін. Натомість за час повномасштабного вторгнення і загальнономовний, і поетичний словник наповнили словосполуки з прямим значенням «організована збройна боротьба між державами» (СУМ І: 669).

Спостереження над художніми – поетичними, пісенними, художньо-публіцистичними – текстами виявляє принципові трансформації в національній мовній картині світу, а також релевантне щодо воєнної реальності, об'єктивно вмотивоване оновлення відповідного цій картині світу словника. В активну зону перемістилися донедавна периферійні, а також її шквально поповнили новітні поняття, які в сукупності, а

часто й нероздільно, синкретично рефлексують ментально-мовну модель війни, сформовану у свідомості українців від 24 лютого 2022 року. Колективний досвід проживання початку та чотирирічного перебігу війни в Україні в різножанрових художніх текстах фіксують такі ключові номінації:

– **бомбування / бомбардування, бомбувати**: Після чергового щотижневого масованого **бомбардування** України в листопаді майже всі українці опинились без світла, води і тепла (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»); 3 березня, коли **бомбардування** Києва і Київської області були надзвичайно потужні, <...> я опублікувала пост на своїй сторінці у Facebook (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»); *Всі допомагали і підтримували один одного, особливо в підвалі під час бомбардувань, коли читали новини про хід бойових дій і подвиги наших Героїв захисників і мирних жителів* (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»); *Як тебе сміли бомбити, Києве мій!* (В. Лобач і Марина, «Києве мій!»); *Рашисти знову зранку бомбували. / <...> / у домі нашому вони, / Й трикляте з на кожній їх броні* (Ю. Дмитренко-Деспоташвілі, «Діалог, або Як українці стають бандерівцями»);

– **ракетна атака, ракетні удари**: <...> коли по місту завадали **ракетні удари**, ми жили наче уві сні, наче це тягнувся один безкінечний день-ніч, без означеного числа, ніби час зупинився (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»); 3 жовтня ворожі генерали застосували нову тактику ведення війни – почали піддавати всю територію України регулярним масованим **ракетним атакам** (Н. Грегуль «На нашу долю випала війна»); *Дивився ніяково. Часто опускаєш погляд. Особливо, коли ми закриваємо собою наших дітей під час чергових ракетних атак* (О. Пшенична, «Привіт, світе!»); *Летять ворожій ракети, / На захист встала вся країна, / Тарасів погляд на портреті: / Молюсь за тебе, Україно!* (Ю. Дмитренко-Деспоташвілі, «Молюсь за тебе, Україно!»); *Ракети літають, / палають міста, / На фронті хоч відсіч / дамо їм сповна!* (Ю. Дмитренко-Деспоташвілі, «А я не хотіла...»); *Коли пролітає ракета / тоді на якусь мить / можна побачити в небі / нове сиве пасмо / у волоссі Бога / <...> / якщо котрась прилетить до мене / тоді вже і я / Самого Бога побачу / але хтозна / чи Бог тоді / побачить мене* (І. Андрусяк, «Коли пролітає ракета...»);

– **тривога, сигнал тривоги, відбій тривоги, сирена**: Тишу роздерла **тривога**, / Небо затерпло, сліпе... Найпершим насправді таки було слово, / І слово всьому було як Вифлиєм (Б. Томенчук, «Пробач мені нині»); *Що там в тебе, російська мамо? / Діточкі вже спати лягають? / А мої отут у підвалі, / Знов відбою тривоги чекають...* (Г. Британ, «Що там в тебе, російська мамо?»); *Знов виє сирена, прокиньтесь, не спіть! / Ворожа ракета у небі летить! <...> Ось стихла сирена, треба знову заснуть. / Я сплю, це все сон...* (Н. Грегуль, «Добрий день, ми з України»);

– **приліт, вибух**: У результаті **прильотів** у багатьох районах міста відсутнє світло, у 80% домівок відсутня вода (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»); *...прильоти були навіть на території Києво-Печерської Лаври, біля Успенського собору і біля меморіального комплексу Бабин Яр, де загинула сім'я цивільних киян, які опинилися поруч з вибухом* (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»); *Я пам'ятаю, як я відчайдушно молилась Господу всю ніч, кожену годину, коли прокидалась від вибухів...* (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»); *Закружляла ластівка: / Під крилом руїни, / Скрізь вогонь та вибухи* (Ю. Дмитренко-Деспоташвілі, «Прилетіла ластівка»); *Я сплю, це все сон... Тільки вибухи чуть...* (Н. Грегуль, «Добрий день, ми з України»);

– **бомбосховище, укриття, підвал**: *навчіть мене реагувати / словами «війни немає» / <...> / на плач дитини друзів / що не хоче йти в укриття / <...> / навчіться жити із цим* (О. Гаджій, «Мені ніхто не розказав...»); *На телебаченні в той час працювала одна програма новин, яку транслювали всі канали. Трансляції велись з бомбосховища <...> Для багатьох киян на час повітряних тривог і бомбардувань укриттям служив Метрополітен* (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»); *Вас вишкребем зі всіх куточків, / Відплатимо за все сповна, / І за дитячко зі шматочків, / Й за те, що вам ім'я – війна... / За бомбосховищ страх і холод, / І за руїн теменне тло...* (Б. Томенчук, «Як нас крутий Господній задум...»); *Багато наших сусідів <...> перші тижні війни ночували в підвалі, коли від вибухів спати в квартирах було моторошно* (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»);

– **блокпост, барикада, укріплення, мішки з піском, протитанкові їжаки**: Місто продовжувало жити своїм незвичним досі **воєнним життям** – з **блокпостами та паспортним контролем, з протитанковими їжаками і окопаними** (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»); Біля будинку я помітила **барикади і укріплення, їжаки і мішки з піском** прямо під нашим балконом (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»); <...> у дворі на дитячому майданчику **варять протитанкові їжаки / і розливають смертельні «напої»** (Г. Крук, «Стоїш з плакатиком “no war”»).

Для більшості вербалізаторів мовної картини війни характерне інтенсивне семантичне притягання, щільне контекстне зрощення. Тому в текстах вони часто співіснують як рівновеликі, рівносильні змістово-оцінні домінанти: **Не спить натомлене місто, ракети летять над Дніпром. / Десять в укритті на підлозі спить дитя тихим сном. / Батько країну боронить. Тривога! Відбій!** / Як тебе сміли **бомбити, Києве мій!** (В. Лобач і Марина, «Києве мій!»); **Під регулярні завивання сирени повітряної тривоги, коли по місту завдавали ракетні удари, і атаки ворожих дронів-безпілотників, ми жили наче уві сні, наче це тягнувся один безкінечний день-ніч, без означеного числа, ніби час зупинився, і зима ніяк не закінчиться, і цей лютий триватиме безкінечно** (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»); **Вже п'ятий день іде війна. / Від пострілів, гармат та кулеметів / Здрагається наша земля. / Неначе моторошний сон, / Лунає SOS – повітряна тривога** (А. Добровольська, «А дзвони так тривожно б'ють у церкві...»); **Під регулярні завивання сирени повітряної тривоги, коли по місту завдавали ракетні удари, і атаки ворожих дронів-безпілотників, ми жили наче уві сні, наче це тягнувся один безкінечний день-ніч, без означеного числа, ніби час зупинився, і зима ніяк не закінчиться, і цей лютий триватиме безкінечно** (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»).

Важливі лексичні профілі мислеобразу «війна» в аналізованих художніх текстах формує мілітарна й мілітарно маркована лексика: власні та загальні, родові і видові, прямі й образні, метафорично-перифрастичні назви спеціалізованої техніки,

засобів, військових дій і стратегій, військового спорядження, одягу тощо. Їх входження у поетичний словник корелює з процесами актуалізації / реактуалізації слів, які до початку воєнних дій в Україні були на периферії мовного вжитку, а в художніх текстах уживалися тільки у зв'язку з вербалізацією відповідних тем і мотивів (наприклад, для стилізації мови військових). Сьогодні ж назви зброї, військового спорядження, активних бойових дій тощо, зокрема і їх складноскорочені й аббревіатурні (*БТР, ППО, ДРГ*) варіанти, органічно інтегруються в художній вислів як мовно-часові знаки російської агресії проти України: *Орків суне колона – / Байрактар не дрима. / Ліг снаряд, наче в лоно, / І колони нема...* (О. Акулова, «Києве мій»); *На наші кордони «міль» суне терором. / На смерть посилає Рассея-страна. / Роздай джавеліни, мій друже майоре! / Валіть-но зі стінгерів ворога нах...!* (О. Акулова, «Друже майоре»); [війна] *...удерлася в край наш о лютій порі, / Про сенс щось верзла й неминучість, / Ракетам у небі торувала шляхи, / Шахедам прослала маршрути* (Н. Грегуль, «Наш втрачений рай»); *А ще БТР роми потай угнали, / І танк московитський застряг у багні, / В Дніпрі активісти на мітку наклали, / І СУшки у небі палають в вогні* (О. Акулова, «Друже майоре»); *Всі були насторожі, бо знали про можливі загрози та небезпеку диверсійних дій ДРГ та колаборантів* (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»). При цьому поетично-пісенні тексти показово відбивають неунормованість написання й вимови іншомовних назв новітніх видів озброєння, як-от джавелін / джавелін, хаймарс / хаймерс / хімарс, патріот / петріот, стінгер / стінгер, шахед / шахід. Пор.: *Їхав, їхав козак містком, / Під копитом проліт тріснув! / «ХІМАРС» дзвінко в саду свиснув / <...> / «ХІМАРС», рідний, ти мій брате, / Цей місток маю здолати, / Щоб не їздив москаль клятий* (І. Будник, «Їхав, їхав козак...»); *Обізвалася Морквиця, / Гарбузова Сестриця, / Маю, брате, Джавеліни, / і вже гаряче скотині!* (О. Полознюк, «Ходить гарбуз...»); *І джавеліни, і байрактари / За Україну б'ють русню* (Х. Соловій, «Українська лють»).

У пісенному римейку Ольги Акульової «Чорнобривці» зафіксовано естетизацію військового сленгізму *арта*. Його дво-складова структура сприяла комфортній субституції іменни-

ка *мати* у прецедентному тексті: *Соняхів нам насіяла арта / У моїм світанковім краю / Із кишеней псковського десанта / Заквітчала всю землю мою.*

Емоційно-оцінні домінанти численних метафоричних номінацій, які доповнили національну поетичну картину світу в час російсько-української війни, – іронійність і саркастичність. Серед найвідоміших – *бандерівське смузї / напій смузї / узвар Бандери* (=коктейль Молотова – «загальна назва налітої в склянну ємність найпростішої саморобної запалювальної зброї на основі легкозаймистої суміші (бензину, розчинника, спирту тощо)), *бандеромобіль* (адаптований для військових потреб автомобіль із саморобним, тобто не заводським серійним, бронюванням; має підвищену прохідність) та ін. Пор.: *Обізвався Старий Біб, / я пляшечок їм нагріб, / із напоєм Смузі зветься, / нехай тільки-но припреться* (О. Полознюк, «Ходить гарбуз...»); *Їй [Україні] пхають межи очі ядерну кнопку, а вона сміється і мовчки колотить бандерівське смузї* (О. Пшенична, «Привіт, світе!»); *...короткий майстерклас із приготування вибухових коктейлів* (Г. Крук, «Стоїш із плакатиком...»). Прозора, легко декодовувана внутрішня форма та емоційна синергетичність сприяли їх швидкому приживленню у свідомості українського соціуму, миттєвому входженню у загальномовний, а згодом і в поетичний словник.

Знаковий вектор лексико-семантичного профілювання мислеобразу «війна» пов'язаний із репрезентацією очікувань українців щодо завершення / припинення воєнних дій. Його вербалізаторами є, з одного боку, численні дієслівні конструкції (*припинити війну, спинити / зупинити війну, чекати на кінець війни, війна закінчиться*), а з другого – модальність максимальної бажаності, оптативності, очікуваності (*хотіти, дуже хотіти, вірити, мріяти, сподіватися, чекати, молитися*), що в естетичній формі достовірно описують морально-психологічний стан українців. Пор.: *Вірю в те, що війна закінчиться, / Ми покажемо гідність в бою. / Я покличу вас знову, лелеки, / У квітучу країну свою* (О. Марс, «Не летіть в Україну, лелеки...»); *Полинув дощ забравши із собою / Мої думки, якими я живу – / Молюся – Боже, зупини війну!!!* (Г. Британ, «Я нині розмовляла із дощем...»); *Ранок починається не з кави, / Дзвоню до тих,*

кого люблю. / Дзвоню спитатъ у них: як справи? / **І Господа тихесенько молю.** / **Молю, щоб було усе добре,** / **Щоб закінчилась клята ця війна.** / Хай Мати Божя нас усіх пригорне... (В. Ковтун, «Ранок починається не з кави»); **Я дуже хотіла, щоб спинили війну, я сподівалась, що це ще можливо** (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»); **Я продовжую жити мирним життям і радіти простим повсякденним речам. Я вірю і чекаю на кінець цієї безумної війни** (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»); **Я дякую Богу, що ми живі і ми у себе вдома. Я вірю, що війна скоро скінчиться. А поки що, ми підтримуємо один одного і віримо в нашу Перемогу!** (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»).

Поетичні тексти переконливо фіксують і таку ознаку новітньої мовної свідомості та мовомислення українців, як екзистенційне розмежування «до / після війни». Вони, на думку Г.М. Яворської, вже стали мовними маркерами визначальних віх у періодизації новітньої історії України: «вирази до війни і після війни, які до 2014 року мали значення “до Великої Вітчизняної війни”, а нині змінюють референцію – до війни тепер позначає життя до російської агресії, а після війни відсилає до майбутнього» [Яворська 2016: 22]. Пор.: *ми покурили / обговорили воєнну та геополітичну ситуацію / узгодили що русні срака / а потім охоронець з атб розповідав / як він **влітку / ще до війни** / на цьому пляжі / дівок клеїв* (І. Мітров, «Вийшов покурити...»); *Я помітив навіть, / як з-під липи летіла / жовта зеленоока муха – / **до війни** мені таких / не траплялося* (О. Коцарев, «Харківський час»); *На фото **до війни** / Наївні та щасливі, / В турботах, що тепер / Здаються незначними. / І мирне чисте небо / Розкинуло блакить, / До гулу в нім ворожого, / Якась вселенська мить. / На фото **до війни** / Усі **іще** живі, / І пес з-за спин виглядує / В **ще** цілому вікні. / І наче у далекому, / Хвилюючому сні, / Так впевнені у завтра, / На фото, **до війни*** (Ю. Дмитренко-Деспоташвілі, «На фото до війни»); *...мама її поза зоною досяжності, у тому передмісті, / де панельки склалися, як дешевий конструктор, / від масованих ударів, де вежі зв'язку ще вчора / перестали зв'язувати, де світ розірвався на **до війни і після*** (Г. Крук, «Стоїш з плакатиком “no war”»).

Показовим щодо оновлення лінгвоментальних профілів мислеобразу «війна» є також його епітетизація та метафори-зація.

Функціонально-семантичний аналіз художніх і художньо-публіцистичних текстів підтверджує, що в стилістичній ієрархії епітетних характеристик війни передбачувано й цілком виправдано домінують негативнооцінні означення *кривава, варварська, безжалісна / безжальна, жорстока, страшна, лиха, жахлива, абсурдна, безглузда, безумна, проклята, холодна, нескінченна* тощо. Для історії художнього стилю такі слововживання мають цінність як носії колективного емоційного досвіду в сприйманні, переживанні та оцінюванні воєнних дій і їх наслідків в Україні: *...зірваної ГЕС смертельним виром / Перетворила варварська війна / Її на пекла вогняне горнило* (В. Павленко, «Сльозами й кров'ю зрошена...»); *І грім кривавої війни / Не сполохнув його із поля бою. / Він там поліг...* (Т. Полуфанова, «Війна – пролита братська кров...»); *Я знаю, встоїть Україна у цій безжалісній війні! / Течуть гарячі крові ріки на нашій стерзаній землі* (Н. Грегуль, «Бумеранг»); *Рік безжальної війни. Бог послав нашому народу таке важке випробування, бо знає що ми його витримаємо! Ми Переможемо! Україна Переможе!* (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»); *В страшному сні би не приснилось, / В думках ніколи б не явилось. / Що в Україні йде війна, / Страшна, холодна й нескінченна* (Г. Дармограй, «І знову осінь...»); *Весь світ побачив фотографії та відеосвідчення цієї жахливої війни. <...> Це щось таке, що свідомість відмовляється сприймати* (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»); *Постій, синочку, вже не йди, / Не треба – досить. / Буде проклятої війни!* (Г. Дармограй, «І знову осінь...»); *Лиха війна малих діток повиганяла з дому* (Н. Грегуль, «Діти війни»); *А я не хотіла / тебе відпускати, / Хоча так пишалась, / що я твоя мати, / Хоча добре знала, / що правда з тобою, / Й лиш так можна кінчить / з лихою війною* (Ю. Дмитренко-Деспоташвілі, «А я не хотіла...»).

Простежуючи стилістичну розбудову концептуального образу «війна», Т.П. Вільчинська свого часу слушно наголосила на потребі ментально-мовного розмежування несправедливої, загарбницької війни та справедливої, спрямованої на захист

Батьківщини [Вільчинська 2017: 112]. І з цього погляду прикметною є аксіологічна асиметричність епітетизації: на відміну від продемонстрованої вище текстотвірної активності негативних, часто й інвективних означень загарбницької війни, ряд позитивнооцінних характеристик у поетичній мові формують тільки дві одиниці – *священна (священний* – «3. Метою якого є воля, визволення, мир і т. ін. (про боротьбу, війну тощо)» – СУМ IX: 106) та *переможна (переможний* – «2. Який закінчився перемогою» – СУМ VI: 231). Пор.: *Священна війна в Україні! / Не стих від гармат соловей! / Из нелюдом в битві єдиній / Він співом єднає людей!* (Ю. Дмитренко-Деспоташвілі, «Священна війна»); *Ви чули – мама голосила? / Йдемо по тебе, не на ви. / <...> / Нам навіть помсти буде мало / І переможної війни... / Знайдем в Москві і за Уралом, / І буде вам ще та пора...* (Б. Томенчук, «В ім'я Отця і Духа, й Сина...»).

Негативнооцінні структури тотально домінують також у корпусі метафоричних характеристик війни – передусім із такими визначальними семами моделювання змісту, як 'агресія', 'нищення', 'руйнування': *Спочатку ми були паралізовані коли побачили, як нашу країну нищать, і нам здавалось, що ми залишилися сам на сам у своєму горі в ці трагічні дні* (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»); *Мару навіжену [війну. – Г.С.] не кликали, ні, / Сліпа нищить все без розбору, / Не жаль цієї химері ні нас ні землі, / Не лишила й місця живого* (Н. Грегуль, «Наш втрачений рай»); *Серце кров'ю обливається, коли бачиш, як окупанти знищують наше все – наш урожай на полях, сучасну сільськогосподарську техніку, комбайни, будинки, цивільних людей, все, що попадається на їхньому шляху. Це – нашеєтя сарани, яка вражає і з'їдає все. Це – напасть, якій немає ні кінця ні краю* (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»); *Більше року у нас йде війна і руйнується наш довоколишній світ. Перетворюється на руїни і згарища все, що будувалося протягом життя декількох поколінь українців, гинуть люди* (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»); *Про руйнування цивільних багатопверхових будинків у Києві ми довідувались в новин в соціальних мережах. Друзі і знайомі писали, що зруйновано поблизу них, що вони бачили на власні очі* (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»); *Ворожа ракета майже повніс-*

тю зруйнувала багатоповхрівку в Дніпрі, і кількість жертв серед мирних мешканців сягнула більше 100 чоловік (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»); Він [дощ] омивав **оголені хати, / Зруйновані садки, театри, школи, / Дитячі іграшки, прострелені лялькі, / Не гратимуться ними вже ніколи...** (Г. Британ, «Я нині розмовляла із дощем»); Родичка чоловіка з села в Чернігівській області розповідала нам по телефону, що **багато хат в їхньому селі зруйновано. Там йшли бойові дії та людям довелося пережити страхіття.** <...> Родичка розповіла, що всім кутком відпоювали одну бабу, яка спала на печі, коли **від вибуху в її хаті вилетіли і двері, і вікна, все потрощило.** Тільки вона і вціліла на печі, але пережила такий шок, що довелося гуртом її відкачувати та втішати (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»); Вони й не гадали ставати героями. / Та коли **з-під завалів кричать матері, / Українцями врешті себе усвідомили, / Найстрашніше, що статись могло для русні** (Ю. Дмитренко-Деспоташвілі, «Вони й не гадали ставати героями»).

Крім проілюстрованого, аналізовані художні тексти засвідчують активну розбудову й таких традиційних метафоричних профілів, як:

– «війна – втрата дому»: **Згадають діти про війну, що вигнала їх з дому, / Прості слова з дитячих вуст – то откровення Бога** (Н. Грегуль, «Діти війни»); **Лиха війна малих діток по-виганяла з дому, / Й жене світ-заочі усіх, і біженців мільйони** (Н. Грегуль, «Діти війни»); **Прилетіла ластівка / До рідного краю, / До дому знайомого, / А дому немає...** (Ю. Дмитренко-Деспоташвілі, «Прилетіла ластівка»);

– «війна – смерть»: **Смертний ужин ракетний / В твоїх містах. / Світло сердець шляхетних / Крізь біль і страх / Будить, єднає вперто / В один вогонь / Попри загрози смерті, / Ряди безсонь** (Г. Сливка, «Будь же стійкою, люба...»); **...зірваної ГЕС смертельним виром / Перетворила варварська війна / Її на пекла вогняне горнило** (В. Павленко, «Сльозами й кров'ю зрошена...»); **війна убиває руками байдужих / і навіть руками бездіяльних співчутливих** (Г. Крук, «Стоїш з плакатиком “no war”»); **Що бачили очі, то краще б не знали... / Чи можна назвати це просто «війна»? / Коли цілять в школи, театри, міс-**

та. / Коли убивають, катують людей, / Лише за любов їх до рідних земель. / **Життя позбавляють** тварин та птахів, / Відверто регочуть, їх бачачи біль (Ю. Дмитренко-Деспоташвілі, «У мене є дім»); Літо не відчувається. Відчувається **війна**. / <...> / Відчувається **смерть** тих, хто уже не відчує смерті (П. Коробчук, «Літо не відчувається...»); Град спалює землю... **тривога!** / **Війна сіє смерть**, де буяє життя (М. Чайківчанка, «О, зупинися вражий сину!»);

– «війна – страх»: Ми на власні очі побачили її [війни. – Г.С.] жахливі картини і на власному досвіді дізнались, як це **страшно** (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»); Коли **було дуже страшно**, ми молились. <...> Молились про спасіння і найбільше хотілось дочекатись ранку, коли буде нарешті світло і **не так страшно** (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»); ...від вибухів спати в квартирах було **моторошно** (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»); Світло сердець шляхетних / Крізь біль і **страх** / Будить, єднає вперто / В один вогонь / Попри загрози смерті, / Ряди безсонь (Г. Сливка, «Будь же стійкою, люба...»);

– «війна – кров, біль»: **Війна – пролита братська кров**, / Розбиті серце й мрія. / Війна – це змучена любов, / А в глибині душі надія... (Т. Полуфанова, «Війна – пролита братська кров»); І судився нам **кров'ю і болем позначений час**... / Я не знаю, чи ми вичерпально так вірили в Бога, / Як розчулений Бог невичерпно повірив у нас... / І стоять матері, як тремкі уселенські тривоги, / <...> / І Мадонна уся **закривавлена**, як Перемога, / По святих рушниках йде у той, що видніється, храм... (Б. Томенчук, «Глянь, видніється храм»); **Рік щоденного кровопролиття** – це **ДУЖЕ ДОВГО!** Всі українці чекають відплати і покарання винних, вірять, що ворог заплатить за кожне загублене життя... (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»); Більше року у нас **йде війна** <...> **гинуть наші люди**, старі і малі, **лється кров**, стогнуть від болю **поранені**, ридують вдови і матері загиблих Героїв (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»).

Дуже часто художні та художньо-публіцистичні мовоописи війни побудовані як семантично ускладнені образно-оцінні мінітексти з каскадним уживанням різних за граматичною структурою, але суголосних і тісно скорельованих за змістом

метафор. Пор.: *Війна не минула нікого. Дехто з нашого будинку виїхав в село під Києвом і потрапив в окупацію та ледве вижив. А деяким нашим сусідам пощастило ще менше. Я чула, що одну родину з нашого будинку розстріляли по дорозі прямо в їх власному автомобілі* (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»); *Війну не зупинити, / як яскраву артеріальну кров із відкритої рани – / вона тече, доки не вб'є, / розсипається ворожими дрґ у внутрішніх дворах, / ніби смертельні ртутні кульки, що їх уже не вибирати, / не повернути назад, хіба що вистежувати і знешкоджувати* (Г. Крук, «Стоїш із плакатиком “no war”»); *Вибухи ще не стихли на нашій землі, ще палають міста і села, ще валить чорний дим на згарищах, ще кожного дня гинуть люди, ще цебенить кров у поранених, ще плачуть перелякані діти* (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»). Як бачимо, наскрізна диференційна риса опису війни – її негативізація.

Єдиний спостережений позитивний ракурс метафоричного представлення війни – її трактування як історичного етапу формування української нації, її єднання, морального зростання, остаточної кристалізації національної ідентичності. Пор.: *Українці не святі, але ця війна – чистилище, в якому кожен має історичний шанс стати чеснішим* (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»); *А ми об'єднаймо всі сили, / Щоб встати з-під цього гніту. / ПРИЧЕТНІСТЬ – ЦЕ СОВІСТІ СИЛА / Війна терезами стала. / НАМ ТАК ПЕРЕМОГА ПОТРІБНА! / На інше не маємо права* (Л. Яцура, «Не смій опускати руки»); *Війна – це не тільки смертельна руйнівна сила, а ще й потужна буремна сила, яка загострює всі почуття, збуджує всі народні життєві сили і пробуджує жагу до життя* (Н. Грегуль, «На нашу долю випала війна»).

Тобто маємо підстави констатувати, що за асоціативно-семантичними параметрами структура мислеобразу «війна» в художніх текстах 2022–2025 років сумірна з його репрезентацією в національній мовній картині світу. Спостережене оновлення пов'язане передусім з екзистенційним та емоційним досвідом, що його набули українці за час війни, також із новою, але вже достатньо сформованою колективною та індивідуальною пам'яттю.

Вільчинська Т.П. Концепт «війна»: особливості мовної об'єктивації у газетному тексті. *Лінгвістичні студії*. 2017. Вип. 34. С. 110–14.

Навальна М. Війни загарбницькі й «солодкі» (семантична динаміка лексеми *війна* в сучасній мовній практиці). *Культура слова*. 2006. Вип. 66–67. С. 88–89.

Парахонський Б.О., Яворська Г.М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл. Київ, 2019.

Сливинський О. Поранена мова. Як війна змінює повсякденне мовлення і літературне письмо. *Посестри. Часопис*. 14.12.2023. № 89. URL: <https://posestry.eu/zhurnal/no-89/statya/poranena-mova-yak-viyna-zminyuue-povsyakdenne-movlennya-i-literaturne-pysmo>

Словник української мови: в 11 т. Т. I. Київ: Наукова думка, 1970.

Яворська Г.М. Концепт «війна»: семантика і прагматика. *Стратегічні пріоритети. Серія: Філософія*. 2016. № 1. С. 14–23.

REFERENCES

Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vols. (1970). Vol. I. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukr.).

Navalna, M. (2006). Wars of aggression and “sweet” (Semantic dynamics of the lexeme war in modern linguistic practice. *Culture of the Word*, 66–67, 88–89 (in Ukr.).

Parakhonskyi, B.O., Yavorska, H.M. (2019). Ontology of war and peace: security, strategy, meaning. Kyiv (in Ukr.).

Slyvynskiy, O. (2023 Dec 14). Wounded language. How war changes everyday speech and literary writing. *Posestry. Journal*, 89. URL: <https://posestry.eu/zhurnal/no-89/statya/poranena-mova-yak-viyna-zminyuue-povsyakdenne-movlennya-i-literaturne-pysmo> (in Ukr.).

Vilchynska, T.P. (2019). The concept of “war”: features of linguistic objectification in a newspaper text. *Linguistic Studies*, 34, 110–114 (in Ukr.).

Yavorska, H.M. (2016). The concept of “war”: semantics and pragmatics. *Strategic priorities. Series: Philosophy*, 1, 14–23 (in Ukr.).

Стаття надійшла до редакції
27.09.2025

Прийнято до друку 15.04.2025

Статтю опубліковано 29.09.2025

Received 27.03.2025

Accepted for publication

15.04.2025

Published on 29.09.2025

Siuta Halyna

TRADITIONAL AND NEW LINGUOMENTAL PROFILES OF THE CONCEPT “WAR” IN THE ARTISTIC DISCOURSE OF THE PERIOD OF FULL-SCALE INVASION

The article examines the transformation of Ukrainian artistic consciousness and artistic lingual practice during the period of the full-scale invasion. It demonstrates how the war has fundamentally reshaped the poetic and artistic-publicistic worldview, generating new linguomental profiles of the concept “war.” Special attention is paid to the role of artistic discourse as a highly sensitive indicator of collective experience: it captures shifts in modes of conceptualizing war, the reconfiguration of evaluative dominants, and the emergence of new semantic axes that structure contemporary representations of wartime reality.

The study outlines the growing convergence between artistic consciousness and everyday lingual experience, driven by the rapid militarization of the lexicon, the formation of new semantic relations, and the intensification of emotional and existential components. Artistic language is shown not only to reflect but also to model collective ways of experiencing war – fear, loss, pain, expectation, and hope. Within artistic texts, a renewed conceptual space emerges in which war becomes a central category shaping the architecture of artistic thinking and serving as a key marker of contemporary Ukrainian lingual identity.

The article highlights the significance of artistic practice in registering and interpreting new meanings of war. It analyzes the shift from earlier metaphorical uses toward direct, experience-based representation and identifies the evaluative asymmetry between depictions of war as an aggressive, destructive force and its understanding as a historical trial that consolidates society. It is emphasized that artistic consciousness has become an essential domain for crystallizing memory, experience, and meaning-making under the conditions of wartime reality.

Key words: artistic discourse, Ukrainian lingual consciousness, Ukrainian lingual practice, concept *war*; linguomental profile.

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2025.102.9>

УДК 81'38

«СВІТАЛИ НОЧІ, ВЕЧОРИЛИ ДНІ» (КОНТРАСТИВИ В МОВОТВОРЧОСТІ ЛІНИ КОСТЕНКО)

БОБУХ
Надія Миколаївна,

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української, іноземних мов та перекладу,
Полтавський університет економіки і торгівлі;
вул. Івана Банка, 3, м. Полтава, 36003;
e-mail: bobukh2017@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7879-8639

Nadiia
BOBUKH,

Professor, Dr. Sci. (Philol.), Head of the Department of Ukrainian, Foreign Languages and Translation,
Poltava University of Economics and Trade;
3 Ivana Banka St., Poltava 36003, Ukraine;
e-mail: bobukh2017@gmail.com

У статті досліджено семантично протиставлювані лексеми, зафіксовані в поетичному словнику Ліни Костенко. Схарактеризовано репрезентативні опозиції, складники яких співвідносні з часовими поняттями. Проаналізовано продуктивні в мовотворчості поетеси аксіологічно марковані номени людських почуттів та оксиморонні синтагми, уґрунтовані на використанні емотивно-оцінних лексем, які номінують полярні почуття, емоції, душевний стан ліричного героя. Відзначено, що на лексичних опозиціях часто побудовані цілі поетичні уривки, в яких часткові протиставлення є засобом створення цілісного контрастного образу. Схарактеризовано знакові для ідіостилю Л. Костенко синтаксично-стилістичні засоби підсилення експресивності мовного контрасту (парцеляція, поєднання протилежностей, протиставлення протилежностей, заперечення протилежностей, отождошення зображуваних контрастних явищ). Звернено увагу на вживання подвійних протиставлень у заголовках та початкових рядках поезій.

Ключові слова: антитеза, емотивні антонімічні лексеми, ідіолект, індивідуально-авторська метафора, опозиція, оксиморонна синтагма, темпоральні відношення.

Мовотворчість видатної поетеси сучасності, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка Ліни Костенко неухильно залишається одним із центральних об'єктів лінгвістичного вивчення [Тарнашинська 2005; Єрмоленко 2007, 2009; Сюта 2020; Старченко 2018; Крайняк, Дуда 2020; Висоцька 2020; Стефурак 2021 та ін.]. При цьому дослідники одноставні в оцінках її постаті як «творця принципово українськоцентричної літератури, <...> літературної мови в її новому естетичному та соціокультурному вимірі. Тому таким активним і природним є пульсування численних її образів, метафор, висловлень у живій мові наших сучасників» [Сюта 2020: 88].

Мета пропонованої статті – проаналізувати антонімічні лексеми в поетичному словнику Ліни Костенко.

Методологічно важливою для нашого дослідження є думка Р.І. Стефурак про те, що лексичні опозиції виконують провідну роль в архітектоніці поетичного тексту: не тільки оприявнюють індивідуально-авторську картину світу, а й становлять основу тропеїчних ліній (метафори, порівняння, епітети) тексту та стилістичних фігур (антитези, оксиморону) [Стефурак 2021: 62].

У поетичних творах Ліни Костенко фіксуємо значну кількість опозицій, семантично протиставлювані складники яких співвідносні з часовими поняттями: *день – ніч, вдень – вночі, вчора – завтра, вчора – сьогодні, сьогодні – завтра, вчорашній – завтрашній, вчорашній – сьогоднішній, сьогоднішній – завтрашній, минулий – майбутній, минулий – теперішній, теперішній – майбутній, весною – восени, мить – вічність, до – після* та ін.: *Відмикаю світанок скрипковим ключем. / Чорна ніч інкрустована ніжністю. / Горизонт піднімає багряним плечем / день – / як нотну сторінку вічності* (Костенко: 80); *Мащину повело, і ми згубили шлях. / Усі мої ліси удень такі привітні, схрестилися вночі із небом на шаблях* (Костенко: 290); *Люблю чернігівську дорогу – / весною, влітку, восени. / Там досі моляться Стрибогу / високі в сонці ясени* (Костенко: 302); *Шматок землі, / ти звешися Україною. / Ти був до нас. Ти будеш після нас* (Костенко: 211).

Загальновизнано, що наскрізним для текстів Ліни Костенко є слово-поняття *час*. Зокрема, С.Я. Єрмоленко наголошує на

тому, що в мовній свідомості поетеси «тісно переплітається час як вимір особистого, інтимного, і час як осмислення глобальних загальнолюдських тем» [Єрмоленко 2009: 192]: *Розкажу тобі думку таємну, / дивний здогад мене обнік: / я залишуся в серці твоєму / на сьогодні, на завтра, навек* (Костенко: 26); *Це звір огидної породи, / Лох-Несс холодної Неви. / Куди ж ви дивитесь, народи?! / Сьогодні ми, а завтра – ви* (Костенко: 248). Ці рядки особливо актуальні сьогодні, коли українці чинять тривалий героїчний спротив російському агресору.

Образ часу втілений і в лексемах *мить* і *вічність*, протиставлених за ознакою тривалості: *Маю день, маю мить, / маю вічність собі на остачу. / Мала щастя своє, проміняла його на біду* (Костенко: 62); *Але нам, чий термін наче міна, / що під кожним рветься і гримить, – / Сіракузи, Етна, Таорміна, / подаруйте Вічність хоч на мить* (Костенко: 366). Таке емоційне сприйняття не випадкове, бо до людських почуттів додається ще й філософське розуміння часу [Єрмоленко 2007: 415].

У поезії Ліни Костенко відбувається okazionale розширення дієслівної сполучуваності зі складниками темпоральної опозиції *день – ніч*: *Світали ночі, вечоріли дні. / Не раз хитнула доля терезами. / Слова як сонце сходили в мені. / Несказане лишилось несказаним* (Костенко: 8).

Виразниками темпоральних відношень у мовотворчості поетеси виступають також адвербіальні контрастиви *вже – ще*. Ці антонімічні лексеми «стають важливими часовими знаками, віхами, які позначають, що *вже* минула якась подія, або вона *ще* дає про себе знати» [Єрмоленко 2007: 420]. Пор.: *Ще назва є, а річки вже немає. / Усохли верби, вижовкли рови...* (Костенко: 187); *Ще кожен пальчик сам собі Бетховен. / Ще все на світі гарне і моє. / І світить сонце оком загадковим. / Ще слів нема. Поезія вже є* (Костенко: 293).

Продуктивними, за нашими спостереженнями, є емотивні антонімічні лексеми *любов – ненависть; радість – сум, туга; щастя – біда; веселий – сумний; сміятися – плакати, ридати; щасливий – нещасний* та ін., які вербалізують полярні почуття, емоції, душевний стан ліричного героя: *Напитись голосу твого, / того закоханого струму, / тісі радості і суму, / чаклунства дивного того* (Костенко: 7); *Летить Нептун, і я з*

ним налітаюсь. / Не бійтись, зорі, я не розіб'юсь. / Я теж тут причепилась і катаюсь. / Страждаю, мислю, **плачу і сміюсь** (Костенко: 387); Таким лишишся. А я піду у зливи. / Молитись пням... Такі тотальні пні... / Я не люблю **нещасних. Я щаслива.** / Моя свобода завжди при мені (Костенко: 10). Остання ілюстрація засвідчує гармонійне поєднання мотивів зворушливої ніжності жінки й сили духу справжнього борця. На думку поетеси, і фізична, і моральна свобода – це іманентна моральна потреба людини.

Почуття, душевний стан персонажів репрезентують не лише емотиви, а й контрастні лексеми, які належать до інших тематичних груп: *Коли я йшов, Марусю, у повстання, / Я твердо знав, що ти уже моя, / що це любов і **перша**, і **остання**, / що не знесе ніяка течія / мене убік* (Костенко а: 64); *Стогне завія до рання, / зламавши об ліс крило... / Ти – моє **перше** кохання. / **Останнє** уже було* (Костенко б: 93).

Показовою для мовотворчості Ліни Костенко є реалізація екзистенційних протиставлень *життя – смерть, живий – мертвий, жити – умирати*, пор.: ***Життя** – це пастка і **життя** – це пуста. / Це сон про себе і нема коли. / А, може, й **смерть** – це теж лише відпустка / у кілька втілень тої ж кабали* (Костенко: 322); *А це уже віки. Ніхто уже й не зна, / в туманностях душі чи, може, Андромеди – / приходжу до **живих**, і згадую про **мертвих*** (Костенко: 370); *А я дивлюсь: чужа мені людина. / Розійдемося, чи стрінемося коли? – / Хотіла **жити**, а **життя** не вишло. / Хотіла **вмерти** – люди не дали* (Костенко а: 99).

На лексичних опозиціях нерідко побудовані цілі поетичні уривки, у яких часткові протиставлення передають цілісний контрастний образ: *Час – не **хвилини**, час – **віки і вічність**. / А **день**, і **ніч**, і **звечора до рання** – / це тільки віхи цього проминання* (Костенко: 88); *Стоїть у ружах золота колиска. / **Блакитні** вії хата підніма. / **Світ** незбагнений **здалеку і зблизка**. / Початок є. А слова ще **нема*** (Костенко: 293); ***І день, і ніч, і мить, і вічність, / і тиша, і дев'ятий вал** – / твоїх очей **магічна ніжність** / і **губ розплавлений метал*** (Костенко: 36). В останньому поетичному контексті за допомогою полісиндетону підкреслено кожен компонент антонімічної пари, увиразнено вербалізацію почуттів ліричного героя.

Поетеса особливо чутлива до виражальних можливостей контекстуальних антонімів: *свобода – кабала, зойк – мовчання, гроза – тиша, святість – свинство, святе – ганебне, живу – гину, почався – урветься* та ін. Такі контрасти ґрунтовані на наявності в семантичній структурі складників опозиції спільних сем. Наприклад, експресивність протиставлень у контекстах ... *ще поки можу думати востаннє / ще поки можу але вже не можу / настала черга й на мою зорю / чи біля тебе **душу відморозжу** / чи біля тебе **полум'ям згорю*** (Костенко: 6); *Ваші **теплі** долоні і мої **відморожені** руки... / Як вуста відірву від такої сумної руки?* (Костенко: 167) визначає сема 'температура', що є змістотвірною для контекстуальних антонімів *відморозжу – згорю, теплі – відморожені*.

На внутрішньотекстовому семантичному протиставленні побудовані також численні метафоричні синтагми Ліни Костенко: *Шаліє любові тропічна злива – / **землі і неба шалений шлюб*** (Костенко: 56); *Син білявого дня і чорнявої ночі, / вечір-мулат підійшов до порога* (Костенко: 182); *Тріпочуть чорно-сині мотилі, – / так ніби **казка / розплющить очі і заплющить, / розплющить і заплющить...*** (Костенко б: 214).

Своєрідним джерелом експресії є поєднання в межах одного поетичного контексту прямих і переносних значень антонімічних полісемів. Такий прийом посилює конкретно-чуттєву достовірність описів ліричних ситуацій: *Був правий суд. І вирок оголошено. / Усе як слід. За що себе вкорить? / ...**Мовчить** Полтава, наче приголомшена. / Перехотілось людям **говорить*** (Костенко а: 30); *Як не **кричи**, як браму не виламує, – / угода є, то впустять. Та коли? / ...Вали високі. Що там за валами? / Глухі ворота. І **мовчать** вали* (Костенко а: 139).

Характерною ознакою ідіостилю Ліни Костенко є широке вживання оксиморонних синтагм як засобу індивідуалізації художньої оповіді. Показові з цього погляду оксиморонні описи психоемоційного стану ліричного героя: *Тепер пора прощатися нам. Будень. / На білих вікнах змерзли міражі. / І як ми будем, як тепер ми будем?! / **такі вже рідні і такі чужі*** (Костенко: 28); *Прощай, прощай, **чужа мені людино!** / **Ще не було ріднішого, як ти*** (Костенко: 47); *Мої **кохані, милі вороги!** / Я мушу вам **освідчитись в симпатії*** (Костенко: 199).

Щодо описів психоемоційних станів ліричного персонажа відзначаємо також продуктивність субстантивних оксиморонів, у семантиці яких домінують несумісні контрарні семи, що водночас взаємно виключають і передбачають одна одну: *печальна втіха, світлий біль, терпкий усміх* – *Воно як маши серце не з льоду, / розп'яття – доля кожної людини. / Та є печальна втіха, далєбі: / комусь на світі гірше, як тобі* (Костенко а: 100); – *Бо ти такий вже, чоловіче, зроду, / все б тільки очі й витріщав на вроду, – / сказала жінка з усміхом терпким. – / Знімати шапку?! Себто перед ким?* (Костенко а: 93–94).

Любов до рідної природи передає оксиморон мовчанням *говорю*. Використовуючи семантично несумісні лексеми, пов'язані з процесом мовлення, поетеса звертається до лісів як до живих істот: *Чому ліси чекають мене знову, / на щит піднявши сонце і зорю. / Я їх люблю. Я знаю їхню мову. / Я з ними теж мовчанням говорю* (Костенко: 284).

Зафіксовані численні оксиморонні синтагми з поетизмом *тиша* (*гукала тиша, тиша грозова, рокоче тиша, чую тишу*) передають стан душі ліричної героїні через несподівану семантико-синтаксичну сполучуваність: *Життя йшло, минуло той перон. / Гукала тиша рупором вокзальним. / Багато слів написано пером. / Несказане лишилось несказаним* (Костенко: 8); *Не говори печальними очима / те, що бояться вимовить слова. / Так виникає ніжність самочинна. / Так виникає тиша грозова* (Костенко: 11).

Афористичне звучання мають у поезії Ліни Костенко оксиморонні синтагми зі структурою речення, які увиразнюють суперечливу сутність описуваних явищ: *А ця тюрма – оце і є свобода* (Костенко а: 38); *Найтяжча кара звалася життям* (Костенко а: 76); *Ми є тому, що нас не може бути* (Костенко: 121) або підкреслюють іронічну оцінку зображуваного: *Оце і є той випадок єдиний, / коли найбільша мужність – утекти* (Костенко: 47).

Із-поміж авторських синтаксично-стилістичних конструкцій, що увиразнюють експресивність внутрішньотекстового контрасту, виокремлюємо:

– парцеляцію, яка сприяє максимальній актуалізації кожного компонента опозиції: *Де небо? Де земля? І як підняти*

крила? / *Фанерні журавлі... Фанерні журавлі* (Костенко б: 35);
А в сірі будні / буду бити, як в бубни. / Дуже мені легко.
Дуже мені трудно (Костенко: 80); *Старесенька, іде по тій до-*
розі. / Як завжди. Як недавно. Як давно (Костенко: 96);

– поєднання протилежностей: *І в епіцентрі логіки і стресу, /*
де все змішалось – рідне і чуже, / цінує розум вигуки прогресу,
/ душа скарби прадавні стереже (Костенко: 262); *Лише борись,*
а щастя не втече. / Не схаменися – пів життя позаду. /
І день, і ніч, і тисячі ночей... / Спасибі вам за цю Шехерезаду
 (Костенко: 325);

– протиставлення протилежностей: *Що він [Гриць] ходив до*
тої чарівниці, / панове суд, то істина не є. / Вона у нього розум
відіймила, / але було це не тепер, колись (Костенко а: 14);
Я знаю все. Я не скажу нікому, / що ми давно не вороги, а друзі
 (Костенко б: 261);

– заперечення протилежностей: *Крилаті з нього вродяться*
плоди, / і з тих плодів посіютьса сади. / І вже йому ні слава, ні
хула / не зможе вік надборкати крила (Костенко: 96);

– ототожнення зображуваних контрастних явищ: *І все на*
світі треба пережити. / І кожен фініш – це, по суті, старт. /
І наперед не треба ворожити, / і за минулим плакати не варт
 (Костенко: 242).

Антитези в поетичній мові Ліни Костенко – це стилістичні засоби:

– створення контрастних характеристик персонажів: *Моя*
любов чолом сягала неба, / а Гриць ходив ногами по землі. / Бід-
несенький, намучився зі мною. / Веселий був, а я була сумною
 (Костенко а: 44); *Наш батько – з тих, що умирали перші. / А*
Гриць Бобренко – з тих, що хочуть жити (Костенко а: 46);

– передавання полярних емоцій: *А що поробиш, хай воно*
згорить, / сміятись краще все-таки, ніж плакати (Костенко: 222);
Прив'язали баклагу йому до сідла. / Недалеко, лише до воріт
провела. / Ну, бо хто ж я йому, ні сестра, ні жона. /
Засміюся при всіх, а заплачу одна (Костенко а: 54);

– підкреслення контрасту зображуваних предметів і явищ
 об'єктивної дійсності: *Біля білої вежі / чорне дерево. Спи. / Ми*
самотні в безмежжі. Хай нам сняться степи (Костенко: 380);

– репрезентації полярних темпоральних і локативних відношень: *За твій світанок, і за твій зеніт, / і за мої обпечені зеніти. / За те, що завтра хоче зеленіть, / за те, що вчора встигло оддзвеніти* (Костенко: 278); *А дзвони б'ють, а дзвони калатають! / Здається, землю й небо розхитають. / І тут, і там, і десь аж на горі / далекі дзвони б'ють в монастирі* (Костенко а: 38);

– опису протиставлюваних дій: *Закінчив польку, починай гопак! / грай, Марку, грай, бо дуже граєш гарно!* (Костенко: 222);

– увиразнення іронічного, саркастичного ставлення до зображуваних фактів та персонажів: *І тільки мова чужа у власному домі. / І шовінізму кігті підсвідомі* (Костенко: 209).

Поетеса вживає семантично протиставлювані лексеми і в заголовках та початкових рядках поетичних творів: «*Колись були Орфеї, а тепер корифеї*», «*Чорні верби над ставом. Білий вечір води*» та ін. Зокрема, показовим є вживання подвійних протиставлень: «*І день, і ніч, і мить, і вічність...*», «*Ще назва є, а річки вже немає*», «*Син білявого дня і чорнявої ночі...*». Така контрастна семантика ключових лексем створює полярну характеристику образів, предметів, явищ.

Отже, у мовотворчості Ліни Костенко широко представлені мовні контрасти, які є однією з форм художнього відображення дійсності, що сприяє відтворенню суперечливої сутності буття та внутрішнього світу персонажа.

Висоцька З.І. «Моя любове, я перед тобою...» (словесний образ любові у поезії Ліни Костенко). *Культура слова*. 2020. Вип. 92. С. 101–113. <https://doi.org/10.37919/0201-419X-2020.92.8>

Єрмоленко С.Я. Мова і українознавчий світогляд. Київ, 2007. С. 404–422.

Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки української культури. Київ, 2009. С. 187–200.

Крайняк Л.К., Дуда О.І. Біблійні алюзії в поетичній творчості Ліни Костенко. *Закарпатські філологічні студії*. 2020. Вип. 14. Т. 2. С. 172–176. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-2.32>

Старченко Я.С. Семантичні варіації концепту *щастя-доля* у Ліни Костенко. *Лінгвістика*. 2018. № 1(38). С. 140–154.

Стефурак Р.І. Лексико-семантичний контраст – конститутивний елемент поетичного тексту Богдана Томенчука. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2021. Т. 32(71). № 2. Ч. 1. С. 62–65. <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.2-1/11>

Сюта Г. М. Елітарність і загальносприйнятність поетичної мови Ліни Костенко. *Культура слова*. 2020. Вип. 92. С. 87 – 100. <https://doi.org/10.37919/0201-419X-2020.92.7>

Тарнашинська Л. Час у творчості Ліни Костенко як темпоральний код структури людського досвіду. *Слово і час*. 2005. № 6. С. 42–52.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Костенко – Костенко Л. Триста поезій. Вибрані вірші. Київ, 2024.

Костенко *a* – Костенко Л.В. Маруся Чурай. Історичний роман у віршах. Київ, 1990.

Костенко *б* – Костенко Л.В. Річка Геракліта. Київ: Либідь, 2011.

REFERENCES

Krainiak, L.K., Duda, O.I. (2020). Biblical allusions in the poetic work of Lina Kostenko. *Transcarpathian Philological Studies*, 14, 2, 172–176 (in Ukr.). <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-2.32>

Siuta, H.M. (2020). Elitism and general acceptability of Lina Kostenko's poetic language. *Culture of the Word*, 92, 87–100 (in Ukr.). <https://doi.org/10.37919/0201-419X-2020.92.7>

Starchenko, Ya.S. (2018). Semantic variations of the concept of *happiness-fate* in Lina Kostenko. *Linguistic*, 1(38), 140–154 (in Ukr.).

Stefurak, R.I. (2021). Lexical-semantic contrast is a constitutive element of Bohdan Tomenchuk's poetic text. *Scientific notes of V.I. Vernadsky TNU. Series: Philology. Journalism*, 32(71), 2, 1, 62–65 (in Ukr.). <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.2-1/11>

Tarnashinska, L. (2005). Time in the work of Lina Kostenko as a temporal code of the structure of human experience. *Word and Time*, 6, 42–52 (in Ukr.).

Vysotska, Z.I. (2020). “My love, I am before you...” (Verbal image of love in the poetry of Lina Kostenko). *Culture of the Word*, 92, 101–113 (in Ukr.). <https://doi.org/10.37919/0201-419X-2020.92.8>

Yermolenko, S.Ya. (2007). Language and Ukrainian worldview (pp. 404–422). Kyiv (in Ukr.).

Yermolenko, S.Ya. (2009). Linguistic and aesthetic signs of Ukrainian culture (pp. 187–200). Kyiv (in Ukr.).

LEGEND

Костенко – Kostenko, L. (2024). Three hundred poems. Selected poems. Kyiv (in Ukr.).

Костенко а – Kostenko, L.V. (1990). Marusya Churay: historical novel in verse. Kyiv (in Ukr.).

Костенко б – Kostenko, L.V. (2011). River of Heraclitus. Kyiv (in Ukr.).

Стаття надійшла до редакції
28.03.2025

Прийнято до друку 23.04.2025

Статтю опубліковано 29.09.2025

Received 28.03.2025

Accepted for publication

23.04.2025

Published on 29.09.2025

Nadiia Bobukh

“THE NIGHTS WERE BRIGHTENING, THE DAYS WERE DARKENING” (CONTRASTS IN THE SPEECH OF LINA KOSTENKO)

The article examines semantically opposed lexemes recorded in Lina Kostenko's poetic dictionary. There were characterized the most representative oppositions, semantically opposed components of which are correlated with temporal concepts: *day – night, daytime – night, yesterday – tomorrow, yesterday – today, today – tomorrow, yesterday's – tomorrow's*, etc. The axiologically marked nomenclatures of human feelings productive in the poetess's language creation are analyzed: *love – hate; joy – sadness, longing; happiness – trouble; cheerful – sad; laugh – cry, sob; happy – unhappy*, etc. They represent polar feelings, emotions and the state of mind for the lyrical hero.

It was found that entire poetic passages are often built on lexical oppositions, in which a holistic contrasting image is conveyed with the help of partial oppositions.

It is emphasized that a characteristic feature of Lina Kostenko's idiolect is the widespread use of oxymoronic syntagms as a means of individualizing the artistic narrative in order to express mental state of the character and the contradictory essence of the described phenomena.

It is emphasized that the expressiveness of linguistic contrast in Lina Kostenko's poetic vocabulary is enhanced by the following syntactic-stylistic constructions: parcellation, combination of opposites, opposition of opposites, negation of opposites, identification of depicted contrasting phenomena. It is noted that the use of double oppositions in the titles (initial lines) of poems is indicative for Lina Kostenko's poetic idiolect.

Key words: antithesis, emotive antonymic lexemes, idiolect, individual-authorial metaphor, opposition, oxymoronic syntagm, temporal relations.

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2025.102.10>

УДК 821.161.2

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНА СТРУКТУРА ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ ЛІНИ КОСТЕНКО

ТЕЛЕЖКИНА

Олеся Олександрівна,

доктор філологічних наук, професор, професор кафедри психології, педагогіки і мовної підготовки, Харківський національний університет міського господарства ім. О.М. Бекетова;

вул. Черноглазівська, 17, м. Харків, 61002;

e-mail: o_tele_o@ukr.net

ORCID: 0000-0002-2953-7368

Olesia

TELIEZHKINA,

Doctor of Philology, Professor, Professor of the Department of Psychology, Pedagogy and Language Training,

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv;

17 Chornohlazivska St., Kharkiv 61002, Ukraine;

e-mail: o_tele_o@ukr.net

У пропонованій статті представлено лексико-граматичні засоби організації поетичної мови Ліни Костенко. Доведено, що у виразненню ідіостилю митця сприяють стилістичні фігури – анадиплосис (контактний повтор), просаподосис (дистантний повтор), подвоєння (може мати і контактний, і дистантний варіант реалізації); поліптотон (лексико-морфосинтаксичний повтор), анномінація (лексико-морфемно-синтаксичний повтор), анафора, епіфора, епістрофа, градація, зевгма, гомеотелевт. Вони сприяють експресивізації відтвореного, удокладненню висловлюваної думки, виформовуванню особливого мовно-художнього світу мисткині.

Ключові слова: лінгвостилістика, поетична мова, лексико-граматичний засіб, художньо-стилістичний ефект, стилістична фігура.

Проблема мовно-стилістичної організації поетичного тексту Ліни Костенко не втрачає своєї актуальності вже тривалий час. Мовознавці розглядали питання високої естетики художнього слова мисткині [Єрмоленко 2000; Єрмоленко 2010], акцентували органічне поєднання ознак елітарності й загальносприйнятності віршової мови поетки [Сюта 2020], висвітлювали

особливості вияву пропріальної лексики у віршах та історичних романах [Мельник 1999; Калінкін, Лінчицька 2000 та ін.], з'ясовували текстову прагматику й естетику граматичних одиниць, зокрема дієслівних форм [Олексенко 2024; Омельченко 2022] і різнорідних синтаксичних конструкцій як засобу експресивізації в поезії авторки [Онищак 2004; Бузько 2013; Галів 2013 та ін.], стилістичних утворень [Галів 2020; Маленицька, Брюхова 2016; Олексенко 2015 та ін.]. Однак оприлюднені результати численних лінгвістичних розвідок і досі повно не відображають мовно-стилістичного багатства поезій Ліни Костенко. Це спонукає до подальших наукових пошуків, зокрема в царині пізнання лексико-граматичної структури її віршових текстів.

Важко не помітити, що Ліна Костенко активно використовує прийом текстового нанизування тих самих коренів, слів чи їхніх сполук. При цьому контактне розміщення уможливорює виразне точкове акцентування смислів та емоцій, закладених у повторюваних компонентах: *В моїх садах мелодії Провансу, / і жінка, жінка, жінка всіх віків!; А сонце, сонце, сонце – пурпурове! – / такого ще ніколи не було; Де вечір пахне м'ятою, / аж холодно джемлю. / А я тебе, / а я тебе, / а я тебе / люблю* та ін. Натомість дистантне нанизування елементів-дублетів має ефект поступово посилення з градаційним виявом, оскільки кожен із них поєднується з іншими лексемами, утворюючи сполуки, що вибудовуються в ритмо-смысловий ланцюжок, який і є основним виразником закладених сенсів: *Був сірий день. І сірий був сусід. / І сірий стіл. І сірі були двері; Маю день, маю мить, / маю вічність собі на остачу; Може, це біль наш, а може, вина, / може, бальзам на занедбані душі – / спогад криниці і спогад вікна, / спогад стежини і дикої груші... та ін.* Спостережено також комбіноване розміщення повторів на зразок: *Та тільки буде пахнути горілим, / Руан, Руан, твоє, Руан, ім'я; Ти бачиш, ти! Ти ніздрі роздуваєш, / ти товпишся, ти в захваті заляк: / як мучиться!, і корчиться!., буває ж... / і стогне, стогне!., – а ти ж думав як?*

Крім розглянутих повторів лексем в однаковій граматичній формі, подвоєння у віршових текстах Л. Костенко можуть відбуватися і в різній граматичній (а) і словотвірній (б) реалізації:

(а) *Спасибі вам за наклепи й огуди, / за галас ваш і вашу німоту; / І він іде, і я собі іду. / Йдемо удвох під вечір по стежині; / Не час минає, а минаєм ми та ін.* – у таких консітуаціях за-свідчено об'єднувальну роль подвоєння як засобу формування смислової домінанти тексту і транслювання художнього задуму автора;

(б) *Шаліє любові тропічна злива – / землі і неба шалений шлюб; Вишневий Хутір... Ні душі. / А де ж ті вишні, де ж ті вишні? / І де ті сні давнеколишні? / Нема вже й стежки до соші та ін.* – повторюваний корінь створює ефект відзвуку, який зберігає й увиразнює основне значеннєве навантаження.

Знаковими для поезики Л. Костенко є повтори одиниць та / або конструкцій, організованих у кілька рядів: *Осі́нній день, осі́нній день, осі́нній!* / *О синій день, о синій день, о синій!* / *Осанна осєні, о сум! Осанна.* / *Невже це осєнь, осєнь, о!* – та сама або *Люблю твій степ і подих твого степу.* / *Міраж кринички і міраж осель.* / *Поклавши крила на велику спеку, / стоїть над степом сірий журавель.* Згущуючи повторювані компоненти, авторка створює візуальний і аудіальний образи. Особливого звучання подвоєння набуває в тих випадках, коли повторювані елементи, об'єднані в різні ряди, формують пари атрактантів і уможливають додатковий стилістичний ефект: *Ми велетні, велетні, велетні.* / *Ми телепні, телепні, телепні.* Таке комбінування різних типів подвоєння і кількарізних повторів увиразнює емоційно-сміслову тональність тексту.

Менш поширені, але важливі різновиди контактного і дистантного повтору: анадиплосис (*Там, за віками, за гірким туманом, / де трубить вічність у Роландів ріг, / любов була єдиним талісманом, / а талісман цей звався – оберіг;* *Смуток нащадків – як танець бджоли, / танець бджоли до безсмертного поля*) і просаподосис (*У непритомне полум'я наближень / ми вже йдемо, покірніші, як ми; / А дощ так само ходить по веранді, / екологічно небезпечний дощ*). Вони активізують семантичні ознаки тих компонентів, які утворюють окреслені стилістичні одиниці.

Більшого контекстуального увиразнення поетка досягає в ситуаціях поєднання фігур і їх перетікання: *Люблю твоє тіло, смагляве тіло, / тіло твоє, татуйоване шрами* – подвоєння

плавно переходить в анадиплосис; **Біда**, коли є *цитруси і кава*, / коли в землі є *золото*, – **біда!** / **біда**, коли земля така *ласкава*, / коли така *правічна й молода*; *Ти думаєш, вірші потрібні поетові?* / **Поетові** треба бути **поетом**. Тут анадиплосис постає із просаподосису, а останній трансформується в метафору: *Через віки, а то й через роки*, / **ріка** вже стане спогадом **ріки**.

Важливими структурно-композиційними і смислотвірними елементами організації поетичних творів Ліни Костенко є анафора (а) й епіфора (б).

(а) **Я виростала** у садах, / де *груші достигали теплі*, / <...> / **Я виростала** у полях, / де *сонця схід, неначе спалах*, / <...> / **Я виростала** у лісах, / де *сосни рожевіли станом* – зацентований початок мають чотири строфи вірша, п'ята оформлена по-іншому; часто анафора переходить у подвоєння: **Я**, *підданка своїх обов'язків*, / **я**, *васал свому королю*, / **я** *люблю тебе тихо, боязко*, / **я** *прощально тебе люблю*. / *не жалкуй за мною*. **Я** *мічена*. / <...> / **Я** *не жінка*. *Найкращі лицарі / наді мною зломил меч*. Повторюваний на початку кількох перших рядків займенник **я** переходить у відлуння, наскрізне для всього тексту. Подібний ефект, але в іншому оформленні, спостережено в рядках поезії «Усе було – і сум, і самота...», пор.: **Усе було** – і сум, і самота, і горе втрат, і дружба нефальшива. / <...> / **Усе було, було й перебуло**. / *А ця любов – як холодно без неї!* Подвоєння, початок якого є анафоричним фрагментом, зреалізоване в першому рядку другої строфи; є відчуття згущення.

(б) *Мов тихий дзвін гірського кришталю*, / **несказане лишилось** **несказаним**. / <...> / *Багато слів написано пером*. / **Несказане** **лишилось** **несказаним**. / <...> / *Слова, як сонце сходили в мені*. / **Несказане** **лишилось** **несказаним**. Наскрізна строфічна епіфора вияскравлює головний смисл авторського повідомлення. Увиразнення поетичної мови з виділенням смислово важливих фрагментів за допомогою епіфори спостерігаємо й у таких рядках: *Як там не буде, а все-таки є* / **той силует у вікні золотому!** / <...> / *тільки б не танув, як тінь на льоду*, / **той силует у вікні золотому!** / <...> / *Там, де у мене є той силует*, / **той силует у вікні золотому!**

Епіфора й анафора, представлені в поетичному полотні, допомагають підкреслити ідею, закладену у творі, увиразнити його композиційну й ритмічну побудову.

Фігурою, що символічно акцентує одночасно і початок твору, і його фінал, є епістрофа. Цей стилістичний засіб Л. Костенко використовує доволі активно, естетизуючи ритмомелодійну і смислову структуру віршових текстів. Лексичне наповнення рядків при цьому здебільшого збережене, але граматична організація висловлення варіює в певних межах. У кінцевій позиції авторка повторює початкове речення, але вже у формі перерваної й незавершеної конструкції, що начебто сигналізує про можливість її продовження у сприйнятті читача: **В маєтку гетьмана Івана Сулими, / в сучасному селі, що зветься Сулимівка, / <...> / А що такого? Підлітки на конях... / В маєтку гетьмана... Івана Сулими...** Схожий ефект обірваності спостерігаємо у творі «Баба Віхола»: **Баба Віхола, сива Віхола / на метільній мітлі приїхала./ <...> / Поле її хала, в землю дихала / Баба Віхола, сива Віхола...** Повторюваний компонент епістрофи *Віхола* утворює фігуру подвоєння, і в такому поєднанні засоби взаємопідсилюють звучання.

Зафіксоване також поєднання епістрофи з анадиплосисом (на межі першого і другого рядка): **Як пощастило дівчинці в сімнадцять, / в сімнадцять гарних, неповторних літ! / <...> / Ти не дивись, що дівчинка сумна ця. / Як пощастило дівчинці в сімнадцять!** Ефект додаткового акцентування саме цього компонента віршової оповіді, безперечно, важливий для реалізації авторського задуму.

Звертаємо увагу також на прийом повторення першого рядка твору в його абсолютному кінці, але вже зі семантико-граматичними зрушеннями: **Вже десь мене ліси ті виглядають / на поцілунку неба і полів. / <...> / А вже мене ліси ті виглядають, / і я вже виглядаю ті ліси.** Передостанній рядок, що повністю повторює перший, звучить як рефрен, додатково підсилюючи висловлене. Суб'єкт виконання дії змінюється в останньому рядку, хоч сама дія залишається тією самою. Це посприяло зміщенню смислових акцентів від зачину твору до фінального акорду.

Вияскравленню тканини віршового твору сприяє й анномінація, що вибудовується як самостійна синтаксична сполука спільнокоренових лексем: *Старезні пні, кошлаті поторочі, / літопис тиші пишуть у траві; Нареченою нарече й / заколисує, заворожує / чорнобрив'я таких ночей; В Дніпрі купається Купава*. Інтегровані в контекст, такі повтори ритмомелодійно організують, гармонізують увесь текст поезії.

Художньо-образну структуру вірша увиразнює, естетизує також поліптон. Цей лексико-морфо-синтаксичний повтор із контактним розміщенням складників (*Пливеш – пливи. І смійся, і радій. / Усе і всіх віки перетривали; спини мене отямся і отям; Сніги в снігах. Ріку скувала крига* та ін.) створює точковий тональний і смисловий акцент. Натомість дистанціювання, віддалення елементів аналізованої фігури (*Ось я проходжу, і ось я пройду; Чи зумієте жити від розлуки і знов до розлуки?* та ін.) уможливило її компонентну розбудову. Це змінює смислову і ритмомелодійну картину вірша.

Подеколи спостерігаємо поєднання в одному поетичному рядку поліпттотона з іншими стилістичними прийомами, зокрема з подвоєнням: *Може, це вже Чумацький, а може, й не шлях. / Може, просто дорога. Дорога в дорозі* – компонент поліпттотонної сполуки одночасно є елементом подвоєння. Завдяки потрійному вживанню іменника *дорога* відбувається злиття двох фігур, що допомагає якнайповніше розкрити сутнісні вияви описуваного явища.

Поліпттотонні утворення як носії певної характеристики і засоби її втілення є продуктивним джерелом творення нових поетичних образів: *Я не покличу щастя не моє. / Луна луни туди не долітає; Добрий ранок, моя самотність! / Холод холоду. Тиша тиш* або *Оця реальна мить вже завтра буде спомином, / а післязавтра – казкою казок*.

Для віршової мови Ліни Костенко показова також фігура стилістичного синтаксису гомеотелевта, що ґрунтується на повторенні однакових формантів, їхній звуковій виразності й однорідності компонентів, у яких наявні ці форманти. Гомеотелевт створює особливий граматико-звуковий малюнок віршових рядків: *Ніяковіє, червоніє: / «Даруйте, зміна уночі...»; Не домрієш, і не долюбши, / Не допишеш своїх пісень;*

Божевілля *мос*, *божемилля*, / *богомілля* *моїм* *сльозам*;
Місто, *премісто*, *прамісто* *моє* та ін.

Гомеотелевт викристалізовує образи, які тонко передають внутрішній стан ліричних героїв: *Триматись вільно й незалежно*, / *перемовчати: хто кого*. / *І так беззахисно й безмежно* / *чекати голосу твого*. У наведеній ілюстрації дві пари однорідних обставин, що стосуються різних дієслів-присудків, створюють єдиний смисловий малюнок відчуттів і переживань ліричної героїні. Пор. також: *Земля вдихне глибинно і жагучо* / *на вишняках настояний озон*. / *Мені нестерпно, душно, передгрозно*. / *Ліловим чадом туманіє без* – два ряди гомеотелевту відтворюють характеристики різних об'єктів, об'єднуються у фігурі паралелізму, яка глибинно розкриває їхні стани і взаємно посилює ці вияви.

Особлива емоційна тональність властива віршовим текстам із кількома рядами гомеотелевту, зв'язаними в один смисловий стрижень і гармонійним фонічним супроводом: *Коли буду я навіть сивою*, / *і життя моє піде мрякою*, / *я для тебе буду красивою*, / *а для когось може й ніякою*. / *А для когось лихою, впертою*, (1) / *ще для когось відьмою, коброю*. (2) / *А між іншим, якщо відверто*, / *то була я дурною й доброю*. / *Безборонною, несинхронною* (3) / *ні з теоріями, ні з практиками*. (4) / *І боліла в мені іронія* / *всіма ліктиками й галактиками* (5). Усі гомеотелевтонні утворення відображають характеристики ліричної героїні, які розгортаються поступово; пауза, утворена парцеляцією третього ряду гомеотелевту, увиразнює передавані риси; ряди 1–3 та 4–5 мають подібні закінчення, що уможлиблює плавне перетікання і створює оригінальну ритмомелодику цих рядків.

Наведені ілюстрації стилістичних фігур підтверджують думку дослідників, з якою цілком погоджуємося, що «поетеса неповторно оприявнює, відкриває в нових вимірах семантико-експресивну виражальність повторів (звуків, слів), балансуючи ритмом, наголосом, внутрішньою римою, наповнює буденні слова небуденним художнім змістом» [Сюта 2020: 95].

Потужним засобом інтенсифікації віршової оповіді слугує також градація. Зафіксовані випадки вживання цієї стилістичної фігури засвідчують, що нанизування однорідних одиниць

створює оригінальний рельєфний емоційно-смысловий малюнок твору: *Люблю твоє проміння / крізь музику беріз. / Люблю до оніміння, / до стогону, до сліз. / Без коньяку й шампана, / і вже без вороття, – / я п'яна, п'яна, п'яна / на все своє життя.* Як бачимо, авторка уводить дві градаційні конструкції, які відображають особливості сприйняття ліричною героїнею об'єкта уподобання, градоніми другого ряду семантично відрізняються від компонентів першого ряду, але смислово продовжують його. Крім того, компоненти другого градаційного ряду (*без кон'яку й шампана*) плавно переходять в іншу стилістичну фігуру – зевгму (*без вороття*), оскільки спостерігається семантична неоднорідність елементів *без коньяку й шампана, без вороття*, однак такий перехід уможливорює створення єдиного смислово узгодженого осередку, яким поетка акцентує важливий момент поетичної оповіді.

Іноді Л. Костенко вибудовує оказіональну градацію на основі семантичного протиставлення компонентів: *І день, і ніч, і мить, і вічність, / і тиша, і дев'ятий вал – твоїх очей магічна ніжність / і губ розплавлений метал.* Таке поєднання підкреслює гостроту переживань ліричних героїв, глибину і неоднозначність їхніх почувань. Порівняймо, як подібні компоненти використані для вербалізації характерних для Л. Костенко філософських роздумів про минущість і незворотність плинності часу: *А день, і ніч, і звечора до рання – / це тільки віхи цього проминання.* Як і в попередній ілюстрації, в цьому поетичному фрагменті об'єднані попарно градоніми становлять цілісну смислово конструкцію.

Градаційні утворення нерідко стають компонентами строфічної епіфори, як-от: *Розкажу тобі думку таємну, / дивний здогад мене обпик: / я залишуся в серці твоєму / на сьогодні на завтра, навик. / <...> / А чому? То чудна теорема, / на яку ти мене прирік. / То все разом, а ти – окремо. / І сьогодні, і завтра, й навик.* Ефект відлуння, створений градонімами, додатково акцентує важливу для авторки інформацію, а повторне вживання в абсолютному кінці тексту посилює їхню стилістичну, і смислово вагомість.

Отже, важливими засобами організації змістової та естетичної цілісності поетичного тексту Ліни Костенко є стилістичні

фігури подвоєння, анадиплосис, просаподосис, поліптон, анномінація, анафора, епіфора, епістрофа, градація, зевгма і гомотелевта. Взаємодіючи між собою і з іншими стилістичними фігурами й прийомами, вони сприяють експресивізації художнього викладу, а ширшому вимірі сприймаються як впізнавані риси ідіостилю поетки.

Бузько С.А. Функціонування односкладних номінативних речень у поетичному доробку Ліни Костенко. *Філологічні студії*. Кривий Ріг: КНУ, 2013. Вип. 9. С. 488–491.

Галів У.Б. Лексичний повтор як засіб стилістичного увиразнення поетичного тексту (на матеріалі збірки Ліни Костенко «Мадонна Перехресть»). *Науковий вісник ДДПУ ім. І. Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. 2020. № 13. С. 127–131. <https://doi.org/10.24919/2663-6042.13.2020.214365>

Галів У. Семантико-стилістична структура запитальних речень у поетичному мовленні Ліни Костенко. *Проблеми гуманітарних наук. Філологія*. 2013. Вип. 32. С. 135–143.

Єрмоленко С. Висока естетика поетичного слова Ліни Костенко. *Культура слова*. 2010. Вип. 73. С. 6–16.

Єрмоленко С. «Мого народу гілочка тернова» (про поетичне слово Ліни Костенко). *Культура слова*. 2000. Вип. 55–56. С. 3–13.

Калінкін В.М., Лінчицька Ю.В. Із спостережень над поетикою онімного простору роману Ліни Костенко «Берестечко». *Українська пропріальна лексика: матеріали наукового семінару (13–14 вересня 2000 р.)*. Київ: Кий, 2000. С. 62–69.

Костенко Л. Триста поезій: вибрані вірші. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2014.

Маленицька О., Брюхова О. Граматична специфіка метафор у поетичній збірці Ліни Костенко «Сад нетанучих скульптур». *Лінгвостилістичні студії*. 2016. Вип. 5. С. 126–137.

Мельник М.Р. Ономастика творів Ліни Костенко: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Одеса, 1999.

Олексенко В. Повтор у поетичному мовленні Л. Костенко і В. Симоненка. *Українське мовознавство*. 2015. Вип. 45/1. С. 317–324.

Олексенко О. Стилістичні функції дієприслівника в романі Ліни Костенко «Берестечко». *Український світ у наукових парадигмах: збірник наук. праць*. 2024. Вип. 11. С. 92–95.

Омельченко А.Г. Семантика імператива в поетичному мовленні Ліни Костенко. *Лінгвістичні дослідження*. 2022. Вип. 56. С. 295–305. <https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.22>

Онищак Н.П. Про деякі особливості поетичного синтаксису Ліни Костенко. *Літературознавчі студії*. 2004. Вип. 11. С. 306–310.

Сюта Г.М. Елітарність і загальносприйнятність поетичної мови Ліни Костенко. *Культура слова*. 2020. Вип. 92. С. 87–100. <https://doi.org/10.37919/0201-419X-2020.92.7>

REFERENCES

Buzko, S.A. (2013). The functioning of monosyllabic nominative sentences in the poetic work of Lina Kostenko. *Philological Studies*, 9, 488–491 (in Ukr.).

Haliv, U.B. (2020). Lexical repetition as a means of stylistic expression of a poetic text (based on the material from Lina Kostenko's collection "Madonna Perehrest"). *Scientific Bulletin of the I. Franko DSU. Series: Philological Sciences (Linguistics)*, 13, 127–131 (in Ukr.). <https://doi.org/10.24919/2663-6042.13.2020.214365>

Haliv, U. (2013). Semantic-stylistic structure of interrogative sentences in the poetic speech of Lina Kostenko. *Problems of the Humanities. Philology*, 32, 135–143 (in Ukr.).

Kalinkin, V.M., Linchytka, Yu.V. (2000). From observations on the poetics of the anonymous space of Lina Kostenko's novel "Berestechko". *Ukrainian proper vocabulary: materials of the scientific seminar (September 13–14, 2000)* (pp. 62–69). Kyiv (in Ukr.).

Kostenko, L. (2014). Three Hundred Poems: Selected Poems. Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA (in Ukr.).

Malenytska, O., Briukhova, O. (2016). Grammatical Specificity of Metaphors in Lina Kostenko's Poetry Collection "The Garden of Unmelting Sculptures". *Linguistic-stylistic Studies*, 5, 126–137. (in Ukr.).

Melnyk, M.R. (1999). Onomastics of the works of Lina Kostenko: author's abstract of the diss. ... cand. of philol. sciences. Odesa (in Ukr.).

Oleksenko, O. (2024). Stylistic functions of the participle in Lina Kostenko's novel "Berestechko". *Ukrainian world in scientific paradigms: collection of scientific works*, 11, 92–95 (in Ukr.).

Oleksenko, V. (2015). Repetition in poetic speech by L. Kostenko and V. Symonenko. *Ukrainian linguistics*, 45/1, 317–324 (in Ukr.).

Omelchenko, A.H. (2022). Semantics of the imperative in the poetic speech of Lina Kostenko. *Linguistic studies*, 56, 295–305 (in Ukr.). <https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.22>

Onyshchak, N.P. (2004). On some features of Lina Kostenko's poetic syntax. *Literary studies*, 11, 306–310 (in Ukr.).

Siuta, H.M. (2020). Elitism and general acceptability of Lina Kostenko's poetic language. *Culture of the Word*, 92, 87–100 (in Ukr.). <https://doi.org/10.37919/0201-419X-2020.92.7>

Yermolenko, S. Ya. (2000). “My people are a thorny twig” (About the poetic word of Lina Kostenko). *Culture of the Word*, 55–56, 3–13 (in Ukr.).

Yermolenko, S. Ya. (2010). The high aesthetics of Lina Kostenko’s poetic word. *Culture of the Word*, 73, 6–16 (in Ukr.).

Стаття надійшла до редакції
03.04.2025

Прийнято до друку 01.05.2025

Статтю опубліковано 29.09.2025

Received 03.04.2025

Accepted for publication

01.05.2025

Published on 29.09.2025

Olesia Tieliezhkina

LEXICAL AND GRAMMATICAL ORGANIZATION OF LINA KOSTENKO’S POETIC TEXT

The issue of poetic language functioning is one of the most important in contemporary Ukrainian linguistics, which is why it has been addressed by linguists of many generations. Despite the considerable academic achievements in this field, such studies remain relevant today. This is due both to the complexity of the subject itself and to the dynamic development of the literary domain. Among the artists whose work is being studied by researchers, the figure of Lina Kostenko stands out. However, the published results of numerous linguistic investigations, unfortunately, do not provide a complete and holistic reflection of the entire richness and uniqueness of the poetess’s poetic language. This encourages further scientific research, in particular in the field of adjusting the linguistic scope of the artist’s texts with stylistic means of lexical and grammatical creation, which contribute to the saturation of poetic lines with artistic and aesthetic meanings.

Based on the results of the analysis, the scientist concludes that the expressiveness of the artist’s poetic narrative is facilitated by anadiplosis (contact repetition), prosapodosis (distant repetition), doubling (can have both contact and distant implementation options), polyptoton (lexical-morpho-syntactic repetition), annomination (lexical-morpheme-syntactic repetition), anaphora, epiphora, epistrophe, gradation, zeugma, homoeoteleutus. The introduction of these lexical and grammatical means into the fabric of the poetic text makes it possible to intensify and express the reproduced, clarify the expressed, express the artistic and stylistic effect, and embody the author’s creative idea.

Key words: linguostylistics, poetic language, lexical and grammatical device, artistic and stylistic effect, stylistic figure.

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2025.102.11>

УДК 821.161.2-1.09:81'38

ВІДЛУННЯ ЕЛЛАДИ: МОВОСВІТ АНТИЧНОСТІ В ПОЕЗІЇ МИКОЛИ ЗЕРОВА

ПАЛАШ

Альона Олегівна,

доктор філософії, молодший науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики, Інститут української мови НАН України; вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001; e-mail: palash706@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5283-9906

Alyona PALASH,

PhD, junior researcher department of stylistics, language culture and sociolinguistics, Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine; 4 Mykhaila Hrushevskoho St., Kyiv 01001, Ukraine; e-mail: palash706@gmail.com

У статті здійснено комплексний аналіз функціонування античних словообразів як стилістичного ресурсу в поетичній мовотворчості Миколи Зерова – визнаного лідера українського неокласицизму. Акцентовано на глибокому закоріненні естетичного кредо поета в античній культурі та його прагненні до калокагатії, що визначає специфіку авторського мововираження та образотворення. Продемонстровано продуктивність античних міфообразів (Муза, Гелена, лотофаги) та художніх постатей (Вергілій, Цезар, Одисей) у мовоописах універсальї античної культури, а також в образно-естетичних рефлексіях трагічних реалій сучасності. Виявлено й схарактеризовано новітні семантичні прирощення та багатовекторні інтертекстуальні зв'язки названих словообразів в індивідуальній поетичній практиці Миколи Зерова.

Ключові слова: неокласицизм, античність, словообраз, стилістика, мовомислення, М. Зеров, інтертекстуальність.

Серед буденних справ і шкурної громади
В душі плекали сон далекої Еллади
І для окружних орд і скитів-дикунів
Різьбили з мармуру невиданих богів.

М. Зеров

1920–1930-ті роки в історії України – це період бурхливого національно-культурного відродження, яке розгорталось на тлі надзвичайно динамічного та естетично неоднорідного мовно-літературного процесу й розквіту різноманітних течій. Проте посилення політичного тиску, цензури та репресій із боку держави призвело до того, що «дискурс офіційний державний пролетарського мистецтва швидко поглинув інші» [Павличко 1995: 187], позбавивши національну культуру, зокрема й словесність, її відкритості на світовий універсум.

У «п'ятірному гроні» київських неокласиків Микола Зеров був своєрідним ідейним натхненником, у певному розумінні навіть очільником, хоч сам він стверджував, що «неокласики» були радше приятельським колом, а «школи» як такої не існувало, поетів об'єднували не так естетичні, як етичні позиції та ідеологія. Маючи чимало спільних ідей і поглядів, «неокласики» при тому не уклали декларативного програмного документа, залишалися вільними в пошуках і випрацюванні свого літературного шляху. Водночас їх гуртувала «система світосприймання, позначена рисами “аристократизму духу” і творчого інтелекту, тяжінням до гармонії між раціональною сферою та почуттями, власне до сподіваної калокагатії, до високої культури мислення та поетичного мовлення» [Літературознавчий словник: 490]. Об'єднувало також прагнення «вчитися у класиків, себто майстрів, що дали нам невмируючі зразки поезії» [Агеєва 2003: 31]. Цю настанову на осмислене й ґрунтовне засвоєння світового культурного досвіду вичерпно сформульовано в поезії М. Зерова: *Ми – тугі бібліофаги, і мудрість наша – шафа книжкова* (Зеров 1990 в: 67).

Очевидні розбіжності в поетичній практиці «п'ятірного грона», на які аргументовано вказують дослідники, не зруйнували усвідомлення спільної мети: Володимир Державин слушно зауважував, що «неокласики вперше в історії українського письменства створили поезію високого стилю» [Державин 1948: 347]. «Місія» інтелектуалізації та культуртрегерства, що передбачала цілеспрямоване проектування європейських креативних принципів на український матеріал, українську словесну традицію, на свідомість українського читача, стала однією з визначальних в оцінюванні ролі «неокласиків» для розвитку національної літератури.

Естетичним орієнтиром мовотворчості для Миколи Зерова, як і для всього «п'ятірного грона», була античність – універсальний ідеал краси та невичерпне джерело натхнення й творчого наслідування, «неперевершені взірці мистецької досконалості, статика, рівновага “раціонального” та “чуттєвого”» [Ковалів 1988: 30]. Поет виважено та свідомо популяризував естетику античного слова, розкриваючи його інтелектуальний магнетизм та смислову поліфонію.

Мовотворчість Миколи Зерова відображає тенденцію до формування власного лінгвоестетичного канону в контексті стильового напрямку, течії, в якій працював майстер слова.

Засадниче для мовно-естетичної свідомості неокласиків оцінювання сучасності через призму класичної спадщини зумовило формування масштабного словника, що включає назви реалій античного світу (наприклад, *тріумвір*, *легіони*, *котурни*), міфоніми (власні та загальні назви персонажів, топоніми, гідроніми), імена реальних осіб, знакових для античної історії та культури (як-от *Гомер*, *Вергілій*, *Цицерон*), а також крилаті вислови античного походження (*канути в Лету*, *дари данайців*) та нетранслітеровані латинські прецеденти (*Odi et Amo*). «Апелювання до такого кількісного комплексу античних ономагів, за яким прочитуються міфологічні та універсальні культурні смисли, реалізовувало в неокласиків програму творення поетичного універсуму, в якому синтезується гармонія всесвіту і мистецтва, матеріального і духовного» [Маленко 2010: 348].

Мета пропонованої розвідки – проаналізувати функціонування античних словообразів як стилістичний ресурс у поезії Миколи Зерова, з'ясувати їх роль у творенні змістово-естетичної цілісності авторського поетичного тексту.

Образно-виражальну специфіку віршування Миколи Зерова визначає глибока закоріненість його естетичного кредо в класичній спадщині, що слугувала для поета неперевершеним взірцем мистецької досконалості. Це розуміння еллінської традиції – не лише філософська засада, а й потужний ресурс формування його індивідуального мовомислення.

Микола Зеров є, безумовно, поетом культури – для нього вона була джерелом, ґрунтом, матеріалом і середовищем творення. На рівні текстів цей «код античності» простежується

передусім у системі вербальних і вербалізованих культурно-історичних знаків – міфологічних символів, міфонімів, грецько- та латинськокомовних лексем, фразеологізмів, крилатих висловів, афоризмів і цитат, пор.: *Блищать слонівка, мідь, і золото, й буритин. / Білявий Менелай, щасливий сім'янин, / Провадить юнаків на ковані пороги / <...> / Дивує Телемах: «Злочинниця грізна, / Що з нею в світ прийшли облуда і війна, – / Ти мудра, ти ясна і лагідна, Гелено?»* (Зеров 1990 в: 26); *Цариця подив той угадує з очей, / З безсмертних уст її снується епопея / Про шлюб зневажений, про мудрість Одиссея, / Про дужий Іліон і смерть його дітей* (Зеров 1990 в: 27). Уживання античних антропонімів – *Менелай, Телемах, Гелена, Одиссей, Іліон* – не лише слугує стилістичним інструментом опису античної культури, а й дає авторові змогу коментувати сучасність, застосовуючи античний наратив як універсальну художньо-естетичну матрицю. Тобто античні образи в поезії Миколи Зерова не просто референціюють до минулого, вони активно розширюють смислове поле тексту, формують його змістово-оцінну багатозначність та алегоричність.

Значне місце в поезії Зерова посідають назви *міфологічних персонажів*. Інтегруючись у текст через алюзії та ремінісценції, вони увиразнюють його додатковими смисловими та емоційними відтінками. Наприклад, власні назви-міфоніми *Ахілл, Менелай, Телемах, Одиссей, Орфей, Тезей, Ікар* – це образні асоціати сили, мужності, незламності, іноді – уособлення складної долі, що корелює з екзистенційними роздумами поета. Антропоніми *Орест, Пілад, Іфігенія* стають мовними знаками зрощення сучасності поета з історією культури – античністю: *Літа минають, не минає міт! / Вони живі, дива Архіпелага – / Орестів жгах, Піладова звитяга / І смертний Іфігенії привіт* (Зеров 1990 в: 23).

Окремий пласт мовних знаків античного світу у поезії М. Зерова формують імена *богів* – *Аполлон, Вакх, Зевс, Ерот, Посейдон, Сатурн, Тіфій, Феб, Хірон* та ін. У конкретних текстах вони зберігають первинну семантику і прирощують додаткові семантичні відтінки, мотивовані особливостями неокласичного осмислення. Зокрема, образ кентавра *Хірона* трансформується в метафору перемоги гармонії над хаосом та цивілізації над

варварством: *Настроєний на мусикійський тон, / він переміг звірячу хіть кентавра, / друг смертних і богів, кентавр Хірон* (Зеров 1990 в: 58).

Чоловічі образи *Антарес, Колос, Стрілець, Фаетон* в інтерпретації М. Зерова демонструють асоціативний зв'язок із символікою астронімів: *І Антарес, як искорка червона, / Уже горів в надобрівій млі. / <...> / І друг Стрілець виносив понад обрій / Свій срібний лук і приязні огні* (Зеров т.1, с. 47). Водночас *Скорпіон* виступає символом долі та майбутнього: *Блаженні дні і ночі на селі, / Землі Волинської родюче лоно / І дух полів, і голоси з балкона, / І крекит жаб на вітровім крилі. / А в плесі тихім, мов на синім шклі / Вже позначились клешні Скорпіона, / <...> / Я од'їздив, і оком астролога / Допитувався в зір, яка дорога / Мене провадить у майбутні дні. / А Скорпій гас в красі своїй недобрій* (Зеров 1990 в: 47). Схарактеризовані власні назви естетично підпорядковані вибудовуванню художньої концепції опису людини ренесансно-класицистичного зразка. Їх семантично-оцінні домінанти 'мужність', 'сила', 'свобода', 'героїзм' безпосередньо корелюють із неокласичним ідеалом людської досконалості.

Алюзії є також основним стилістичним механізмом художньо-естетичної інтеграції в тексти *жіночих словообразів* – античних богинь та героїнь, як-от *Артеміда, Астрея, Афродіта, Геба, Діва, Діонея, Муза, Аріадна, Гелена, Дідона, Навсікая*. Їхні мовні портрети в поезії М. Зерова зберігають канонічні античні риси, такі як зовнішня привабливість, врода, турботливість, мистецький хист, волелюбність. В сукупності це наближує їх до ідеалу краси та продовжує традицію переспівування творів античної літератури. Наприклад, образ *музи*, однієї з дев'яти богинь поезії, мистецтва та науки, у віршах Зерова органічно корелює з вербалізацією мотивів творчості, поезії, мистецтва: *От на котурні трагічнім моя показалася муза, / Але... в трагічнім плащі вже походжаєш і ти* (Зеров 1990 а: 60).

М. Зеров активно експлуатує також мовно-виражальні можливості назв *міфологічних істот*, як-от *сирени, кентавр, лестригони, лотофаги, сфінкс, фенікс*. Актуалізуючи їх алегоричний зміст, поет уїдливо коментує сучасні йому суспільно-політичні явища і процеси (наприклад, у сонетах «Лотофаги»

і «Лестригони»). При цьому в літературознавчих есеях сам автор наголошує: «Наші критики можуть доглянути в першій апологію примусової українізації, в другій під лестригонами побачити себе самих» [Зеров 1948: 174].

Достатньо обширний сегмент мовосвіту античності в поезії М. Зерова формують *топоніми та географічні назви* – *Іліон, Рим, Мантуя, Афіни, Олександрія*, а також міфічна назва *Парнас*. Зокрема, через словообраз *Мужика із Мантуї* (художня референція до автобіографічних деталей Вергілія) поет розмірковує про незворотність часу та минуцність величі імперій і окремих видатних особистостей: *Мужик із Мантуї, повільний і смагливий, / З дитинства ніжного колисаний селом, / Звеличив кий, і плуг, і мідяний шолом, / І знявся до вершин нечуваної слави, / Бо крізь огонь і дим усобиці іржавий / Побачив кращий вік і проспівав псалом, / Як спочиває світ під цезарським орлом / У лагіднім ярмі безсмертної держави. / Той час минув – і Рим, і цезарів діла / Рука історії до трун поволокла, / Де сплять усіх часів ілюзії й корони* (Зеров 1990 в: 60–61).

У сонеті «*Oi triakonta*» (назва референціює до відомого факту античної історії, коли 30 тиранів захопили владу в Афінах) М. Зеров вибудовує виразні сюжетні та образні паралелі між суспільними настроями Афін часів *тридцяти тиранів* та *навісною порою* 1921 року: *Ви пам'ятаєте: в дні тридцяти тиранів / Була та сама навісна пора: / Безмовний Пнікс, безлюдна Агора / Безголося суду і пританів. / І тільки часом, мов яка кара, / Ще озивався сміх Аристофанів* (Зеров 1948: 165). Античний контекст стає лінгвокультурологічним тлом для переконливої стилістичної актуалізації метафори суспільного занепаду – відсутності демократії, страху перед репресіями тощо.

Функціональність античних топонімів як одиниць авторського пейзажоопису підтверджує назва *Олександрія*, пор.: *Згасає день, і море вечоріє, / Пасатний вітер нам вітрило рве, / І чорний корабель спішить-пливе / До портових огнів Олександрії. / Он в сутіні велике місто мріє, / Гуде і дихає, немов живе – / О серце світу, муз житло нове, наш Геліконе, наша Пієріє!* (Зеров 1990 а: 17).

До показових рис авторського ідіостилю М. Зерова уналежнюємо також активне вживання імен видатних діячів доби античності: письменників *Апулея, Арістарха, Арістофана, Вергілія, Горація, Овідія (Назона), Проперція, Тибулла, Флакка, Цицерона*, філософів *Геракліта, Сократа, Фукідіда, Катона*. Активне й безпосереднє звернення до цих імен мотивоване глибокими знаннями М. Зерова в царині античної культури в найширшому її вияві: *Ще за дитячих літ бував я у Месали. / Улюбленці Камен там зорями сіяли, / Там вабили серця, там чарували нас / Вергілій і Тибул, жалібний Вальгій, Бас / І Галла смутна тінь. Але в моєму серці / Зосталися навек нестриманий Проперцій, / Овідію сміливий і многомудрий Флакк... / <...> / Ти хочеш бачити їх руку, їх присвяти? / Там між пожовклих книг, найкращий мій клейнод, / Лежить автограф двох Горацієвих од* (Зеров 1926: 69).

Уособленням вічної, неперебутньої сили мистецтва для М. Зерова передбачувано є образ *Вергілія*, оскільки *дзвін гучних його поем / Донині сниться нам риданнями Дідони, / Бряжчанням панцирів і сплесками трирем* (Зеров 1990 в: 61).

Також активними одиницями античного літературно-художнього ономастикону є в поезії М. Зерова імена таких історико-культурних діячів, як *Елій Ламія, Полікрат, Цезар* (символізує імперську владу та її неминучий занепад). Названі антропонімі мовно-інтелектуальні знаки дають авторові змогу осмислювати вічні теми та коментувати сучасність через призму багатовікового історично-культурного досвіду людства.

Для вербалізації античних мотивів М. Зеров також доречно вживає історизми, фразеологізми, крилаті вислови та цитати з творів грецьких та латинських авторів, що підкреслює його глибоке знання і доби, й античних першоджерел. Класичне гасло «*Ad fontes!*» («До джерел») стало естетичним, творчим кредо і самого М. Зерова, і всього «п'ятірного грона», акцентуючи їхнє прагнення до фундаментальності і вірність традиції: «Я охоче погоджусь, що все це елементарно, навіть дуже елементарно, що це стоїть на межі того, що годиться лише говорити в підготовчій класі... але все-таки що тут анальфабетичного?» [Зеров 1926: 76]. Цей підхід дозволяв Зерову критикувати «анальфабетичний» підхід до розуміння сутності куль-

тури, коли «трактуючи речі з чужого голосу, не стикаючись з теоріями, яких додержуємо, віч-на-віч, незнайомі з джерелами, ми утворюємо собі різні фантастичні уявлення і живемо серед них, не помічаючи їх потворної неправдоподібності» [там само: 68].

Також М. Зеров активно використовує античність як інструмент для осмислення культурних явищ та формування власної естетичної концепції. Він наголошує на необхідності «засвоєння величного досвіду всесвітнього письменства, тобто хороша літературна освіта письменника і вперта систематична робота коло перекладів» [Зеров 1926: 74], бо «Європа це досвід багатьох віків» [там само: 76]. Концепція *калокагатії* – «моральної досконалості та витонченості культурної» – умотивовує популяризацію античних форм, а вимогу й критерій єдності вишуканої форми та глибокого змісту автор в образно-естетичній формі проголошує в сонеті «Класики»: *І лиш одна ще тішить дух поета, / Одна відроджує ваш строгий стиль – / Ясна, дзвінка закінченість сонета* (Зеров 1990: 34).

Значущість античних словообразів для неокласичної поезики, зокрема для ідіостилю Миколи Зерова, визначає не так інтенсивність їх вживання в текстах, як потужність створеного ними силового поля античної культури. Мовно-інтелектуальні знаки цієї культури – словообрази, літературно-художні й історичні антропоніми, топоніми, міфоніми – в інтерпретації Миколи Зерова не просто стилізують добу, вони переосмислюються функціонально, емоційно, навіть ідеологічно, стаючи виразниками авторського сприймання й оцінювання сучасної йому епохи та соціально-політичної дійсності.

Державин В. Українська еміграційна література. Календар & альманах за 1948 рік. Мюнхен.

Зеров М.К. До джерел. Літературно-критичні статі. Київ: Слово, 1926. URL: <https://tarnawsky.artsci.utoronto.ca/elul/history/Zerov/Zerov-Do-dzherel.pdf>

Зеров М.К. Камена. Слово. Київ: Час, 1990 а.

Зеров М.К. Сонети і елегії. Слово. Київ: Час, 1990 б.

Зеров М.К. Твори: у 2 т. Т. 1: Поезії. Переклади. Київ: Дніпро, 1990 в.

Київські неокласики. Упоряд. В. Агеєва. Київ: Факт, 2003.

Ковалів Ю.І. Романтична стильова течія в українській радянській поезії 20–30-х років. Київ, 1988.

Літературознавчий словник-довідник. Київ: Академія, 2007. С. 490–492.

Маленко О.О. Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну). Харків, 2010.

Павличко С.Д. Теоретичний дискурс українського модернізму: рукопис дис. ... докт. філол. наук. Київ, 1995.

REFERENCES

Derzhavyn, V. (1948). Ukrainian Emigre Literature. Almanac & Calendar for 1948. Munich (in Ukr.).

Kovaliv, Yu.I. (1988). Romantic Stylistic Trend in Ukrainian Soviet Poetry of the 1920s–1930s. Kyiv (in Ukr.).

Kyivan Neoclassicists. (2003). Comp. V. Aheieva. Kyiv: Fakt (in Ukr.).

Literary Dictionary-Reference (2007). (pp. 490–492). Kyiv: Academia (in Ukr.).

Malenko, O.O. (2010). Linguo-Aesthetic Interpretation of Being in Ukrainian Poetic Language Creation (From Folklore to Postmodernism). Kharkiv (in Ukr.).

Pavlychko, S.D. (1995). Theoretical Discourse of Ukrainian Modernism: Manuscript of diss. ... Dr. of Philol. Sciences. Kyiv (in Ukr.).

Zerov, M.K. (1990 a). Kamena. Slovo. Kyiv: Chas (in Ukr.).

Zerov, M.K. (1990 b). Sonnets and Elegies. Slovo. Kyiv: Chas (in Ukr.).

Zerov, M.K. (1926). To the Sources. Literary-Critical Articles. Kyiv: Slovo. URL: <https://tarnawsky.artsci.utoronto.ca/elul/history/Zerov/Zerov-Do-dzherel.pdf> (in Ukr.).

Zerov, M.K. (1990 v). Works: in 2 vols. Vol. 1: Poems. Translations. Kyiv: Dnipro (in Ukr.).

Стаття надійшла до редакції
16.03.2025

Прийнято до друку 19.04.2025

Статтю опубліковано 29.09.2025

Received 16.03.2025

Accepted for publication

19.04.2025

Published on 29.09.2025

Alyona Palash

ECHOES OF HELLAS: ANCIENT IMAGERY AS A STYLISTIC DEVICE IN MYKOLA ZEROV'S POETRY

The article offers a comprehensive analysis of the functioning of antique word-images as a stylistic resource in the poetic work of Mykola Zerov, a recognized leader of Ukrainian Neoclassicism. It emphasizes the profound rooting of the poet's aesthetic creed in ancient culture and his pursuit of *kalokagathia*, which defines the expressive and artistic specificity of Zerov's poetics. The study investigates how specific antique images – such as Muse, Circe, Lotophagi, and figures like Virgil, Caesar, and Odysseus – not only reproduce mythological and universal cultural meanings but also actively serve as a means of interpreting and allegorically commenting on the tragic contemporary reality. The research identifies novel semantic enrichments and complex intertextual connections of these word-images within Mykola Zerov's poetic practice, evidencing his virtuosic command of stylistics and the profound depth of his linguistic thought. This work contributes to a deeper understanding of Ukrainian Neoclassicism's engagement with classical heritage and its role in shaping national literary identity during a period of intense cultural and political transformations.

Key words: neoclassicism, antiquity, imagery, stylistics, linguistic thought, M. Zerov, intertextuality.

ГРАМАТИЧНА СТИЛІСТИКА

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2025.102.12>

УДК 81'27:81'42

СПОЛУЧУВАНІСТЬ ДЕМІНУТИВНО- АФЕКТИВНИХ ФОРМ ЖІНОЧКА Й ЧОЛОВІЧОК ІЗ ПРИКМЕТНИКАМИ: АКсіОЛОГІЙНИЙ ВИМІР

КОСМЕДА

Тетяна Анатоліївна,

доктор філологічних наук, професор, професор кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури,

Донецький національний університет ім. Василя Стуса (м. Вінниця);

вул. Архипенка, 9, кв. 1, м. Львів, 29005;

e-mail: tkosmeda@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8912-2888

Tetyana

KOSMEDA,

Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Romance and German Philology and World Literature,

Vasyl' Stus Donetsk National University (Vinnytsia);

9 Arkhynpenka St., apt. 1, Lviv 29005, Ukraine;

e-mail: tkosmeda@gmail.com

ХАЛІМАН

Оксана Володимирівна,

доктор філологічних наук, доцент, викладач Відокремленого структурного підрозділу «Полтавський фаховий коледж Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого»; доцент кафедри загального мовознавства та іноземних мов Національний університет «Полтавська політехніка»; пр. Віталія Грицаєнка, 14, м. Полтава, 36000;

e-mail: khaliman_oksana@ukr.net

ORCID: 0000-0001-6952-0627

Oksana

KHALIMAN,

Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Lecturer of the Separate Structural Subdivision "Poltava Professional College of Yaroslav Mudryi National Law University"; Associate Professor of the Department of General Linguistics and Foreign Languages; Poltava Polytechnic National University;

14 Vitaliia Hrytsaienka Ave., Poltava 36000, Ukraine;

e-mail: khaliman_oksana@ukr.net

*Стаття виконана в парадигмі теорії гендерної лінгвістики, лінгвоаксіології та культури мови. На основі актуалізації даних корпусу ГРАК здійснено аналіз особливостей сполучуваності демінутивно-афективних форм **жіночка – чоловічок**. Визначено своєрідність вияву в них аксіологічних смислів, що модифікують семантику й прагматику аналізованих слів, впливають на розширення норм їх сполучуваності.*

Ключові слова: *гендерна лінгвістика, демінутивно-афективні форми, лінгвоаксіологія, оцінка, семантика, сполучуваність, прагматика.*

Питання гендерної лінгвістики й лінгвоаксіології у фокусі проблематики культури мови сьогодні привертають особливу увагу мовознавців. Зокрема незаперечним є інтерес до змін у системі нових назв жінок (неофемінітів), моделювання їх зменшено-пестливих форм, модифікації семантики й прагматики, на що впливають й особливості їх сполучуваності. Назви осіб жіночої статі протиставлені назвам осіб чоловічої статі, зокрема й у демінутивно-афективних формах, що є однією з національно-мовних рис українців. Актуалізуємо в цьому ракурсі вислів В. Сімовича: «Здрібнілих та пестливих форм уживає наш народ дуже радо і при кожній нагоді. Не тільки в розмові з дітьми, не тільки тоді, коли хочемо викликати до себе співчуття, <...> не тільки тоді, як виявляємо свій смуток чи радість, не тільки балакає зі собою пестливими словами пара закоханих, не тільки стрічають ся вони в віршах, у в'язаній мові – але й так, у звичайній бесіді, при всяких нагодах, і то без огляду на те, який зміст розмови» [Сімович 2021: 48].

У цій науковій розвідці вперше розглянуто опозицію демінутивно-афективних одиниць **жіночка – чоловічок** в аспекті їх синтагматики й визначення аксіологічних смислів.

У сучасному мововжитку вихідна опозиція **жінка – чоловік** має нейтральну стилістичну тональність. Але античні філософи в контексті християнського мовомислення опозицію **чоловік – жінка** інтерпретували як «позитивне – негативне», про що писали так: «<...> в жінок немає й не може бути статусу самостійності, не може бути нічого, що не пов'язано зі служінням чоловіку, тому єдиним сенсом поділу суспільства

на статі є народження дітей, а єдиним призначенням жінки – виношування потомства. У процесі зачаття <...> чоловік дає дитині форму, тобто душу, а жінка – лише матерію, тобто тіло. Душа за своєю природою є божественною й кращою за тіло. <...> існування статей – не випадковість, що має місце в структурі світобудови. Чоловік є нормою, а жінка – відхиленням від неї. На думку Арістотеля, жіночність треба розглядати, як певний природний недолік» [Космеда та ін. 2014: 12].

Отже, внутрішні форми лексичних одиниць *жіночка* – *чоловічок* не можна вважати прагматично рівноправними. Нагадаймо, що демінутивно-афективні форми в українській мові часто слугують для актуалізації не лише позитивного значення, а цілком протилежного – презентують прагматику зневаги, іронії, сарказму, приниження, нехтування, ігнорування, нешанобливості, глузу тощо, що залежить, зокрема, від семантики основи твірного слова та його сполучуваності.

За методом шкалування розміщуємо лексему *жіночка* (мн. *жіночки*) на шкалі оцінки на позначці «нуль». Ідеться про нейтральне значення щодо вираження оцінних смислів, зокрема й у функції звертання в розмовному стилі. У певних контекстах ця лексема може набувати додаткових значень і смислів, ковзаючи в напрямку (+) чи (–), що залежить від мовної ситуації, індивідуального комунікативного досвіду й компетентностей мовців. Сполучуваність лексеми *жіночка* засвідчує, що домінує позитивна оцінна семантика її вживання в лінгвокультурному просторі України. Інтимізувальна тональність відповідних контекстів дає змогу пом'якшувати моделювання негативних інтенцій мовця [див. дет.: Космеда, Халіман 2024].

Пошук у корпусі ГРАК (ГРАК 2017–2024) демонструє такі найпоширеніші результати сполучуваності з іменником *жіночка* в мові сучасної художньої літератури:

1) значення зменшеності, що часто виражає й узгоджений з ним прикметник (*маленька* /106 уживань/, *тендітна* /41 вживання/, *мініатюрна* /19 уживань/, *невисока* /14 уживань/, *худенька* /11 уживань/, *дрібненька* /10 уживань/, *сухенька* /10 уживань/, *худорлява* /10 уживань/);

2) частотне використання прикметників, що вказують на:

а) вік (*літня* /145 уживань/, *молода* /137 уживань/, *старша* /98 уживань/, *старенька* /49 уживань/, *молоденька* /34 вживання/, *стара* /14 уживань/, *немолода* /10 уживань/);

б) ознаки зовнішності, зокрема колір волосся (*білява* /27 уживань/, *чорнява* /20 уживань/, *сива* /12 уживань/);

в) особливості фігури (*пухкенька* /12 уживань/, *кругленька* /10 уживань/);

3) численні позитивнооцінні прикметники називають ознаки різних типів, що характеризують особу за фізичними й розумовими якостями, характером і т. ін., порівн.: *мила* /70 уживань/, *гарненька* /60 уживань/, *симпатична* /60 уживань/, *гарна* /57 уживань/, *люба* /42 вживання/, *добра* /41 вживання/, *вродлива* /33 вживання/, *кохана* /25 уживань/, *приємна* /23 вживання/, *чарівна* /19 уживань/, *привітна* /18 уживань/, *весела* /15 уживань/, *жвава* /15 уживань/, *скромна* /15 уживань/, *миловидна* /15 уживань/, *славна* /14 уживань/, *моторна* /12 уживань/, *спритна* /12 уживань/, *метка* /9 уживань/ тощо;

4) негативнооцінні прикметники презентують значно менший спектр варіантів у сполученні з досліджуваним іменником, порівн.: *огрядна* /50 уживань/, *бідна* /18 уживань/, *дебела* /16 уживань/, *бідолашна* /14 уживань/, *сувора* /13 уживань/, *нещасна* /11 уживань/, *дивна* /10 уживань/ тощо. Як видається, уживання демінутива *жіночка* в сполученні з ними евфемізує негативну оцінку, що підтверджують численні приклади, де прикметники на зразок *огрядна*, *дебела*, *сувора* лише вказують на особливості зовнішності номінованої особи, а загалом контексти не відзначені пейоративною маркованістю, пор.: *Черговий по вокзалу зупиняється за кілька кроків і щось пояснює огрядній жіночці в солом'яному капелюшку і білих бриджах* (Т. Малярчук). Лише окремі фіксації виявляють загальну негативну [*Огрядні жіночки, колишні однокласниці, говорили про неї із неприхованою заздрістю, мовляв, знайшла собі те, що шукала, і тепер, тирла цибата, має все* (Ірен Роздобудько)] або іронійну [*Тітка Света була дебелою огрядною жіночкою невизначеного віку* (Д. Корній)] тональність висловлення.

Негативнооцінний прикметник *бідна* в сполученні з іменником *жіночка* вживається в значенні 'яка викликає

співчуття, нещасна, бідолашна'. Отже, у зазначеній сполучуваності трансформується негативна семантика прикметника на позитивнооцінну як засіб вираження доброзичливості, ласкавості, співчуття тощо. Такі контексти вказують на негативні події, обставини, пов'язані з номінованим героєм, однак не оцінюють негативно його самого: *Тому бідні жіночки сивіли, вичитуючи диктанти та шкільні твори хронічних кобиздохівських трісчників* (В. Лапікура, Н. Лапікура); *Спи, моя бідна жіночко, спи, моє нічне звірятко* (Г. Пагутяк). Ці особливості фіксуємо й щодо прикметників *бідолашна, нещасна*. Отже, уживання іменника *жіночка* в пейоративно маркованих контекстах мінімальне.

Уживання ж іменника *чоловічок* здебільшого пов'язане з вираженням негативу, який спричинюють і соціальний контекст, і здатність афікса підсилювати, увиразнювати іронійну оцінність. Пояснимо: за давньою традицією, все, що стосувалося чоловіків, здебільшого виражало позитивну оцінку, а все, що мало жіноче начало, – негативну. Тому було неприпустимо утворювати від лексеми *чоловік* зменшувально-здрібнілі форми. Натомість у сучасній мовній практиці така назва активна.

Отже, зафіксовано таку сполучуваність іменника *чоловічок*:

1) численні прикметники підсилюють зменшувальне значення іменника, зазвичай посилюючи іронійну прагматику, порівн.: *маленький* /688 уживань/, *низенький* /72 вживання/, *невеличкий* /70 уживань/, *малий* /62 вживання/, *невисокий* /46 уживань/, *крихітний* /38 уживань/, *худорлявий* /36 уживань/, *худий* /35 уживань/, *сухорлявий* /28 уживань/, *дрібний* /23 вживання/, *сухенький* /17 уживань/, *хирлявий* /20 уживань/, *куций* /16 уживань/, *сухий* /16 уживань/, *малесенький* /15 уживань/, *присадкуватий* /14 уживань/, *невеликий* /13 уживань/, *худенький* /12 уживань/, *щуплий* /8 уживань/;

2) деякі прикметники називають ознаки, що вказують на:

а) зовнішність, порівн.: *лисий* /59 уживань/, *кругленький* /22 вживання/, *сивий* /20 уживань/, *чорнявий* /20 уживань/, *товстий* /15 уживань/, *вусатий* /13 уживань/, *бородатий* /12 уживань/, *смаглявий* /12 уживань/, *блідий* /11 уживань/, *горбатий* /11 уживань/, *голомозий* /10 уживань/, *кучерявий* /9 уживань/;

білявий /9 уживань/, *лисуватий* /7 уживань/, *рудий* /7 уживань/, *рудоволосий* /4 вживання/;

б) вік, напр.: *старий* /10 уживань/, *літній* /8 уживань/, *підстаркуватий* /8 уживань/, *старенький* /7 уживань/.

Часто в реченнях із наведеними вище прикметниками, крім, наприклад, власне характеристики зовнішності, убачаємо іронічні або й негативнооцінні смислові відтінки, що зумовлено сполучуваністю зі словом *чоловічок* та пов'язаними з ним асоціаціями й засвідчено іншими елементами контексту, напр.: *Кумедного песика бачила Юля учора в скверику, а ще кумеднішим був господар собачати – дрібненький лисий чоловічок, який невпинно бігав удвох із песиком, іноді навіть того випереджаючи* (О. Ганзенко); *Голомозий чоловічок дивився на неї шурячим поглядом, оцінюючи супротивника, обираючи правильну стратегію* (Н. Чибісова);

3) незначна кількість прикметників виражає позитивнооцінні значення, напр.: *вертлявий* /42 вживання/, *ввічливий* /38 уживань/, *мишавенький* /25 уживань/, *жвавий* /24 вживання/, *кволий* /17 уживань/, *верткий* /14 уживань/, *веселий* /14 уживань/, *кремезний* /14 уживань/, *любий* /11 уживань/, *добрий* /10 уживань/, *меткий* /10 уживань/, *милий* /8 уживань/, *сумирний* /5 уживань/, *моторний* /6 уживань/. Більш детальний аналіз засвідчує вживання відповідних словосполучень в аксіологічно маркованих контекстах з протилежними оцінними значеннями, пор.: *Той вертлявий чоловічок явно не припав йому до смаку* (В. Лігостов); *Першою реакцією його на ці повідомлення був намір набити морду вертлявому чоловічкові, але, на щастя, того не було в кабінеті Юлі* (А. Власюк);

4) переважна кількість прикметників виражає негативну оцінку, пор.: *мишавий* /97 уживань/, *непоказний* /36 уживань/, *опецькуватий* /34 вживання/, *дивний* /27 уживань/, *смішний* /21 вживання/, *злий* /20 уживань/, *непримітний* /18 уживань/, *огрядний* /17 уживань/, *зморщений* /15 уживань/, *товстенький* /15 уживань/, *гладкий* /14 уживань/, *нікчемний* /14 уживань/, *плюгавий* /13 уживань/, *згорблений* /13 уживань/, *жалюгідний* /11 уживань/, *мізерний* /10 уживань/, *переляканий* /10 уживань/, *непомітний* /9 уживань/, *потворний* /9 уживань/, *чудернацький* /9 уживань/, *дивакуватий* /8 уживань/, *зморшкуватий* /7 ужи-

вань/, *неголений* /6 уживань/, *плюгавенький* /6 уживань/, *самотній* /6 уживань/, *череватий* /6 уживань/, *чудний* /6 уживань/, *обшарпаний* /4 вживання/, *прилизаний* /4 вживання/, *червононикий* /4 вживання/.

Використання зменшено-пестливих засобів щодо осіб жіночої статі, як бачимо, переважно пов'язане з інтимізацією мови, вираженням позитивнооцінних відтінків значень. Пестливість щодо осіб чоловічої статі сприймається частіше як недоречно, тому корелює з негативнооцінними асоціаціями, що зумовлює і тенденції сполучуваності.

Отже, порівняно із зазначеною вище давньою практикою, у сучасній українській мові в аксіологійній опозиції *жіночка* – *чоловічок* протиставлення вже «очолює» лексема *жіночка*. Її вживання більш послідовно презентує семантико-прагматичне навантаження позитиву, слугує створенню інтимізованої атмосфери мови, більш теплої і доброзичливої, м'якої і лагідної, прихильної, з емоційно-експресивною оцінністю або ж засвідчує малі розміри номінованого об'єкта. Це доведено на основі аналізу особливостей сполучуваності розглядуваних лексем: простежено значно менший спектр варіантів сполучення іменника *жіночка*, що моделюють пейоративні смисли, аніж під час аналізу валентності іменника *чоловічок*.

Сполучуваність лексеми *чоловічок* із прикметниками демонструє асоціативні рефлексії з негативною маркованістю, зокрема з виявом зневаги, іронії, сарказму, приниження, нехтування, нешанобливості, глуму тощо. Лексему *чоловічок* з урахуванням відповідної сполучуваності можна кваліфікувати як псевдолагідну форму – носія негативної словесної енергії.

У словниках демінутиви *жіночка* – *чоловічок* мають ремарки *нейтр.*, *змени.-пестл.*, *ласк.*, *зневажл.*, *презирл.*, *іроній.*, *негат.*, *позит.* та ін. Такий самий стилістичний потенціал ілюструють три типи контекстів, які водночас демонструють нейтральне, позитивне, негативне семантико-прагматичне навантаження демінутивно-афективні форми *чоловічок*, *жіночка*, засвідчені в художніх контекстах пошукової системи ГРАК.

Космеда Т.А., Карпенко Н.А., Осіпова Т.Ф., Саліонович Л.М., Халіман О.В. Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика. За ред. Т.А. Космеди. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди; Дрогобич: Коло, 2014.

Космеда Т.А., Халіман О.В. Семантика й прагматика фемінітивів *жіночка, жінка* в українській лінгвокультурі (синхронно-діахронний аспект). *Slavia Orientalis*. 2024. Т. LXXIII. № 1. С. 195–212. <https://doi.org/10.24425/slo.2024.150669>

Сімович В. Граматика української мови: для самонавчання та в допомогу школі. Київ – Ляйпціг: Українська накладня, 1921.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ГРАК – Шведова М., Вальденфельс Р. фон, Яригін С., Рисін А., Старко В., Ніколаєнко Т. та ін.). Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК). Київ – Львів – Єна, 2017–2024. URL: <https://uacorpus.org>

REFERENCES

Kosmeda, T.A., Haliman, O.V. (2024). Semantics and pragmatics of feminitives *zhinochka, zhinka* in Ukrainian linguistic culture (synchronic-diachronic aspect). *Slavia Orientalis, LXXIII (1)*, 195–212 (in Ukr.). <https://doi.org/10.24425/slo.2024.150669>

Kosmeda, T.A., Karpenko, N.A., Osipova, T.F., Salionovych, L.M., Haliman, O.V. (2014). Gender linguistics in Ukraine: history, theoretical foundations, discursive practice. Kharkiv: KhNPU im. H.S. Skovorody; Drohobych: Kolo (in Ukr.).

Simovych, V. (1921). Grammar of the Ukrainian language: for self-study and to help the school. Kyiv – Leipzig: Ukrainiska nakladnia (in Ukr.).

LEGEND

ГРАК – Shvedova, M., Waldenfels, R. von, Yarygin, S., Rysin, A., Starko V. and others. (2017–2022). General regionally annotated corpus of the Ukrainian language (GRAK). Kyiv – Lviv – Jena. URL: <https://uacorpus.org> (in Ukr.).

Стаття надійшла до редакції
17.02.2024

Прийнято до друку 25.03.2024

Статтю опубліковано 29.09.2025

Received 17.02.2024

Accepted for publication

25.03.2024

Published on 29.09.2025

Tetyana Kosmeda, Oksana Khaliman

COMPATIBILITY OF THE DIMINUTIVE-AFFECTIVE FORMS ЖІНОЧКА (ZHINOCCHKA) AND ЧОЛОВІЧОК (CHOLOVICHOK) WITH ADJECTIVES: AXIOLOGICAL DIMENSION

The scientific investigation is conducted within the paradigm of gender linguistics theory, linguo-axiology, and language culture. Based on the data from the GRAC corpus, the study analyzes the peculiarities of the collocation of diminutive-affective forms representing the *feminitive – masculinative* opposition, expressed by the lexical units *жіночка – чоловічок*. Considering the axiologically marked semantic opposition between *man* and *woman* that existed diachronically, the word *man* was semantically associated with a high degree of positive evaluation. In contrast, a *woman* was a priori evaluated as the second member of the axiological opposition, meaning that this lexeme carried a negative connotation, as attested by ancient philosophers.

In contemporary Ukrainian speech, an axiological opposition between *жіночка* and *чоловічок* is observed, where the lexeme *жіночка* now leads this opposition. It consistently represents a positive semantic-pragmatic load, contributing to the creation of an intimate, warmer, and more benevolent atmosphere in discourse – softer, gentler, and more affectionate. The analysis of the collocational features of the examined lexemes supports it. In contrast, the collocation of the lexeme *чоловічок* with adjectives demonstrates a range of pragmatic meanings with negative connotations, including contempt, irony, sarcasm, humiliation, disregard, disrespect, insult, and so forth.

Thus, there is a clear trend towards the formation of new collocational norms for the examined lexemes, which should be more consistently documented in explanatory dictionaries. The diminutives *жіночка* and *чоловічок* represent pragmatic parameters such as *neutral, diminutive-affectionate, endearing, contemptuous, disdainful, ironic, negative, positive*, and others. These should be illustrated with at least three contexts that simultaneously demonstrate (1) neutral semantic-pragmatic load; (2) positive semantic-pragmatic load; and (3) negative semantic-pragmatic load.

Key words: gender linguistics, diminutive-affective forms, linguo-axiology, evaluation, semantics, collocation, pragmatics.

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2025.102.13>

УДК 82'42:327.88(470:477)"2022/2025

МОВНА ПРАГМАТИКА ПОЛІТИЧНОГО МІФУ ЯК ЖАНРУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СПОТВОРЕННЯ РЕАЛІЙ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

ФЕДОРЕНКО

Леся Романівна,

аспірантка,

Національна академія Служби
безпеки України;

вул. М. Максимовича, 22, м. Київ,
03066;

e-mail: lesyafedorenko@gmail.com

ORCID: 0009-0007-3082-3939

Lesya

FEDORENKO,

Postgraduate student,

National Academy of the Security
Service of Ukraine;

22 M. Maksymovycha St., Kyiv 03066,
Ukraine;

e-mail: lesyafedorenko@gmail.com

У статті схарактеризовано природу і дієвість політичного міфу як різновиду когнітивної зброї, інструменту лінгвоментального впливу на колективну свідомість соціуму, що їх активно використовує країна-агресор для інформаційного спотворення причин та подій російсько-української війни. Засвідчено, що характерне для ворожої пропаганди медійне застосування міфів – це потужна психолінгвальна технологія впливу на колективну свідомість, яка передбачає маніпулятивне слововживання (лексми, висловлення, прецедентні одиниці) та специфічної побудови текстів.

Проаналізовано один із ключових політичних міфів – «відродження в Україні нацизму і фашистської ідеології», який

російська пропаганда використовує для виправдання агресії. Простежено мовну прагматику лексичних компонентів, лексико-синтаксичних структур, образних засобів міфологізації дискурсу сучасної російсько-української війни. Підкреслено, що вивчення лінгвопрагматики текстів політичного міфу має стати частиною стратегії деміфологізації як засобу протидії ворожій пропаганді в реалізації інформаційно-психологічних операцій проти України.

Ключові слова: *міф, політичний міф, мовна свідомість, мовна прагматика, мовна маніпуляція, метафора, образ.*

У суспільній свідомості міфи посідають особливе місце. Вони є одним із способів вираження ставлення людини до навколишнього світу, сприйняття дійсності та бачення майбутнього. Це також один з актуальних форматів раціонально-емоційного моделювання суспільних відносин: застосовані в певному когнітивному ракурсі ключові морально-етичні цінності, емпатичні для соціуму символи, образи, метафори стають ефективними інструментами заступання реального уявним. Відтак інтегрування, вживлення «потрібних» міфів у когнітивно-мовну картину світу (національну, соціумну чи індивідуальну) стало ефективною пропагандистською технологією, яка, спираючись на ключові, найбільш знакові для спільноти історичні події та культурні традиції, маніпулятивно оперуючи базовими ціннісними й мовними концептами, конструює необхідну пропаганді суспільно-політичну реальність.

Згідно з антропологічною теорією Клода Леві-Строса, міф належить одночасно і до мовних, і до позамовних явищ. Він генетично закорінений у лінгвокультурних традиціях минулого, але завжди семіотично проектується на сучасність. Тому його сприймання й трактування в кожен конкретний період і в кожній комунікативній ситуації мотивоване тим, що «події, які відбувалися здогадно в якийсь проміжок часу, утворюють ще й постійну структуру. І вона одночасно належить до минулого, теперішнього і майбутнього» [Леві-Строс 1997: 198]. Водночас швейцарський філософ культури К.-Г. Юнг вважає міфи незмінними та постійно відтворюваними патернами, оскільки сучасне суспільство ретранслює ті самі архаїчні міфи, але

перетворює їх, відбиваючи актуальну реальність [див. також: Легеза 2019: 55–56]. Саме тому, повертаючись до цитованої праці Леві-Строса, «ніщо так не схоже на міфічну думку, як політична ідеологія» [Леві-Строс 1997: 198].

Оновлюючи концепцію фундаментальності й архаїчності міфу, яка домінувала в працях попередників, а також спрямовуючи теорію й методологію міфодосліджень у річище семіотики, Р. Барт доводить, що міф є невід’ємним компонентом когнітивної системи сучасної людини й атрибутом сучасного мовомислення, який «має подвійну функцію: він і позначає, і повідомляє, і дає зрозуміти та нав’язує» [Barthes 1970: 190]. На думку дослідника, міф є надбудовою над словом, мовою, він має гнучку природу, тому здатен активно реагувати на дійсність, набуваючи нових значень і відтінків. Умотивування низки визначальних ознак міфу (як-от динамічність / змінність, адресність, наявність численних означників, здатність трансформувати культурно-історичний зміст у природний, репрезентувати ілюзорні ідеї та факти як реальні) сприйнятне і для сучасних українських дослідників [Легеза 2019: 58].

Реагуючи на сучасні тенденції до поєднання пізнавальних методик і концепцій суміжних галузей гуманітарного знання, сьогоденні підходи до вивчення політичного міфу в контексті гібридної війни засвідчують перетин дослідницьких інтересів лінгвістики та політології. Зокрема, схарактеризовані в політологічних працях М.Ф. Головатого експлікативна (роз’яснювальна) та маніпулятивна функції політичного міфу [Головатий 2006: 41] безпосередньо корелюють з однойменними мовними стратегіями та підпорядкованими їм лінгвальними одиницями й засобами. Суголосні проблеми та сумірні тенденції і явища мовознавці виявляють та описують на матеріалі інших жанрів політичного дискурсу та дискурсу війни, вказують на особливості текстової актуалізації ключового для мовної картини воєнного періоду концепту «війна» [Яворська 2016]; [Сюта 2023; 2024]; [Тараненко 2023].

Мета пропонованої наукової розвідки – проаналізувати мовну прагматику текстів – вербалізаторів політичного міфу про «відродження в Україні нацизму і фашистської ідеології», який російська пропаганда використовує як інструмент

маніпулятивного спотворення причин розв'язання і реалій ведення російсько-української війни.

Згідно з визначенням в «Енциклопедії сучасної України», *міф* (від грец. Μῦθος – слово, мова, сказання) – це розповідь, що відтворює у вербальній формі та фіксує в колективній пам'яті архаїчні вірування давніх народів; специфічний спосіб сприйняття та пояснення механізму взаємодії людини, суспільства та природи; модель спрощеної, переважно ірраціональної, але цілісної інтерпретації картини світу; витвір народної фантазії; неправдиві, некритичні, відірвані від дійсності концепції та уявлення. Надалі він став специфічною формою передавання суспільного досвіду, ключовим фактором формування соціальної пам'яті і прищеплення правил соціальної поведінки, формування системи ціннісних орієнтацій [Бойко 1970]. Очевидною є схожість поняття *міфу* з поняттям *нарративу*, який також має здатність формувати ставлення до певної події чи явища, моделювати або коригувати суспільні настрої, побутувати як «текст ідеології». Найпомітніша збіжність *міфу* та *нарративу* полягає в тому, що, цілеспрямовано застосовуючи когнітивно-мовні моделі, вони маніпулятивно впливають на масову свідомість, формують потрібну ідеології картину світу, деформують колективну свідомість соціуму та мовно-культурну пам'ять, наповнюючи значущі для національної історії концепти спотвореним змістом та конотаціями.

Міф інтерпретує реальність за допомогою мовних знаків і символів. В умовах сьогоденної війни саме з цією здатністю пов'язане його використання як когнітивно-мовної зброї, інструмента інформаційно-психологічних операцій, що їх активно веде ворожа пропаганда проти України, фальсифікуючи історичні факти й події, а також спотворюючи сприймання сучасної соціально-політичної реальності. При цьому «найбільш поширеною формою формування хибної соціальної реальності в об'єкті інформаційного впливу є фейки як квазіміф» [Горбенко 2021: 36–37].

Вивчення лексико-семантичних, морфологічних, синтаксичних, функціонально-стилістичних параметрів конкретних міфотекстів дає змогу пізнати, як міфи формують мовну й концептуальну картини світу та впливають на світосприймання

і свідомість індивіда й соціуму загалом. Окрему увагу в цьому вимірі варто звернути на *тропи* (метафори, метонімії, порівняння, антитези), які ґрунтовані на вторинних (переносних, образних) значеннях, унаочнюють, опредметнюють абстрактні поняття, а тому дають змогу досягти бажаного виразально-зображального ефекту або увиразнити, посилити його для інтенсифікації впливу на емоційно-чуттєву сферу людини [Тараненко 2004: 692–693]. За нашим спостереженням, для політичного міфу найбільш актуальним різновидом тропів є метафора «як образна форма раціональності, лінгвоментальний інструмент пізнання і перетворення світу <...> вона широкоживана в науковому, політичному та інших дискурсах» [Kravets, Siuta 2023: 439]. При цьому принципово важливо наголосити, що прагматику метафори в тексті політичного міфу як інструмента здійснення інформаційно-психологічних операцій визначає не орнаментальна (стилістична окраса), а маніпулятивна функція, здатність через асоціативно-сміслові зв'язки впливати на свідомість окремих мовців і соціуму загалом.

У сучасній російській пропагандистській міфотворчості, спрямованій проти України, засадничими є міфи політичні. Вони покликані не лише забезпечити політико-історичне умотивування, виправдання війни, а мають створити підґрунтя для коригування ціннісних орієнтирів, формування «потрібної», ідеологічно стрункої мовно-концептуальної картини світу. Активно застосовувані з цією метою лінгвальні технології масового впливу «в умовах інформаційно-психологічної війни за допомогою міфодизайну дають змогу «прописувати» світогляд мас від незначної зміни акцентів до повного переписування історії, приховано керувати масовим несвідомим» [Зеленін 2018: 60].

Політичний міф про «відродження в Україні нацизму і фашистської ідеології» – чільний серед тих, які з кінця 2013 – початку 2014 року послідовно й системно тиражують підконтрольні владі російські інформаційні агентства для виправдання анексії Криму та захоплення частини Донецької й Луганської областей, а від 24 лютого 2022 року – для пояснення причин неспровокованого повномасштабного вторгнення в

Україну, яке суперечить усім засадам міжнародного права. Тексти пропагандистських медійних повідомлень, які безпосередньо апелюють до згаданого міфу чи опосередковано спираються на нього, щільно насичені словами та словосполученнями, які відверто спотворюють історичні факти й події і транслиують негативну аксіологію, а часто й мовну агресію щодо українців і держави Україна.

Зокрема, 18 березня 2014 року інформагентство ТАСС процитувало заяву В. Путіна щодо приєднання Криму до РФ. Ключовими для тексту цієї заяви є негативнооцінні номінації *націоналісти, неонацисти, антисеміти, русофоби, ідейні спадкоємці Бандери, поплічника Гітлера* які ретроспективно апелюють до реальності, політичного досвіду та історичної пам'яті Другої світової війни. Уживання цих номінацій щодо українців – учасників Революції Гідності зумовлює проєктування на них повного спектру історичної негачії: *«Ті, хто стояв за останніми подіями на Україні, переслідували інші цілі. Вони готували державний переворот, черговий. Планували захопити владу не зупиняючись ні перед чим. В хід були запущені і терор, і вбивства, і погроми. Головними виконавцями перевороту стали націоналісти, неонацисти, русофоби і антисеміти. Але вже всім стало вкрай зрозуміло, що саме мають намір в подальшому робити ідейні спадкоємці Бандери, поплічника Гітлера в часи Другої світової війни», – застеріг Путін* (<https://tass.ru/politika/1056025>, дата фіксації: 18.03.2014). Імпліцитно властиву згаданим номінаціям негативну оцінність у тексті посилюють відверті вигадки про начебто захоплення влади, переворот, терор, вбивства, погроми, які збурюють колективне сприймання і викликають засудження подій в Україні – власне, досягаючи мети пропагандистських меседжів. Поза свідомістю «споживачів» цієї пропагандистської маніпуляції залишається правда про те, що насправді Революція Гідності розпочалася як мирний протест, допоки силовики за розпорядженням адміністрації президента Януковича не почали жорстокий розгін демонстрантів.

Послідовно й системно плекаючи успадковані традиції радянської ідеології, російська пропаганда спотворює значення номінації *націоналіст* («прихильник ідеології націоналізму, що

ставить інтереси власної нації, її суверенітет, культуру, мову, безпеку вище за особисті чи групові інтереси; людина, віддана своїй нації, що виступає за створення або захист національної держави, національне визволення та самовизначення» [Казьмирчук 2014]). Уживаючи її як шаблонну дискримінаційну характеристику особи, пропагандисти стирають семантико-оцінні межі із словом *нацист* («прихильник *нацизму*, екстремістської, ультраправої ідеології та руху 1919–1945 років, що базується на расовій перевазі (особливо ідеї «арійської раси»), антисемітизмі, антидемократизмі, мілітаризмі та тотальному контролю держави» [Галушко 2010]). На ґрунті свідомого, але цілковито неправомірного зближення цих нетотожних понять постає маніпулятивна підміна змістів і тиражується політичний міф, що виправдовує російську військову агресію для широкої аудиторії – і внутрішньої, і зовнішньої. Обтяжена негативною історичною конотацією лексема *нацисти* стає узвичаєною для споживача російської пропагандистської інформації політичною інвективною громадян сьогоденної України.

Ще один поширений мовний ярлик, використаний у згаданій публікації, – *Бандера – поплічник Гітлера*. Називаючи громадян України *ідейними спадкоємцями Бандери*, пропагандисти вибудовують абсолютно неправомірний, алогічний, але дієвий для маніпуляції свідомістю пересічного не обізнаного з історичними фактами й сучасними українськими реаліями росіянина асоціативний конструкт *українці – ідейні спадкоємці Гітлера*.

Водночас, використовуючи бінарну опозицію «ворог – друг», російська пропаганда цілеспрямовано «вживлює» у свідомість своєї аудиторії позитивну, схвальну оцінку імперсько-загарбницьких дій В. Путіна, виправдовує їх тим, що він начебто «застеріг» від «відродження нацизму». Означальний займенник *всім*, який вказує на загальну кількість осіб, не називаючи їх, разом із присудковим словом *зрозуміло* виражають інтенцію ствердження, що створює ілюзію правильності висловлених суджень і повної згоди із ними переважної більшості людей.

Такий самий маніпулятивний прийом часто використовують пропагандистські публікації, що виправдовують анексію

Криму, яка насправді суперечить нормам міжнародного права, напр.: *«Крим залишиться рідним домом для представників усіх народів, які там проживають, але він ніколи не буде бандерівським»*, – заявив Путін у своєму зверненні до парламентарів і голів регіонів РФ (<https://tass.ru/politika/1056123>, дата фіксації: 18.03.2014). Ідеологічна метафора з концептуальним позитивно забарвленим поняттям «дім», що поєднане з інтимізувальним епітетом *рідний* (*рідний дім для представників усіх народів*), створює ілюзію «правильності» анексії Криму. Тобто у свідомості реципієнта метафора *рідний дім* має викликати позитивні відчуття захищеності, затишку, спокою, родини, тепла. При цьому поза контекстом залишається історична правда про депортацію кримських татар – наймасштабнішу і найтрагічнішу акцію примусового переселення, здійснених сталінським режимом, яку сучасні дослідники й офіційні інституції України справедливо кваліфікують як один із найжорстокіших і наймасштабніших актів геноциду.

Для більш ефективного сугестивного впливу на читацьку й слухацьку аудиторію російські інформантства використовують медійний жанр інтерв'ю. Адже інформація від імені «очевидця» психологічно переконливіша: вона викликає більше довіри в адресата, тому активніше спонукає його до «потрібних» пропаганді висновків. Особливо, якщо «очевидець» є перебіжчиком з «ворожого табору». У 2019 році цей прийом було використано в інтерв'ю з колишнім співробітником СБУ Василем Прозоровим, який утік до Москви і почав провадити інформаційно-пропагандистську діяльність, спрямовану на дискредитацію України. У цьому інтерв'ю зрадник стверджує: *нацистська і фашистська ідеологія стрімко і широко поширюється в частинах Збройних сил і Нацгвардії України*. Надалі «правдивість», «достовірність» пропонованої інформації імітує мова від першої особи з акцентом на особовому займеннику *я*, а дієслова у формі дійсного способу (*я бачив; я вже не кажу, я на власні очі бачив*) увиразнюють модальність ствердження: *Розповідаючи про злочини силових структур України на території АТО..., не можна не згадати, що це стає багато в чому [можливим] завдяки тому, що в силових*

структурах найбільше поширення отримують нацистські і фашистські погляди, – сказав він [Прозоров. – Л.Ф.]. – Я зараз не кажу вже про добробати (так звані добровольчі батальйони – прим. ТАСС), у яких це є часто-густо: я на власні очі бачив у них на шоломах і свастики, і подвійні блискавки, і татування зі свастикою, і вітають вони один одного скиданням рук доверху, в спальних розташуваннях у них прапори висять зі свастикою [і символами] есесівських дивізій (<https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/6254771>, дата фіксації: 25.03.2019). Ключовими одиницями в проілюстрованому фрагменті інтерв'ю є слова і висловлення – ідеологічно навантажені мовно-часові маркери реальності Другої світової війни: *нацистський, фашистський, свастика, подвійні блискавки* (емблема СС), *есесівські дивізії, скидання рук доверху* (рос. *вскидывание рук*) як нацистське вітання. Для посилення запрограмованої і критично необхідної для сугестивно-пропагандистського впливу негації використано лексему *злочини* як характеристику дій Збройних сил України та Національної гвардії України. У пропагандистській інтерпретації, яку підтримують і поширюють російські медійні публікації, вона фактично синонімізується з поняттям *терор*.

Також прикметною щодо цілеспрямованої дискредитації українських захисників є іронія, що імплікована в оцінній синтагмі *так звані добровольчі батальйони*. Лексичний маркер повторюваності *часто-густо* створює ілюзію системності поширення описуваного вигаданого явища.

Маніпулятивно оперуючи політичним міфом про «відродження в Україні нацизму і фашистської ідеології», ворожі пропагандистські медійні ресурси активно застосовують мовну стратегію ярликування. Пор.: *Росія неодноразово попереджала про те, що будь-які загрози з нацизмом і фашизмом, будь-які спроби з боку країн Заходу виправдати дії тієї хунти, яка сьогодні захопила владу в Україні, можуть призвести до жертв* (<https://ria.ru/20140503/1006421348.html>, дата фіксації: 03.05.2014). Крім лексичних ярликів *нацизм і фашизм*, тут ужито також номінацію *хунта* («військовий режим, диктатура»; «2. орган або група осіб, що організують змову з метою захоплення влади і встановлення диктатури» [<https://vue.gov.ua/Хунта>]) як підкреслено негативну оцінку української влади.

Таку оцінність інтенсифікує образ можливої жертви (*можуть призвести до жертв*). Повідомлення містить приховану політично-емоційну інвективу – звинувачення української влади в намаганні протистояти сепаратистським рухам, що насправді були спрямовані на руйнування цілісності держави Україна і відбувалися за підтримки російського військово-політичного керівництва. Натомість, маніпулюючи мовною модальністю (пор. сугестивність дієслівно-прислівникової конструкції *неодноразово попереджала*), пропаганда моделює образ російської влади як «миротворця», «борця за долю народу Донбасу».

Після початку повномасштабного вторгнення увага російської пропаганди до аналізованого міфу не тільки не послабилася, а й навпаки, набула нових масштабів. Про це свідчить, наприклад, лексика інтерв'ю, проведеного на початку 2023 року з представником однієї з гілок влади країни-агресора й поширеного в медіа: *Зараз ми маємо справу з проявами неонацизму в сучасній Україні. Чому і як, на ваш погляд, вийшло, що **зрадники і фашисти** стали національними героями на Україні?* (<https://ria.ru/20230506/bastrykin-1869952721.html>, дата фіксації: 06.05.2023). Відповіді респондента передбачувано відбуваються в світоглядно-парадигмальній рамці, вибудованій ідеологічними запитами пропаганди: *Після більш ніж 70 років з дня великої перемоги над нацистською Німеччиною і викорінення фашизму військове й політичне керівництво України не лише робить ретельні спроби відродження на своїй території згубної нацистської ідеології, але й послідовно реалізує політику геноциду по відношенню мирних жителів Донбасу... Через роки Росія знову веде запеклу боротьбу з нацизмом, що захопив Україну* (<https://ria.ru/20230506/bastrykin-1869952721.html>, дата фіксації: 06.05.2023). Оперуючи сконструйованим політичним міфом та дражливими для свідомості російського споживача інформації наративами, конструкціями, номінаціями, образами (*перемога над нацистською Німеччиною; викорінення фашизму; спроби відродження нацистської ідеології; політика геноциду по відношенню до мирних жителів Донбасу; боротьба з нацизм*

мом, що захопив Україну), влада РФ не тільки поширює, а й неухильно закріплює через медіа думку про нібито високу історичну місію Росії в боротьбі з так званим «українським нацизмом». Уявну велич цієї місії в тексті вербалізують або додатково підтримують епітетні оцінні конструкції (*велика перемога, запекла боротьба*) та прислівникові маркери (*послідовно, знову*). Для аудиторії, яка критично-аналітично сприймає медійні повідомлення, має випрацювані навички інформаційної українського мовця облудність цих формулювань, як і сутність ворожої пропаганди загалом, є очевидною.

Прагнучи виправдати тривалу гібридну війну, а особливо – розпочате у 2022 році повномасштабне вторгнення в Україну, ворожа пропаганда, підконтрольні російські пропагандистські медіа активно використовують цілеспрямовану міфологізацію, створюють уявну реальність, яка суттєво спотворює первісну реальність. Цей процес – потужна психолінгвальна технологія активування в колективній свідомості соціуму одних («потрібних») та периферизації, ментального пригнічення інших (небажаних) пластів історичної пам'яті, які відбуваються, зокрема, через спекулятивне вживання певних символів та ритуалів, контекстуальну маніпуляцію словами, висловленнями, текстами, метафорами та іншими стилістичними засобами. Оперуючи ними, пропагандистські наративи стимулюють, а часто й «програмують» певні типи сприймання, реакції та емоційної поведінки соціуму. Показовий із цього погляду міф «відродження в Україні нацизму і фашистської ідеології». Використані для створення мовні засоби й стратегії (бінарна опозиція «свій – чужий», метафори, гіперболи, емоційно-оцінна лексика, фразеологічні звороти, прийом ярликування) потребують поглибленого лінгвістичного вивчення у ракурсі україноцентричної деміфологізації, а також задля вибудовування ефективних психолінгвальних технологій протидії ворожій пропаганді.

Бойко О.Д. Міф. *Енциклопедія сучасної України*. Т. 21. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 1970. URL: <https://esu.com.ua/article-68964>

Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Хунта>
Галушко К.Ю. Нацизм. *Енциклопедія історії України*. Т. 7. Київ: Наукова думка, 2010.

Головатий М.Ф. Політична міфологія: навч. посібник. Київ, 2006.

Горбенко Ю. Особливості використання міфів у гібридній російсько-українській війні. *Вісник Львівського університету. Серія: Психологічні науки*. 2021. Вип. 10. С. 32–38. <https://doi.org/10.30970/PS.2021.10.5>

Зеленін В.В. Історичний міфодизайн як психотехнологія сучасної інформаційно-психологічної війни: базові постулати, завдання та структура міфотворення. *Український психологічний журнал: збірник наук. праць КНУ ім. Т. Шевченка*. Київ. 2018. № 1(7). С. 58–73

Казьмирчук Г. Націоналізм. *Історія в термінах і поняттях. Довідник*. За ред. Орлової Т.В. Київ, 2014.

Леві-Строс К. Структурна антропологія. Київ: Основи, 1997.

Легеза О. Концепція міфу у творчості Ролана Барта. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2019. Вип. 23. С. 54–59.

Сюта Г.М. Лінгвософія опозиції «свій – чужий» у текстах періоду російсько-української війни. *Українська мова*. 2023. № 2. С. 3–34. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.02.003>

Сюта Г.М. Мислеобраз «війна» в українській мовній картині світу: оновлення лінгвоментальних профілів. *Україністика дома й у світі: на вістрі часу*. Оломоуць, 2024. С. 17–36. <https://doi.org/10.5507/ff.25.24466187>

Тараненко О. Троп. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Вид-во «Укр. Енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 820.

Тараненко О. Долання евфемізації в “мові війни” українського медійного та політичного дискурсу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Журналістські науки*. 2017. № 883. С. 139–143

Яворська Г.М. Концепт «війна»: семантика і прагматика. *Стратегічні пріоритети. Серія: Філософія*. 2016. № 1. С. 14–23.

Barthes R. *Mythologies*. Paris: Éditions du Seuil, 1970.

Kravets L., Siuta G., Semashko T., Bobukh N. Cognitive-Assessment Content of Zoomorphic Metaphors in Contemporary Ukrainian and English Language Culture a Comparative Aspect. *World Journal of English Language*. 2023. Vol. 13. № 6. P. 439–448. <https://doi.org/10.5430/wjel.v13n6p439>

REFERENCES

- Barthes, R. (1970). *Mythologies*. Paris: Éditions du Seuil (in French).
- Boiko, O.D. (1970). Myth. *Encyclopedia of Modern Ukraine* (Vol. 21). Kyiv: Institute of Encyclopedic Research of the NAS of Ukraine. URL: <https://esu.com.ua/article-68964> (in Ukr.).
- Great Ukrainian Encyclopedia. URL: <https://vue.gov.ua/Хунта> (in Ukr.).
- Halushko, K.Yu. (2010). Nazism. *Encyclopedia of the History of Ukraine* (Vol. 7). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
- Holovatyi, M.F. (2006). Political mythology. Kyiv (in Ukr.).
- Horbenko, Yu. (2021). Features of myth usage in the hybrid Russian-Ukrainian war. *Visnyk of Lviv University. Series: Psychological Sciences*, 10, 32–38 (in Ukr.). <https://doi.org/10.30970/PS.2021.10.5>
- Kazmyrchuk, H. (2014). Nationalism. *T.V. Orlova (Ed.). History in terms and concepts: A reference book*. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv (in Ukr.).
- Kravets, L., Siuta, G., Semashko, T., Bobukh, N. (2023). Cognitive-Assessment Content of Zoomorphic Metaphors in Contemporary Ukrainian and English Language Culture a Comparative Aspect. *World Journal of English Language*, 13(6), 439–448 (in Eng.). <https://doi.org/10.5430/wjel.v13n6p439>
- Legeza, O. (2019). The concept of myth in the works of Roland Barthes. *Visnyk of Lviv University. Series: Philosophical and Political Studies*, 23, 54–59 (in Ukr.).
- Lévi-Strauss, C. (1997). Structural anthropology. Kyiv: Osnovy. (Original work published 1958).
- Siuta, H.M. (2023). The linguophilosophy of the “self–other” opposition in texts of the period of the Russian-Ukrainian war. *Ukrainian Language*, 2, 3–34 (in Ukr.). <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.02.003>
- Siuta, H.M. (2024). The mental-image “war” in the Ukrainian linguistic worldview: Updating linguo-mental profiles. *Ukrainistics at home and abroad: At the cutting edge of time* (pp. 17–36). Olomouc (in Ukr.). <https://doi.org/10.5507/ff.25.24466187>
- Taranenko, O. (2004). Trope. *Ukrainian language. Encyclopedia* (p. 820). Kyiv: Vyd-vo “Ukr. Entsyklopediia” im. M.P. Bazhana (in Ukr.).
- Taranenko, O. (2020). Overcoming euphemization in the “language of war” of Ukrainian media and political discourse. URL: <http://surl.li/rwlzp> (accessed: 18.07.2020) (in Ukr.).
- Yavorska, H.M. (2016). The concept of “war”: Semantics and pragmatics. *Strategic Priorities. Series: Philosophy*, 1, 14–23 (in Ukr.).

Zelenin, V.V. (2018). Historical myth-design as a psychotechnology of modern information and psychological warfare: Basic postulates, tasks, and structure of myth-making. *Ukrainian Psychological Journal*, 1(7), 58–73 (in Ukr.).

Стаття надійшла до редакції
17.03.2025

Прийнято до друку 05.05.2025

Статтю опубліковано 29.09.2025

Received 17.03.2025

Accepted for publication

05.05.2025

Published on 29.09.2025

Lesya Fedorenko

LINGUAL PRAGMATICS OF THE POLITICAL MYTH AS A GENRE OF INFORMATIONAL DISTORTION OF THE REALITIES OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

The article characterizes the nature and effectiveness of myth as a form of cognitive weaponry and as an instrument of linguo-mental influence on the collective consciousness of society, which is actively employed by the aggressor state to distort information about the causes and events of the Russian-Ukrainian war. It is demonstrated that the media use of myths typical of hostile propaganda constitutes a powerful psycholinguistic technology for activating certain layers of historical memory in the collective consciousness while mentally “suppressing” others. This process is carried out through the manipulative use of a purposefully constructed lexicon (words, expressions, precedent units) and through the construction of texts that serve as manifestations of a distorted reality of war, whereby an imagined reality is produced and patterns of behavior desired by the aggressor are stimulated.

The article analyzes one of the key political myths – the myth of the “revival of Nazism and fascist ideology in Ukraine,” which Russian propaganda employs to justify aggression. The lingual pragmatics of lexical components, lexico-syntactic structures, and figurative means of mythologizing the discourse of the contemporary Russian-Ukrainian war are traced. It is emphasized that the study of the linguopragmatics of political-myth texts should become part of a demythologization strategy as a means of countering the hostile propaganda of the aggressor in the implementation of information-psychological operations against Ukraine.

Key words: myth, political myth, lingual consciousness, lingual pragmatics, lingual manipulation, metaphor, image.

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2025.102.14>

УДК 811.161.2

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ПОЛЕ «АНАТОМІЯ ТА ФІЗІОЛОГІЯ» ПОЛІТИЧНОЇ МЕТАФОРИ В УКРАЇНСЬКОМУ МЕДІАДИСКУРСІ

КАБАНЦЕВА

Надія Вікторівна,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри романо-герман-
ської філології та методики
викладання іноземних мов,
Міжнародний гуманітарний універ-
ситет;
вул. Фонтанська дорога, 33, Одеса,
65000;
e-mail: kanadezhda1@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5566-407X

Nadiya

KABANTSEVA,

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor, Associate Professor
at the Department of Romano-
Germanic Languages and Methods of
Teaching Foreign Languages,
International Humanitarian University;
33 Fontanska doroha St., Odesa
65000, Ukraine;
e-mail: kanadezhda1@gmail.com

НАЗАРЕНКО

Оксана Миколаївна,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної
лінгвістики,
Національний університет «Одеська
юридична академія»;
вул. Фонтанська дорога, 23,
м. Одеса, 65009;
e-mail: nazoks13@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4697-6100

Oksana

NAZARENKO,

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor, Associate
Professor at the Department of
Applied Linguistics,
National University "Odesa Law
Academy";
23 Fontanska doroha St., Odesa
65009, Ukraine;
e-mail: nazoks13@gmail.com

*У статті окреслено загальний стан дослідження політич-
ної метафори та, зокрема, концептуального поля «Анатомія
та фізіологія». Здійснено аналіз названого концептуального
поля, схарактеризовано його лексико-семантичні параметри
в сучасному українському медіадискурсі. Виокремлено основні
фрейми, які представляють впорядкованість ознак в певній
ієрархії та систему взаємопов'язаних когнітивних структур.
Наведено інформацію щодо частотності актуалізації оди-
ниць досліджуваного концептуального поля в кількісному та
відсотковому співвідношенні.*

Ключові слова: політична метафора, публіцистичний дис-
курс, концептуальне поле, фрейм, анатомія, фізіологія.

На сучасному етапі медіадискурс відіграє важливу роль у суспільному та культурному житті українського соціуму, що безпосередньо впливає на розвиток української мови. Політична лексика становить фундамент публіцистичного дискурсу, також слугує одним з інструментів формування колективної свідомості соціуму. Метафора в політичній мові є засобом вербалізації або увиразнення ідеї та думки, дієвого впливу на аудиторію.

Зазначимо, що «характерною рисою сучасних лінгвістичних досліджень є теоретична і практична розробка когнітивно-дискурсивного підходу до аналізу метафори, що об'єднує опис ролі метафори в категоризації і концептуалізації політичного світу з розглядом особливостей її функціонування в реальній комунікації» [Кабанцева, Назаренко 2024: 81].

Побудова певного концептуального поля політичної метафори – це складний ментальний процес, що відображає визначений вектор пізнання дійсності. Розуміння концептуального поля є досить варіативним, оскільки поняття «з'являється в лінгвістичній семантиці завдяки взаємодії лінгвістики з іншими науками, зокрема філософією, психологією, антропологією, семіотикою, тому в лексикографічних джерелах та спеціальних наукових розвідках існують численні дефініції разом із цілими комплексами специфічних конкретизаторів цього явища» [Мельник, Назаренко, Сікорська 2023: 448]. Попри те, що концептуальне поле політичної метафори неодноразово слугувало об'єктом дослідження вітчизняних та зарубіжних лінгвістів (О.І. Андрейченко, Х.П. Дацишин, О.М. Чадюк, О.О. Чорна, Дж. Лакофф, А. Мусолфф, Дж. Зінкен, Ч. Філлмор), проте досі не втратило пізнавальної актуальності.

Концептуальне поле «Анатомія та фізіологія» має виразну традицію вербалізації в політичній метафориці українській мові. Пропоновані в цій праці відповідні спостереження зроблено на матеріалі текстів українських інтернет-видань 2015–2025 років («Суспільне медіа», «Патріоти України», «GALINFO.ORG», «lifeinfo.ua», «Громадське радіо», «Obozrevatel», «Pravda.ua», «Політик UA», «Урядовий кур'єр»).

Лексичну основу концептуального поля «Анатомія та фізіологія» формують прями й вторинні номінації – характерис-

тики людського організму, його життєвих циклів, фізіології, органів, систем тощо. Виділяємо 7 структурованих фреймів, які демонструють упорядкованість ознак у певній ієрархії та систему взаємопов'язаних когнітивних структур: «Харчування людини», «Анатомічні органи», «Життєвий цикл організму», «Кровоносна система», «Органи фізичного сприйняття», «Людський організм» та «Кісткова система». Їх кількісно-відсоткове співвідношення візуалізоване в таблиці 1:

Таблиця 1. Кількісно-відсоткове співвідношення фреймів у межах концептуального поля «Анатомія та фізіологія»

№	Фрейми	Кількість, %	Разом
1.	«Харчування людини»	22 (19.6%)	86 прикладів (100%)
2.	«Анатомічні органи»	16 (16.1%)	
3.	«Життєвий цикл організму»	16 (16.1%)	
4.	«Кровоносна система»	12 (14.3%)	
5.	«Органи фізичного сприйняття»	8 (12.5%)	
6.	«Людський організм»	6 (10.7%)	
7.	«Кісткова система»	6 (10.7%)	

У межах домінантного (19,6% від загальної кількості метафор концептуального поля «Анатомія та фізіологія») фрейму «Харчування людини» розглядаємо метафори на позначення достатнього та недостатнього (голод, схуднення) харчування, надмірного харчування (ожиріння), годування, наприклад:

(1) *Голодні ігри великої політики* (Pavlopraviv.blogspot, 31.05.2018). Стрижнева для цієї метафори лексема *гра* («підпорядковане сукупності правил, прийомів або основане на певних умовах заняття, що є розвагою або розвагою та спортом одночасно»; «ряд дій, спрямованих до певної мети; інтрига, таємний задум» (СУМ II: 150) ужита у формі множини. Ця метафорична формула є запозиченням назви однойменного фентезійного роману Сьюзен Коллінз, що розповідає про світ майбутнього, де підлітки змушені були брати участь в іграх на

смерть. У медійній публікації з таким заголовком ідеться про раптове визволення одіозної української льотчиці Н. Савченко з російського полону та політичну боротьбу владних верхівок.

(2) *Кишені Кремля схуднуть ще більше: «Газпром» значно скоротив видобуток* (Патріоти України, 04.04.2020). Лексема *схуднути* має значення «ставати худим або худішим, втрачати на вазі» (СУМ I: 167). Політична метафора «кишені схуднуть» вказує на зменшення прибутку компанії «Газпром» через значне скорочення виробництва.

Фрейм «Анатомічні органи» (16,1% від загальної кількості метафор концептуального поля «Анатомія та фізіологія») формують метафори на позначення органів людини, наприклад:

(3) *Сьогодні тут на Донбасі, у Слов'янську і Краматорську ви є новим обличчям України, ви – обличчя нового покоління українців, ви – майбутнє нашої держави* (Suspilne.media, 14.05.2021). Метафоротвірну функцію в цьому разі виконує лексема *обличчя*, ужита в переносному значенні «загальний вигляд, зовнішні обриси чого-небудь»; «найбільш показова сторона явища, предмета і т. ін., яка виражає його суть» (СУМ I: 525).

(4) *Азаров вирішив нагріти руки на відставці уряду* (Pravda, 12.01.2021). Метафоричний вислів-фразеологізм «нагрівати (нагріти) руки» в українській мовній практиці – це узвичаєний носій значення «нечесно, незаконно наживатися» (СУМ I: 57).

У межах третього фрейму «Життєвий цикл організму» (16,1% від загальної кількості метафор аналізованого концептуального поля) виділяємо метафори *зачаття, народження, росту, смерті* тощо:

(5) *Побачив світ* доопрацьований громадський *законопроект про поліцію* (GAL INFO, 18.09.2019). Фразеологізм *побачити світ* («народитися, з'явитися на світ») у поєднанні з лексемою *законопроект* вербалізує інформацію про те, що текст майбутнього закону було написано й опубліковано для громадського обговорення.

(6) *Мертві гроші, або Як заробляють на безкоштовних судово-медичних експертизах у Чернігові* (Antikor, 17.02.2019). Семантично й оцінно вагомим для наведеного медійного контексту є епітет *мертвий* – «такий, у якому припинилося життя; померлий» (СУМ IV: 679). Зміст метафори *мертві гроші* про-

читується при ознайомленні із загальним змістом публікації: ідеться про хабарі, що їх отримують працівники патолого-анатомічного відділення за проведення судово-медичних експертиз, які згідно з чинним законодавством мають бути безкоштовними.

У межах фрейму «Кровоносна система» (14,3% від загальної кількості політичних метафор концептуального поля «Анатомія та фізіологія») виокремлено метафори зі стрижневими лексемами *судини, артерії, кров, серце*, наприклад:

(7) *«Артерії» нашої безпеки* (Урядовий Кур'єр, 09.12.2017). Переносне значення слова *артерія* – «важливий комунікаційний шлях» (СУМ I, 62) актуалізоване в генітивному образі *артерії безпеки*, що метафоризує стан українських доріг.

Фрейм «Органи фізичного сприйняття» (12,5% від загальної кількості політичних метафор концептуального поля «Анатомія та фізіологія»), формують метафори на позначення дефектів органів фізичного сприйняття, очі, вуха, наприклад:

(8) *Держава осліпла до проблем сліпих* (Ukrinform, 02.07.2017). Персоніфікація *держави осліпла* постає на основі переносного значення дієслова *сліпнути* – «втратити почуття реальності, здатність об'єктивно сприймати, правильно оцінювати що-небудь» (СУМ IV: 772).

У межах фрейму «Людський організм», (10,7% від загальної кількості політичних метафор концептуального поля «Анатомія та фізіологія») заслуговують на увагу метафори на позначення тіла (живого / неживого) та організму людини, наприклад:

(9) *Політичний труп реанімації не підлягає* (Lb, 01.03.2019). Образний вислів *політичний труп* – уже узвичаєний у політичній мові, зокрема публіцистиці, негативно оцінений засіб характеристики окремих політичних діячів. Так часто називають опонентів, яким пророкують забуття («політичну смерть») з метою послаблення їх суспільної ваги та виведення з політичної боротьби. У ширшому вимірі метафору вживають також щодо політичних партій, рухів і навіть ідеологій.

(10) *Держава – це живий організм, як і людський, і як будь-яка людина проходить свій шлях становлення та розвитку, так і наша держава, аналогічно живому організму, проходить ці етапи* (4ua, 22.01.2020). Переносне значення лексеми *орга-*

нізм – «неподільно зв'язані в одне ціле частини чого-небудь» (СУМ II: 739). Прикметно, що така аналогізація держави з живим організмом має наднаціональний і надчасовий характер.

У межах фрейму «Кісткова система» (10,7% від загальної кількості політичних метафор концептуального поля «Анатомія та фізіологія») виокремлено з лексичними компонентами *кістяк, зуби, хребет*, наприклад:

(11) *Як розповів «Дню» командир батальйону Сергій Мельничук, сьогодні в «Айдарі», кістяк якого сформовано з учасників Самооборони Майдану, понад 400 бійців.* (Glavcom, 11.07.2017). Актуалізація переносного значення іменника *кістяк* [«те, що є основою, опорою чого-небудь» (СУМ IV: 170)] в генітивній метафорі *кістяк батальйону* є основою для образної характеристики військових основного складу бойового підрозділу.

Метафора – один із найефективніших інструментів впливу на суспільну свідомість, формування громадської думки в публіцистичному дискурсі. Для української медійної практики характерне активне вживання політичних метафор, здебільшого негативно забарвлених. Аналіз концептуального поля «Анатомія та фізіологія» політичної метафори в українській мові дає підстави констатувати інтенсивний розвиток окремих метафоричних моделей, що відображають зміни в національній мовній картині світу.

Перспективність поглибленого опрацювання цієї проблеми пов'язана з потребою аналізу інших концептуальних полів політичної метафори, що розширить дослідження мови сучасного українського медіадискурсу.

Андрейченко О.І. Метафоричне вираження концептосфери «політика» в сучасному публіцистичному дискурсі. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації.* 2011. Т. 24(63). № 4(2). С. 81–86.

Дацішин Х.П. Метафора в українському політичному дискурсі (за матеріалами сучасної періодики): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2005. 18 с.

Жаботинська С.А. Концептуальний аналіз: типі фреймів. *Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки*. Черкаси, 1999. Вип. 11. С. 3–20.

Кабанцева Н.В., Назаренко О.М. Фрейм «ХВОРОБА» як складова концептуального поля «МЕДИЦИНА» політичної метафори в українській мові. *Studia Philologica*. 2024. С. 81–96. <https://doi.org/10.28925/2412-2491.2024.226>

Мельник С.М., Назаренко О.М., Сікорська В.Ю. Мовна репрезентація концепту «війна» в сучасному українському медіадискурсі. *Philological education and science: transformation and modern development vectors. Collective monograph*. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2023. С. 446–467. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-283-8-20>

Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

Чадюк О.М. Метафора у сфері сучасної української політичної комунікації: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2005. 22 с.

Чорна О.О. Особливості функціонування метафори в політичному дискурсі сучасної публіцистики. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2013. № 9. С. 637–643.

Lakoff G. *Metaphors We Live By*. London: University of Chicago Press, 1980.

REFERENCES

Andreichenko, O.I. (2011). Metaphorical expression of the concept sphere “politics” in modern journalistic discourse. *Scientific notes of the Tavriyskiy National University named after V.I. Vernadskiyi. Series: Philology. Social Communications*, 24(63), 4(2), 81–86 (in Ukr.).

Chadiuk, O.M. (2005). Metaphor in the sphere of modern Ukrainian political communication: author’s abstract of diss. ... cand. of philol. sciences. Kyiv (in Ukr.).

Chorna, O.O. (2013). Peculiarities of the functioning of metaphor in the political discourse of modern journalism. *Philological Studies. Scientific Bulletin of the Kryvyi Rih State Pedagogical University*, 9, 637–643 (in Ukr.).

Datsyshyn, Kh.P. (2005). Metaphor in Ukrainian political discourse (Based on materials from modern periodicals): author’s abstract of diss. ... cand. of philol. sciences. Lviv (in Ukr.).

Dictionary of the Ukrainian Language: in 11 vols. (1970–1980). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

Kabantseva, N.V., Nazarenko, O.M. (2024). The frame “DISEASE” as a component of the conceptual field “MEDICINE” of political metaphor in the Ukrainian language. *Studia Philologica*, 81–96 (in Ukr.). <https://doi.org/10.28925/2412-2491.2024.226>

Lakoff, G. (1980). *Metaphors We Live By*. London: The University of Chicago Press (in Eng.).

Melnyk, S.M., Nazarenko, O.M., Sikorska, V.Yu. (2023). Linguistic representation of the concept of “war” in modern Ukrainian media discourse. *Philological education and science: transformation and modern development vectors. Collective monograph* (pp. 446–467). Riga, Latvia: Baltija Publishing (in Ukr.). <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-283-8-20>

Zhabotynska, S.A. (1999). Conceptual analysis: types of frames. *Bulletin of Cherkasy University. Series: Philological Sciences, 11*, 3–20 (in Ukr.).

Стаття надійшла до редакції
27.02.2025

Прийнято до друку 25.03.2025

Статтю опубліковано 29.09.2025

Received 27.02.2025

Accepted for publication

25.03.2025

Published on 29.09.2025

Nadiya Kabantseva, Oksana Nazarenko

CONCEPTUAL FIELD “ANATOMY AND PHYSIOLOGY” OF POLITICAL METAPHOR IN MEDIADISOURSE ON MATERIAL OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article is devoted to the study of the conceptual field “Anatomy and Physiology” of political metaphor in the Ukrainian language. Metaphorization is the dominant feature of political speech and a mean of expressing ideas and thoughts with effective implement of the author’s influence on audience. The conceptual fields of political metaphor are one of the main mental processes, which is a way of thinking and knowing reality. The conceptual field “Anatomy and Physiology” is one of the main fields of political metaphor. The studied conceptual field consists of lexical units that characterize the human body and its life cycle. The article describes in details all seven structured frames within this conceptual field, which are represented with the given examples, explanations and analyzation. It is observed than the given frames not only express ordering of features in a certain hierarchy, but also a system of interconnected cognitive structures. After detailed analyses of the conceptual field “Anatomy and Physiology” of political metaphor in the Ukrainian language, we came to the conclusion that certain series of frequently used metaphorical models are rapidly forming, reflecting changes in the linguistic picture of the world and demonstrating the emergence of new meanings of words.

Key words: political metaphor, journalistic discourse, conceptual field, frame, anatomy, physiology.

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2025.102.15>

УДК 811.161.2'373.45.613

СУФІКСАЛЬНЕ ОСВОЄННЯ НОВІТНІХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКИХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

ГОРДІЄНКО

Олесья Євгеніївна,

аспірант відділу граматики та наукової термінології, Інститут української мови НАН України;

вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001;

e-mail: lesiahordiienko@gmail.com

ORCID: 0009-0003-9310-0667

Olesia

HORDIIENKO,

Postgraduate student in the Department of Grammar and Scientific Terminology,

Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences;

4 Mykhaila Hrushevskoho St., Kyiv 01001, Ukraine;

e-mail: lesiahordiienko@gmail.com

У статті досліджено проблеми у словотвірному освоєнні новітніх інішомовних слів, що входять або вже ввійшли до мовного простору сучасних українських засобів масової комунікації. З'ясовано особливості суфіксального творення нових похідних слів від чужомовних лексем. Визначено питомі продуктивні словотворчі суфікси, за допомогою яких утворено нові іменники, прикметники та дієслова. Виокремлено словотвірні варіанти – слова, що утворені від тих самих основ, але за допомогою різних суфіксів. Подано також гібридні лексеми, уживання яких у сучасному українському медійному дискурсі варто уникати.

Ключові слова: новітні запозичення, англізми, словотвірне освоєння, суфіксація, питомий суфікс, формант.

Стрімкий розвиток технологій, розгортання глобалізаційних процесів, пов'язаних, зокрема, і з повномасштабною війною в Україні, зумовлюють проникнення нових англійських лексем, у всі галузі – науку, техніку, медицину, економіку, туризм, освіту, журналістику тощо.

Особливу роль у поповненні лексичного складу української мови відіграють засоби масової комунікації, які надзвичайно чутливо реагують на будь-які зміни в суспільстві. Постійний пошук мовних засобів сприяє творенню та поширенню нових лексем у медійному дискурсі.

Вивчення доцільності лексичних запозичень, правильності їх словотвірного та морфологічного освоєння в українській літературній мові в різні періоди досліджували О.А. Стишов [Стишов 2003], В.М. Фурса [Фурса 2005], Л.М. Архипенко [Архипенко 2005], Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк [Клименко, Карпіловська, Кислюк 2008], К.Г. Городенська [Городенська 2009; Городенська 2011; Городенська 2013; Городенська 2023], О.О. Тараненко [Тараненко 2015], Я.В. Битківська [Битківська 2019], Г.М. Куцак [Куцак 2024], Л.Ю. Прийма [Прийма 2024] та ін.

Нині спостерігаємо активне наповнення інформаційного простору новітніми запозиченнями, які «вкорінюються» в українську мову на словотвірному рівні. Потрапивши до української мови, вони починають поєднуватися з питомими та запозиченими афіксами. Як зазначає Я.В. Битківська, пристосування до парадигм української мови, а отже, й повноцінне функціонування запозичень на рівні з питомою лексикою є свідченням сили та життєздатності мови-рецептора [Битківська 2019: 64].

Але словотвірна динаміка запозичень залежить насамперед від суспільної потреби в певному слові. Міркуючи над причинами активного словотворення від запозичених основ, варто зауважити, що багато з них потрапляють у мову засобів комунікації через пряму мову, яка часто відзначається розмовністю та неформальністю. Індивідуальне мовлення також спричинює появу словотвірних гібридів.

Слушно зауважувала Н.Ф. Клименко, що однією з особливостей функціонування неозапозичень у сучасній українській мові є те, що вони виявляють словотвірну активність, оминувши етапи граматичного, а часто й фонетичного їх освоєння [Клименко, Карпіловська, Кислюк 2008: 246]. На думку К.Г. Городенської, запозичення досить часто слугують базою для утворення нових похідних одиниць уже на ґрунті української мови, причому переважно за її словотвірними типами та моделями. Одні з них поповнили склад коренів, інші – набір неоморфем і словотворчих неоформантів, проте бездумне і неконтрольоване словотвірне освоєння нових слів, основ, аббревіатур та афіксів породжує чимало проблем, у зв'язку із чим

постає запитання про доцільність новоствореного деривата чи його надлишковість, якщо він тільки дублює питому або раніше запозичену одиницю [пор.: Городенська 2009: 5].

Оцінним є твердження Г.М. Куцак про те, що нині мовна практика відображає деяку неоднозначність у сприйманні й адаптуванні запозичень. З одного боку, намагання українського суспільства доєднатися до глобальних процесів у світі спричинює негативну тенденцію – появу значної кількості чужомовних одиниць в українському лексичному корпусі, з іншого – прагнення мовців уживати звичні словоформи зумовлює позитивну тенденцію: використання питомих словотворчих засобів для пристосування іншомовних слів. Це відбувається переважно за допомогою продуктивних формантів з огляду на внутрішні закони сучасної української літературної мови [Куцак 2024: 108].

Беззаперечною ознакою активного словотвірного освоєння новітніх запозичень в українському мовному просторі є їхня здатність утворювати словотвірні гнізда за продуктивними в українській літературній мові словотвірними типами з різними ступенями похідності: *інсайдер – інсайдерський – інсайдерство; таргетинг – таргетований – таргетування; стримінг – стримінговий – стримити; булінг – булінговий – булінгувати – булити; крафт – крафтовий – крафтовик – крафтяр – крафтярство – крафтити*.

Словотвірне освоєвання запозичень в українській мові відбувається переважно за допомогою суфіксального, префіксального способів деривації, осново- та словоскладання. Суфіксація стала одним із найпродуктивніших способів у творенні нових похідних слів. За допомогою додавання питомих словотворчих суфіксів української мови до коренів та основ іншомовні слова інтегруються в граматичну систему, утворюючи від них нові іменники, прикметники, дієслова, й стають активною частиною українського лексикону.

В українському медійному дискурсі серед запозичень переважають іменники, проте похідних лексем від них не так і багато. Невелику кількість іменникових дериватів від основ іншомовних слів та абrevіатур становлять назви осіб за видом занять, характером діяльності, назвою професії, що утворені

за допомогою суфіксів **-ник, -ик, -яр**: *диджитальник* (від англ. *digital*), *есемемник* (від англ. *SMM – Social Media Marketing*), *крафтяр* (від англ. *craft*), *крафтовик* (від *крафтовий*), напр.: *Кажуть: «у діджитальників вихідних немає. Ми завжди в мережі, і зрідка відпочиваємо від інтернет-серфінгу»⁷* (Суспільне, 28.08.2023; <https://surl.lu/kewbyh>, дата звернення: 30.03.2025); *Для бізнесу «есемемник» – це і швець, і жнець, і на дуду грець* (Webpromoeexperts, 04.10.2023; <https://surl.li/srxfgn>, дата звернення: 30.03.2025); *Хто такий есемемник і які його обов'язки* (Гал-інфо, 30.07.2024; <https://surl.li/mtrnuo>, дата звернення: 30.03.2025); *Участь у фестивалі беруть близько 70 крафтярів, які привезли з різних куточків України частинку своєї автентики – якісний крафтовий продукт, який плекають та створюють попри повномасштабну війну в Україні* (Ратуша, 23.09.2023; <https://surl.li/xpirju>, дата звернення: 30.03.2025); *Технологію виробництва віскі крафтовик перейняв у Шотландії* (П'ятий канал, 11.01.2023; <https://surl.lt/oalokr>, дата звернення: 30.03.2025). Проте паралельно з іменником *есемемник* у текстах засобів масової комунікації трапляється ще й *есемемщик*, що свідчить, на жаль, про вплив російської словотвірної традиції, де суфікс **-щик** є досить продуктивним, пор.: *Хто, як не есемемщик, має щодня постити все нові й нові картинки в соцмережі?* (Webpromoeexperts, 28.07.2020; <https://surl.cc/oulhdw>, дата звернення: 30.03.2025); *Так ось «есемемщик» дбає про репутацію компанії в соцмережах* (Webpromo, 07.09.2023; <https://surl.li/tataii>, дата звернення: 30.03.2025). Очевидним є те, що автори журналістських текстів частіше надають перевагу нормативній назві *есемемник*.

Активно взаємодіє із запозиченими основами, а іноді з похідними від них словами, суфікс **-ств-**, унаслідок чого постали нові абстрактні іменникові назви: *крафтяр – крафтярство*, *іміджмейкер – іміджмейкерство*, *інсайдер – інсайдерство*, *інфлюенсер – інфлюенсерство*, *фрирайдер – фрирайдерство*. Напр.: *Не кидає фермер і сирне крафтярство* (Волинська служба новин, 21.10.2023; <https://surl.li/wtaior>, дата звернен-

⁷ Речення-ілюстрації подаємо так, як їх зафіксували українські інформаційні джерела, у яких, на жаль, є порушення чинних фонетичних та правописних норм.

ня: 30.03.2025); *Проблема інсайдерства* мультикультурна та інтернаціональна (Mirobase, 09.08.2022; <https://surl.lu/naaszr>, дата звернення: 30.03.2025).

Окрему групу іменників, яка нині активно поповнюється новотворами, становлять лексеми на позначення абстрактних понять, що утворені від дієслів із чужомовними основами за допомогою суфікса **-ни-**: *кешувати* – *кешування*, *таргетувати* – *таргетування*, *тегувати* – *тегування*, *брендувати* – *брендування*. Напр.: *Хоча іноді можуть підгальмовувати лише окремі сторінки, де вимкнено кешування* (AIN, 23.10.2023; <https://surl.li/cc/zhmszu>, дата звернення: 30.03.2025); *Заборона розповідає про нові правила налаштування таргетування у Facebook та Instagram* (Заборона, 12.11.2021; <https://surl.li/eiiqms>, дата звернення: 30.03.2025); *Meta прибере функцію розпізнавання обличчя і тегування фотографій з Facebook* (Заборона, 04.11.2021; <https://surl.li/mgpnqe>, дата звернення: 30.03.2025).

Одним із найпродуктивніших у творенні нових відносних прикметників від запозичених основ іменників є суфікс **-ов-**: *клінінг* – *клінінговий*, *стрімінг* – *стрімінговий*, *хаб* – *хабовий*, *челендж* – *челенджовий*, *лаундж* – *лаунджовий*, *айфон* – *айфоновий*. Вони виражають словотвірне значення «такий, що стосується (має стосунок до) предмета чи явища, названого твірним іменником». Напр.: *Активісти «Києве, мій» оголосили збір коштів на клінінговий пристрій майже за 600 тисяч* (Київ 24, 04.10.2021; <https://surl.li/urlmcj>, дата звернення: 30.03.2025); *Український стрімінговий сервіс Megogo слідом за топобанк, «Новою Поштою» й десятками інших бізнесів пішов у Польщу* (Форбс Україна, 17.02.2023; <https://surl.li/sdhhl1>, дата звернення: 30.03.2025); *Укрзалізниця розробила новий хабовий маршрут до Варшави та зворотно* (Укрінформ, 03.05.2022; <https://surl.li/nxrrpc>, дата звернення: 30.03.2025); *«Сьогодні ми переживаємо «челенджовий» для нашого суспільства та особливо динамічний для нашого бізнесу період», – Степан Танасійчук, засновник і CEO Stfalcon* (AIN, 18.04.2023; <https://surl.li/ibxlua>, дата звернення: 30.03.2025); *У нас є кілька таких позицій. Можливо, все це зведемо в купу і буде лаунджовий блок на наших концертах», – сказав фронтмен гурту Жадан і Собаки* (NV, 05.10.2023; <https://surl.lu/aciuyc>, дата звернення:

30.03.2025). Дослідники пояснили широке використання суфікса *-ов-* для творення гібридних прикметників тим, що в нього «чіткіша, послідовніша, ніж у суфікса *-н-*, сполучуваність зі структурними та семантичними типами іншомовних іменникових основ, передусім з основами абстрактних іменників термінного характеру на *-инг / -інг*, і тому, що він уможливило цілковите входження без будь-яких морфонологічних змін до складу відсубстантивних загальновідносних прикметників твірних іменникових основ на приголосний» [Городенська 2023: 96].

У творенні відносних прикметників продуктивним є також словотворчий суфікс *-ськ-*, що поєднується переважно з іменниковими назвами осіб за професійними ознаками: *інсайдер – інсайдерський*, *блогер – блогерський*, *промоутер – промоутерський*, *інфлюєнсер – інфлюєнсерський*. Напр.: *У Києві відбулася перша масштабна українська конференція блогерської індустрії* (ТиКиїв, 28.08.2023; <https://surl.li/dcuuds>, дата звернення: 30.03.2025); *Інфлюєнсерський маркетинг став невід'ємною частиною сучасної стратегії цифрового маркетингу* (Сplashka, 06.06.2024; <https://surl.li/sldzfe>, дата звернення: 30.03.2025). Поєднання з такими назвами вможливило, на думку К.Г. Городенської, також «морфонологічний чинник, а саме те, що твірні іменникові основи закінчуються переважно фонемою */р/*, з якою може сполучатися цей суфікс без будь-яких морфонологічних змін» [Городенська 2023: 99].

Так само активно використовують для утворення прикметників від запозичених основ іменників суфікс *-н-*, що зумовлено його широкими морфонологічними можливостями: *квадрокоптер – квадрокоптерний*, *інстаграм – інстаграмний*, *байрактар – байрактарний*, *андроїд – андроїдний*, *аутсорс – аутсорсний*. Напр.: *Ігор Клименко, студент з України, який захоплюється підвищенням обізнаності та вирішенням глобальної проблеми наземних мін, розробив «квадрокоптерний міношукач»* (Укрінформ, 21.09.2022; <https://surl.li/cyazxl>, дата звернення: 30.03.2025).

Крім прикметників, що утворені від запозичених слів та основ і які не суперечать нормам сучасної української літературної мови, у медійних текстах, на жаль, натрапляємо на

так звані «модні» слова, які лише засмічують інформаційний простір і є абсолютно недоречними, напр.: *геймлений*, *фандрейзинговий* тощо. Прикметник *геймплейний* утворено від англійського словосполучення *game play* (означає «грати у гру») додаванням питомого суфікса *-н-*. Напр.: *GSC Game World опублікувала новий геймплейний трейлер S.T.A.L.K.E.R 2: Heart of Chernobyl* (УНІАН, 08.11.2024; <https://surl.li/htdyqt>, дата звернення: 30.03.2025). В українському лексиконі вже є слово, що має таке саме лексичне значення – це прикметник *ігровий*. Якщо в наведеному реченні замінимо *геймплейний* на *ігровий*, то воно не зазнає жодних змістових втрат, натомість позбудеться складного для усвідомлення й читання іншомовного за зовнішньою формою слова *геймплейний*.

Прикметник *фандрейзинговий* утворений додаванням українського суфікса *-ов-* до англізма *фандрейзинг* (*fundraising* – збір грошей). Він поширений у медійних текстах, пор.: *Діджейка з Данії запустила фандрейзинговий проєкт на підтримку України* (Basilik Media, 21.07.2023; <https://surl.li/ggxxggw>, дата звернення: 30.03.2025); *Як максимізувати фандрейзинговий потенціал: комунікація, етапи та потреби інвестора* (Спека Медіа, 12.10.2023; <https://surl.li/podigl>, дата звернення: 30.03.2025); *З такою метою у травні 2022 року ми запустили фандрейзингову платформу UNITED24, – говорить Михайло Федоров* (Укрінформ, 27.09.2024; <https://surl.li/xfxwar>, дата звернення: 30.03.2025). На перший погляд, прикметник *фандрейзинговий* співвідносний з відомим прикметником *фінансовий*, оскільки має прямий стосунок до грошей, однак його семантика дещо вужча і пов'язана із залученням коштів, їх збором, буквально означає «піднімання, збільшення», адже *raising* у перекладі із англійської – «збільшення, зростання, піднімання». На сайті «Словотвір» (<https://slovotvir.org.ua/words/fandraizyng>) знаходимо такі замітники слова *фандрейзинг* – *складчина*, *коштовзбір*, *коштовідйом*, *збір коштів*, *залучення фінансування*, *щедрування*. Деякі замітники, як-от *щедрування*, мабуть, недоречні, адже мають іронічне звучання, а деякі не відповідають принципу мовної економії, зокрема *залучення фінансування*, *збір коштів*. Оскільки лексему *коштовзбір* утворено складанням питомих основ, то новий прикметник

коштовзбірний не суперечить нормам українського словотворення й органічно може замінити прикметникову лексему *фандрейзинговий*, утворену від чужомовного слова.

Дієслівні деривати від нових запозичених основ становлять кількісно найменшу груп новотворів. Позаяк запозичення з англійської мови приходять в українську переважно у статусі іменників [Клименко та ін. 2008: 73], то утворені від них нові дієслова є відсустантивними.

Більшість із таких дієслів, як і питомі відіменникові дієслова, утворено за допомогою суфікса *-ува-*, який виконує функцію дієслівної транспозиції і надає дериватам, залежно від їхнього лексичного значення, словотвірного значення діяльності, дії чи стану, зміст яких визначає іменник-мотиватор: *кеш* – *кешувати*, *інсталяція* – *інстальювати*, *тег* – *тегувати*, *таргет* – *таргетувати*, *бренд* – *брендувати*. Напр.: *Ми можемо рекомендувати браузеру **кешувати** ресурси, які повторно використовуються на інших сторінках сайту* (Я тестую, 27.04.2021; <https://surl.li/хутгуп>, дата звернення: 30.03.2025); *Але у диджиталі такі жертви марні – ви можете просто **таргетувати** кампанію на рибалок, сегментувати їх за готовністю до купівлі і не витратити ресурси на тих, для кого пропозиція неактуальна* (Спека Медіа, 22.08.2022; <https://surl.li/bdygzm>, дата звернення: 30.03.2025).

Г.М. Куцак вирізнила з-поміж дериватів своєрідно марковані дієслова, утворені від англізмів на *-инг-* / *-інг-*, які в українській мові сполучаються з питомим продуктивним дієслівним суфіксом *-ува-* [Куцак 2024: 108]. У сучасній українській пресі така тенденція зберігається, пор.: *булінг* – *булінгувати*, *майнінг* – *майнінгувати*, *онбординг* – *онбордингувати*. Проте паралельно з ними в текстах українських засобів комунікації часто вживають спільнокореневі дієслова із суфіксом *-и-*, пор.: *булінгувати* і *булити*, *майнінгувати* і *майнити*, *онбордингувати* і *онбордити*. Напр.: *З якими найгострішими проблемами зіштовхуються українські емігранти в Європі, зокрема в Англії та в Польщі і чому таку велику кількість українських учнів щодня жорстоко **булінгують** і цькують в іноземних школах?* (Слово про слово, 09.07.2023; <https://surl.li/cc/ухtwgz>, дата звернення: 30.03.2025); *Луцьким школярам розповіли, що «булити» –*

не круто! (Волинські новини, 03.03.2019; <https://surl.lu/fijeer>, дата звернення: 30.03.2025); *Я майнінгував за допомогою графічного процесора до «The Merge»* (BINANCE SQUARE, 20.02.2024; <https://surl.cc/ghdgl>, дата звернення: 30.03.2025); *Чи можна майнити криптовалюту на ноутбуці?* (ІТС, 06.11.2024; <https://surl.lu/ntnbdu>, дата звернення: 30.03.2025); *Ви можете повертати, наймати та онбордингувати нових працівників, проводити офбординг* (Get Guru, 10.07.2025; <https://surl.lu/uijcbg>, дата звернення: 30.03.2025); *Як онбордити людей під час війни?* (Економічна правда, 18.07.2022; <https://surl.li/qbmbmj>, дата звернення: 30.03.2025).

Дещо обмеженіше утворюють від англізмів, дієслова за допомогою суфікса **-и-**, який виражає дію, стан або процес, що відбувається постійно: *овертайм* (від англ. *overtime* – додатковий час) – *овертаймити*, *гейт* (від англ. *hate* – ненависть) – *гейтити*. Напр.: *Якщо це стартап, то команда там менша, робота більш швидка, але процеси не налагоджені, і доводиться овертаймити* (Форбс Україна, 07.01.2022; <https://surl.lu/ixflos>, дата звернення: 30.03.2025); *В соціальних мережах фанати почали відверто гейтити футболіста* (Українська правда, 10.11.2024; <https://surl.li/ajgzns>, дата звернення: 30.03.2025).

У медійних текстах зафіксовано вживання дієслів *спойлерити* і *спойлити* як однакових за лексичним значенням, але це неправильно, тому що їх утворено від різних основ: *спойлер* (від англ. *spoiler* – інформація про книгу, фільм, відеогру, музичний альбом тощо, яка розкриває сюжет), *спойл* (від англ. *spoil* – псувати), пор.: *Як діяти, коли друг / подруга постійно спойлерить?* (Сихів Медіа, 19.01.2022; <https://surl.li/vmvwaq>, дата звернення: 30.03.2025); *В певний момент долі цих моїх жінок переплітаються, і так – не читайте кінець відразу, щоб не спойлити, хто вбивця, – коментує письменниця Ірена Карпа* (ТСН, 07.03.2019; <https://surl.lu/twotvo>, дата звернення: 30.03.2025).

Ще одну групу похідних становлять активно вживані в українських медійних текстах дієслова, утворені від чужомовних власних назв пошукових систем і соціальних мереж за допомогою суфікса **-и-**: *гуглити* – від англ. *Google*, *інстаграмити* – від англ. *Instagram*, *шазамити* – від англ. *Shazam*, *тві-*

терити – *твітити* – від англ. *Twitter*, *фейсбучити* – від англ. *Facebook*. Напр.: *Чи почали українці більше гуглити українською?* (Спека Медіа, 28.06.2022; <https://surl.li/lbiksd>, дата звернення: 30.03.2025); *Відкласти телефон подалі та не інстаграмити святкову вечерю* (Детектор Медіа, 31.12.2016; <https://surl.lt/dзахсх>, дата звернення: 30.03.2025); *Google Assistant навчився «шазамити» пісні за мотивами або насвистуванням* (24 канал, 16.10.2020; <https://surl.li/wtvzcl>, дата звернення: 30.03.2025); *Папа Римський почав «твітерити»* (ТСН, 13.12.2012; <https://surl.li/cc/qmoitd>, дата звернення: 30.03.2025); *Час твітити ці фотографії з високою роздільною здатністю* (Укрінформ, 22.04.2024; <https://surl.li/rwyini>, дата звернення: 30.03.2025); *Жити в Києві – це «фейсбучити» українською* (Вечірній Київ, 08.11.2017; <https://surl.lt/xflpoi>, дата звернення: 30.03.2025).

У мові засобів масової комунікації знаходимо й поодинокі дієслівні лексеми з формантами **-изува-** / **-ізува-**, **-фікува**: *диджиталізувати, токенізувати, автентифікувати, мініфікувати* тощо, напр.: *В Україні хочуть диджиталізувати кожне міністерство – віце-прем'єр* (УНІАН, 09.06.2020; <https://surl.li/ulqeuј>, дата звернення: 30.03.2025); *Як токенізувати власну картку у сервісі* (Portmone, 16.07.2021; <https://surl.li/owrkmk> (дата звернення: 30.03.2025); *Відправники масових листів повинні будуть автентифікувати їх* (Bazilik Media, 06.10.2023; <https://surl.lt/ewbyud>, дата звернення: 30.03.2025); *Важливо не лише мініфікувати JS-файли, а й правильно підключити їх на сайті* (AIN, 23.10.2023; <https://surl.li/cc/zhmszu>, дата звернення: 30.03.2025).

Отже, суфіксація є одним із важливих способів пристосування чужомовних лексем до словотвірних норм сучасної української літературної мови. Їх адаптують переважно за допомогою питомих словотворчих суфіксів. Для утворення нових іменників на позначення осіб за видом діяльності та професією використовують суфікси **-ник**, **-яр**, **-ик**, у творенні абстрактних іменникових назв продуктивними є суфікси **-ств-**, **-нн-**. Із запозиченими основами поєднуються прикметникові суфікси **-ов-**, **-ськ-** та **-н-**. У творенні дієслів від нових запозичень найактивнішими і найпродуктивнішими є дієслівні суфікси **-ува-** та **-и-**.

Нерідко трапляються у медійних текстах словотвірні варіанти – слова, утворені від тих самих основ, але за допомогою різних суфіксів.

Архипенко Л.М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця ХХ – початку ХХІ ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2005.

Битківська Я. Словотвір англіцизмів у підсистемі українського дієслова. *Українознавчі студії*. 2019. Вип. 20. С. 64–70. <https://doi.org/10.15330/ukrst.20.64-70>

Городенська К.Г. Нові запозичення і новотвори на тлі фонетичної і словотвірної підсистем української літературної мови. *Українська термінологія і сучасність*. Київ: КНЕУ, 2009. Вип. 8. С. 3–9.

Городенська К.Г. Нові тенденції та явища у творенні гібридних відсубстантивних загальновідносних прикметників. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2023. Вип. 2(50). С. 95–101. [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2023.2.\(50\).95-101](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2023.2.(50).95-101)

Городенська К.Г. Нові явища та процеси в українському словотворенні: динаміка чи деструкція словотвірних норм? *Українська мова*. 2013. Вип. 2(46). С. 3–12.

Городенська К.Г. Соціолінгвістичні аспекти граматичного освоєння нових запозичень в українській літературній мові. *Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка. Проблеми гуманітарних наук*. 2011. Вип. 26. С. 4–13.

Кислюк Л.П. Освоєння англіцизмів в українській інтернет-комунікації. *Термінологічний вісник*. 2017. Вип. 4. С. 245–252.

Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2008.

Куцак Г.М. Основні тенденції у словотвірному освоєнні новітніх запозичень для позначення дій і станів в українській літературній мові ХХІ ст. *Українська мова*. 2024. Вип. 2(90). С. 105–120. <https://doi.org/10.15407/ukrmoiva2024.02.105>

Прийма Л.Ю. Граматичне освоєння англійських запозичень в українській мові початку ХХІ століття: дис. ... докт. філософії. Полтава, 2024.

Стишов О.А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та словотворі української мови кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації): дис. ... докт. філол. наук. Київ, 2003.

Тараненко О.О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ–ХХІ ст.). Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2015.

Фурса В.М. Семантико-граматичне та словотвірне освоєння невідміюваних імен. Київ: Ін-т української мови НАН України, 2005.

REFERENCES

Arkhypenko, L. (2005). Foreign lexical borrowings in the Ukrainian language: stages and degrees of adaptation (on the material of anglicisms in the press of the late 20th – early 21st centuries): Autoref. Dis. Cand. Philol. Science. Kharkiv (in Ukr).

Bytkivska, Ya. (2019). The lexicon of anglicisms in the subsystem of the Ukrainian verb. *Ukrainoznavchi studii*, 20, 64–70 (in Ukr). <https://doi.org/10.15330/ukrst.20.64-70>

Fursa, V. (2005). Semantic-grammatical and word-forming learning of indeclinable nouns. Kyiv: Instytut Ukrainскоi movy NASU (in Ukr).

Horodenska, K. (2009). New borrowings and innovations against the background of the phonetic and word-forming subsystems of the Ukrainian literary language. *Ukrainian terminology and modernity*, 8, 3–9 (in Ukr).

Horodenska, K. (2013). New phenomena and processes in Ukrainian word formation: dynamics or destruction of word-formation norms? *Ukrainian language*, 2, 3–12 (in Ukr).

Horodenska, K. (2023) New trends and phenomena in hybrid de-substantive relative adjectives. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Philology*, 2(50), 95–101 (in Ukr). [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2023.2.\(50\).95-101](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2023.2.(50).95-101)

Horodenska, K. (2011). Sociolinguistic aspects of the grammatical development of new borrowings in the Ukrainian literary language. *Scientific notes of Drohobych Ivan Franco State Pedagogical University. Problems of humanitarian sciences*, 26, 4–13 (in Ukr).

Klymenko, N., Karpilovska, Y., & Kysliuk, L. (2008). *Dynamic processes in the modern Ukrainian lexicon: Monograph*. Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho (in Ukr).

Kutsak, H. (2024). The main trends in the word-formative adaptation of the latest borrowings to denote actions and states in the Ukrainian literary language of the 21st century. *Ukrainian language*, 2(90), 105–120 (in Ukr). <https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.02.105>

Kysliuk, L. (2017). Adaptation of anglicisms in Ukrainian internet communication. *Terminological bulletin*, 4, 245–252 (in Ukr).

Pryima, L.Yu. (2024). Grammatical Adaptation of English Borrowings in the Ukrainian Language at the Beginning of the 21st c.: Autoref. Dis. Doct. Philosophy Science. Kyiv (in Ukr).

Styshov, O. (2003). Dynamic processes in the lexical-semantic system and word formation of the Ukrainian language at the end of the 20th century (on the material of the language of mass media): Autoref. Dis. Doct. Philol. Science. Kyiv (in Ukr).

Taranenko, O. (2015). Updated models in the word-formation system of the modern Ukrainian language (late 20th – 21st centuries). Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho (in Ukr).

Стаття надійшла до редакції
11.04.2025

Прийнято до друку 25.05.2025

Статтю опубліковано 29.09.2025

Received 11.04.2025

Accepted for publication

25.05.2025

Published on 29.09.2025

Olesia Hordiienko

SUFFIXAL ADAPTATION OF NEO-BORROWINGS IN UKRAINIAN MASS MEDIA

The article explores the issues related to the adaptation of the latest loanwords that are entering or have already entered the Ukrainian language space through word formation. The specificities of creating new derivative words from foreign lexemes by suffixation have been elucidated.

Productive specific suffixes have been identified, with the help of which new nouns, adjectives, and verbs are formed, which are actively used in the mass media. The study presents formants what used to create new words, especially nouns denoting the names of persons belonging to certain professions, the suffixes **-ник**, **-ик** and **-яр** are most often used; for creating abstract names, the suffixes **-ств-**, **-ни-** are productive. For adjective derivatives, the addition of the suffixes **-ов-**, **-ск-**, and **-н-** to borrowed bases is characteristic. Among the verb formations, the suffixes **-и-** and **-ыва-** are active in producing derivatives.

It is noted that in journalistic texts, among neologisms, word-forming variants are often found – words formed from the same roots, but with the help of different formants. Those hybrid lexemes, formed mainly from anglicisms, whose use in modern Ukrainian mass media discourse is not justified, are also presented.

Key words: neo-borrowings, anglicisms, word-formation adaptation, словотвірне освоєння, suffixation, suffix, formant.

У СВІТІ ВЛАСНИХ НАЗВ

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2025.102.16>

УДК 811.161.2'373.21:711.581

ПРО ЩО РОЗПОВІДАЮТЬ НАЗВИ СУЧАСНИХ ЖИТЛОВИХ КОМПЛЕКСІВ

ФЕДАК
Софія Андріївна,

кандидат філологічних наук, доцент
кафедри української та іноземних
мов,
Тернопільський національний тех-
нічний університет ім. Івана Пулюя;
вул. Руська, 56, Тернопіль, 46000;
e-mail: sofiyaharbuz@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5378-4572

Sofia
FEDAK,

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor of Ukrainian and
Foreign Languages Department,
Ternopil Ivan Puliui National Technical
University;
56 Ruska St., Ternopil 46000, Ukraine;
e-mail: sofiyaharbuz@gmail.com

У статті схарактеризовано семантику та способи творення назв житлових комплексів на прикладі будівель, споруджених у Тернополі від початку 2000-х років. Проаналізовано питома українські назви, а також урбаноніми, які містять аббревіатури та елементи іншомовного походження. Досліджено можливий вплив зовнішніх позамовних чинників (економічного становища держави та її громадян, зарубіжних культурних впливів тощо) на способи іменування споруд житлового призначення. Виокремлені урбаноніми класифіковано за значенням та способами творення. Визначено найбільш продуктивні моделі творення цього класу онімів.

Ключові слова: власні назви, урбанонім, семантика, житловий комплекс, соціокультурний чинник, аббревіатура, англiзм.

В останні роки в Україні набула поширення тенденція присвоювати назви житловим комплексам та спорудам, на відміну від радянських та пострадянських часів, коли будинки та житлові квартали можна було розрізнити лише за адресою, або за назвою (романтичною, гумористичною, дотепною), яку їм давали мешканці. Наприклад, у Тернополі до таких належать будівлі *Шоколадка* (фасад багатопверхівки облицьований плиткою кольору темного шоколаду), *З сонечком* (на одній зі стін мозаїкою викладене сонце), *Китайська стіна* (багатопверхівка, завдовжки кілька сотень метрів, на проспекті Степана Бандери), *Студентські сльози* (будинок поблизу одного із ЗВО, у якому певний час проживали викладачі). Без сумніву, такий перелік дотепних народних назв є в кожному українському місті. Натомість практика сучасної урбанонімії тяжіє до традиції естетичної номінації.

Сучасні дослідники української урбаністичної номінації здебільшого зосереджують увагу на семантиці урбанонімів. На прикладі власних назв Києва [Радзівська 2021: 3–16] та Вінниці [Павликівська, Прокопчук 2004: 95–99] проаналізовано способи творення міських онімів та особливості їх заміни на нові. Урбаноніми Тернополя схарактеризовано у праці Г. Бачинської та М. Тишковець [Бачинська, Тишковець 2014: 15–18]. Новий підхід до класифікації урбанонімів на багатому історичному, географічному та ономастичному матеріалі Львова апробовано в дослідженні М.Л. Долинської [Долинська 2018: 153–170]. Однак назви сучасних житлових комплексів досі не були предметом спеціального вивчення.

Зауважимо, що тенденція присвоювати назви житловим спорудам – не суто українська і тим паче не регіональна. Інтенсивна розбудова міст актуалізує проблему називання ново-збудованих об'єктів, а коректність їх назв спричинює суспільне протистояння: забудовники прагнуть залучити максимум механізмів для підняття ринкової вартості своїх проєктів і не завжди зважають на потребу збереження історичного сере-

довища, національно-культурних рис країни загалом, окремих поселень чи мікрорайонів зокрема; натомість громадські діячі й фахівці прагнуть зберегти «топонімічне обличчя» місцевості [Bandun 2021].

Вдала назва житлового комплексу приваблює потенційних покупців, а отже, слугує додатковим потенційним чинником забезпечення прибутку забудовникам. Тому створення влучних назв за кордоном є окремим напрямом роботи спеціальних компаній [Reloy 2022; How property 2020].

У колі нашої уваги назви сучасних житлових комплексів, збудованих у Тернополі від 2000 року. Аналіз їх походження і семантики уможливить простеження тенденцій у творенні такого роду власних назв, з урахуванням впливу соціальних та економічних чинників. За нашими спостереженнями, іменування бізнес-центрів у Тернополі засвідчує кілька тенденцій.

По-перше, найчастотнішими є назви, які для більшості міст асоціюються з комерційним успіхом і заможністю. Серед них *London* та *London House* – за назвою столиці успішної європейської країни, де вирує активне ділове життя.

Складнішим є семантичне навантаження запозиченого топоніма *Broadway*, що вступає в мовну гру зі співзвучною назвою вулиці *Бродівська*, на якій розташована споруда. Варто врахувати, що в Нью-Йорку, звідки запозичена назва, це найдовша вулиця, яка асоціюється не з бізнесом, а з мистецтвом театру (тут розташований знаменитий театральний квартал).

Активне використання в написанні урбанонімів латиниці або латинських графем часто доречно, коли творці беруть за основу назви іноземних місцевостей. Проте дедалі помітнішою стає тенденція вживати англізми, написані латиницею, нехтуючи українськомовними відповідниками. Слушною в цьому контексті видається думка І.Д. Фаріон: «Основна причина навальних запозичень як барбаризації полягає в суспільно-психологічному чинникові. Носій на підсвідомому рівні визначає перевагу чужої мови над своєю, злегка і безперешкодно піддається впливові як моді, тенденції чи престижу» [Фаріон 2023: 102]. Отож в Тернополі маємо *Park Town* (паркове містечко), *SMART* (англ. розумний, яскравий, модний, жвавий).

Із-поміж урбанонімів, пов'язаних із місцем, де розташовані будівлі, варто згадати семантично прозорі назви ділових центрів *Парковий* (розташований біля парку, проте в іншому місці, доволі віддаленому від *Park Town*; така схожість, безумовно, може спричинити небажану плутанину й дезорієнтацію), *Поліський* (на вулиці Поліській).

Назва *Дія Бізнес К15* може видатися ребусом для гостей Тернополя. Проте місцеві мешканці, які добре знають одну з найбільших вулиць – *15 квітня*, розуміють лаконічне шифрування цієї назви у трьох символах – *К15*. Імовірно також, що *К15* – це розмовний варіант назви вулиці, популярний серед мешканців цього мікрорайону.

Частина назви приміського села *Байківці* (*Бай-*), яке майже злилося з Тернополем, увійшла до складу англомовної назви *БуСіті*. Тут варто врахувати вдалу омонімію згаданого українського компонента й англійського прийменника *by* (*при, біля, поблизу*), поєднаного з іменником *city* (*місто*). Отже, створена внаслідок такого поєднання назва буквально може бути перекладена як *приміський*.

Вдало обігране місце розташування ділового центру – вулиця митрополита Андрея Шептицького – у назві *Андріївський*. У цьому разі вона може асоціюватися із чоловічим ім'ям *Андрій* (імовірно – ім'я власника будівлі) та ім'ям самого митрополита Андрея Шептицького.

Імовірно, що задум називання ЖК *Метрополь* мотивований наміром вказувати на центральне розташування будівлі, її величність і значущість. Це узгоджується із семантикою лексеми *метрополія*: «імперіалістична держава (від слова «держати»), що володіє колоніями; столиця; у Стародавній Греції місто-держава (поліс), яке заснувало свої поселення (колонії) на інших землях» [ЕУМ 3: 453].

Зафіксовано низку назв, які асоціюються із зовнішнім виглядом споруди – *Кристал*, *Плазма*, *Адамант* (давня форма слова *діамант*), а також побутову назву *Молоко*, походження якої пам'ятають тільки старожили.

Часто назви житлових комплексів створюють за моделлю «на + назва вулиці»: *на Шпитальній*, *на Острозького*, *на Білогірській*, *на Корольова*, *на Шептицького*. Іноді використовують

прикметникові утворення від назв вулиць, які, у свою чергу, мають відтопонімне походження (*Чернівецький* – на вул. *Чернівецькій*; *Київський* – на вул. *Київській*; *Львівський* – на вул. *Львівській*), чи від назв населених пунктів, які внаслідок розширення міста, стали його частиною (*Проняти* – від назви приміського села *Пронятин*; *Нові Байківці* – від назви місцевості у приміському селі). Пор. також інверсію та граматичну трансформацію в назві села *Гаї-Шевченківські*, яка надала новоутвореному урбаноніму особливого колориту – *Шевченківський Гаї*.

Окремі назви вулиць, на яких розташовані новобудови, поєднують кілька чинників: влучно описують місцевість, зберігають історичне підґрунтя, завдяки милозвучності навіюють романтичні асоціації. До таких належать назви *Глибока Долина*, *Новий Світ*, *Березова*, *Загребелля*, *Лісова*.

Для творення колоритних урбанонімів активно використовують і такі стилістично марковані одиниці, як архаїзми, діалектизми, рідковживані слова: *Файне місто*, *Східна Брама* тощо. Зокрема, слово *оград*, використане для називання житлового комплексу, не зафіксоване ні в словниках сучасної української мови, ні в діалектних словниках. Однак у старослов'янській мові відповідна лексема мала значення «огорожа», «город», «сад» [Белей 2001: 136]. Імовірно, функції назви житлової споруди мотивоване бажанням підкреслити її надійність, довговічність.

Слово *ватра* в мовній свідомості тернополян тісно корелює з відомим великим місцевим підприємством-виробником освітлювальних приладів. Тому природним стало однойменне називання житлового комплексу, розташованого поблизу цього підприємства. На наш погляд, первинне лексичне значення діалектизму *ватра* («вогнище, багаття, черінь») тут істотно нівельоване.

Безпосередньо на локацію вказує назва багатоповерхівки *Набережна Вежа*, збудованої на березі ставу. Натомість назва чималого мікрорайону *Варшавський* не тільки не пов'язана з його розташуванням, а й певним чином суперечить йому, адже комплекс знаходиться на *Підволочиському шосе*. Очевидно, забудовники вважали цю назву недостатньо престижною для комерційного успіху нерухомості.

Частотний компонент урбанонімів – прикметники *затишний, рідний, сонячний* (*Затишний двір, Затишний дім, Рідний дім, Сонячна тераса*), також позитивно конотовані іменники (*Щастя, Комфорт Парк*), які є імпліцитними носіями ознак того, чого прагнуть покупці нерухомості.

Іноді твірними основами для нових назв стають звичні назви вулиць. Наприклад, на вулиці *Князя Острозького* збудовано будинок *Острозький*, на *Енергетичній* – квартал *Енергія*, на *Бандери* – *Бандери-Нова*.

Назву вулиці *Корольова* тернополяни орозмовлюють з метатезою всередині слова, вимовляючи її *Кольорова*. Будівельне підприємство використало цю особливість як маркетингову ідею: збудувавши серед одноманітних сірих радянських багатопверхівок житловий комплекс, розфарбований різними кольорами – *Кольоровий*.

Прийом мотивації урбаноніма ознакою кольору використано також для називання будинку *Аквамарин*. Незвичне забарвлення виділяє його і робить помітним на тлі забудови радянських часів.

Котеджні містечка – це типи житлових забудов, які особливо «зацікавлені» у вишуканих назвах. Дуже часто ці прагнення мають вияв в англійських формах (*West House, Club House, Victoria Garden, Freedom*) або в контамінаціях українськомовної частини в латинськомовному графічному оформленні та англійських додатків на зразок *city, side, town, village* (*Zlagoda City, Zlagoda-SIDE, Molodizhna Town, Best Village Байківці*).

На престижність будівлі іноді вказує апелювання до відомості певних європейських курортів (як-от *Портофіно, Беладжіо* тощо). Так амбітні забудовники назвали будинки, розташовані неподалік від набережної Тернопільського ставу, де краєвид справді нагадує мальовничу панораму приморських міст.

Численна група номінацій, утворених від іншомовних назв, які передані кириличним письмом і містять іншомовні (здебільшого англійські) складники в кириличному написанні: *Престиж Хол, Престиж Апартаменти* (будівельна організація, яка спорудила це житло, – *Престижбуд*, що, ймовірно, і слугувало основою назви), *Централ Хол, Комфорт Таун плюс*.

Загалом аналіз урбанонімів Тернополя дає підстави стверджувати, що більшість із них утворені від назви місця, у якому розташований житловий комплекс. Це здебільшого найменування вулиць чи мікрорайонів, зокрема й історичних місцевостей. Популярними є утворення від іменників із семами ‘злагода’, ‘затишок’, ‘добробут’ тощо. Іноді – від архаїзмів і діалектизмів. Численна група новітніх урбанонімів – іншомовні запозичення (здебільшого англізми) та аббревіатури, які містять латинські літери. Це пов’язано з намаганням через назву надати сучасним житловим комплексам додаткової комерційної привабливості.

Бачинська Г., Тишковець М. Урбанонімна система міста Тернополя. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Мовознавство.* Тернопіль: ТНПУ, 2014. Вип. 2(24). С. 14–17.

Белій Л., Белій О. Старослов’янсько-український словник. Львів: Свічадо, 2001.

Долинська М. Новий підхід до методики класифікації урбанонімів (на прикладі Львова). *На межі між Сходом і Заходом. Матеріали Міжнародної конференції, присвяченої 90-літтю від дня народження Ярослава Дашкевича (13–14 грудня 2016 р., м. Львів).* Львів, 2018. С. 151–170.

Етимологічний словник української мови: у 7 т. За ред. О.С. Мельничука. Київ: Наукова думка, 1989. Т. 3: Кора – М.

Павликівська Н., Прокопчук Л. Місце урбанонімів у системі топонімічних одиниць міста Вінниця. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства.* 2004. Вип. 30. С. 95–99.

Радзієвська Т.В. Урбаністична номінація в контексті сучасних мовних процесів: функціонально-семантичний і лінгвокультурологічний аспекти. *Мовознавство.* 2021. № 4. С. 3–16. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-319-2021-4-001>

Фаріон І. Англізми і протианглізми: 100 історій слів у соціокультурному контексті: монографія (зі словником). Львів: Свічадо, 2023.

How property names matter (or don't). *Daily nation.* July 02, 2020. URL: <https://nation.africa/kenya/life-and-style/dn2/how-property-names-matter-or-don-t--830828> (дата запиту: 02.07.2020).

Reloy. What's in the name? Influence of unique and modern residential project names in real estate. *Real estate.* September 14, 2022. URL: <https://>

reloy.co/influence-of-unique-and-modern-residential-project-names-in-real-estate/ (дата запиту: 22.09.2022).

Ron Bandun. Ugly names of Korea's high-rise apartment brands. *The Korea Times*. November 9, 2021. URL: https://www.koreatimes.co.kr/www/nation/2023/12/113_318456.html (дата запиту: 11.09.2021).

REFERENCES

Bachynska, H., Tyshkovets, M. (2014). Urbanonymic system of the city of Ternopil. *Scientific notes of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Linguistics*, 2(24), 14–17. Ternopil: TNPU (in Ukr).

Belei, L., Belei, O. (2001). *Old Slavonic-Ukrainian Dictionary*. Lviv: Svichado (in Ukr).

Dolynska, M. (2018). A new approach to the methodology of urbanonyms classification (On the example of Lviv). *On the border between East and West. Proceedings of the International conference dedicated to the 90th anniversary of Yaroslav Dashkevych's birth (December 13–14, 2016, Lviv)*, 151–170 (in Ukr).

Etymological Dictionary of the Ukrainian Language: in 7 vol. (1989). Vol. 3: Kora – M. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukr).

Farion, I. (2023). *Anglicisms and anti-anglicisms: 100 Stories of Words in a Socio-Context: A Monograph (with Dictionary)*. Lviv: Svichado (in Ukr).

How property names matter (or don't). *Daily nation*. July 02, 2020. URL: <https://nation.africa/kenya/life-and-style/dn2/how-property-names-matter-or-don-t--830828> (accessed: 02.07.2020).

Pavlykivska, N., Prokopchuk, L. (2004). The place of urbanonyms in the system of toponymic units of Vinnytsia. *Actual problems of philology and translation studies*, 30, 95–99 (in Ukr).

Radziewska, T.V. (2021). Urban nomination in the context of modern linguistic processes: functional-semantic and linguistic-cultural aspects. *Movoznavstvo*, 4, 3–16 (in Ukr). <https://doi.org/10.33190/0027-2833-319-2021-4-001>

Reloy. What's in the name? Influence of unique and modern residential project names in real estate. *Real estate*. September 14, 2022. URL: <https://reloy.co/influence-of-unique-and-modern-residential-project-names-in-real-estate/> (accessed: 22.09.2022).

Ron Bandun. Ugly names of Korea's high-rise apartment brands. *The Korea Times*. November 9, 2021. URL: https://www.koreatimes.co.kr/www/nation/2023/12/113_318456.html (accessed: 11.09.2021).

Стаття надійшла до редакції
22.03.2025

Прийнято до друку 25.04.2025

Статтю опубліковано 29.09.2025

Received 22.03.2025

Accepted for publication

25.04.2025

Published on 29.09.2025

Sofia Fedak

WHAT THE NAMES OF MODERN RESIDENTIAL ESTATES REVEAL

The paper deals with the modern names of apartment houses which were built in the west Ukrainian region since the beginning of the 2000s. The subject of the article is up-to-date as the recent trends of naming locations are analyzed, which, in turn, shows the linguistic aspect of creating of proper names. The proper names characterized in the present research, not only are the linguistic phenomenon, they reflect the psychological and sociological state of the society.

In the presented article it is revealed that the most common names of residential areas are those whose names are derived from the names of locations they are situated, streets and boulevards, i.e. the things the local citizens are familiar with. These are mostly apartments designated for middle-class people and are averagely affordable.

Formation of another group of names has historical background since they come from archaic or dialect words that brings certain luxury to the sounding of locations themselves, demonstrating rich history and traditionalism of the place.

The most popular are noun constructions based on words whose lexical meaning is harmony, comfort, well-being, etc., as well as archaisms and dialects. A significant group of lexemes is made up of words of foreign origin (mostly Anglicisms) or abbreviations that also contain Latin characters. All of the above suggests that the purpose of naming modern residential developments is to make them commercially attractive. These observations make it possible to assert that in modern society there is a demand for traditional archaic values on the one hand, and on the other hand, the striving to adapt to foreign standards, and to imitate what exists abroad, introducing foreign words and names of foreign realities into everyday use, thereby trying to liken the environment of their own residence to them.

Key words: proper names, urbanonym, semantics, residential complex, socio-cultural factor, abbreviation, anglicism.

ПОСТАТІ УКРАЇНСЬКИХ МОВОЗНАВЦІВ

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2025.102.17>

УДК 81'276.6:81'27(477)-057.1 Вокальчук

НЕОЛОГО-НЕОГРАФІЧНА ПАЛІТРА ГАЛИНИ ВОКАЛЬЧУК

АДАХ

Наталія Арсенівна,

кандидат філологічних наук, доцент
кафедри української мови,
Рівненський державний гуманітар-
ний університет;
вул. С. Бандери, 12, м. Рівне, 33028;
e-mail: arsenivna@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4146-4990

Nataliia ADAKH,

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the
Department of Ukrainian Language,
Rivne State University of the
Humanities;
12 S. Bandera St., Rivne 33028,
Ukraine;
e-mail: arsenivna@gmail.com

ГАВРИЛЮК

Наталія Володимирівна,

кандидат філологічних наук, доцент
кафедри української мови,
Рівненський державний гуманітар-
ний університет;
вул. С. Бандери, 12, м. Рівне, 33028;
e-mail: gavryluk.nat@gmail.com
ORCID: 0009-0001-9739-4477

Nataliia GAVRYLIUK,

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department
of Ukrainian Language,
Rivne State University of the
Humanities;
12 S. Bandera St., Rivne 33028,
Ukraine;
e-mail: gavryluk.nat@gmail.com

МАКСИМЧУК

Віталій Васильович,

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української мови
і літератури,
Національний університет «Острозь-
ка академія»;
вул. Семінарська, 2, м. Острог,
Рівненська обл., 35800;
e-mail: vitalii.maksymchuk@oa.edu.ua
ORCID: 0000-0001-5625-2213

Vitalii MAKSYMCHUK,

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor, Head of the
Department of Ukrainian Language
and Literature,
National University of Ostroh
Academy;
2 Seminarska St., Ostroh 35800, Rivne
Region, Ukraine;
e-mail: vitalii.maksymchuk@oa.edu.ua

СОВТИС

Наталія Миколаївна,

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови,

Рівненський державний гуманітарний університет;

вул. С. Бандери, 12, м. Рівне, 33028;

e-mail: nataliasowtys@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6025-545X

Nataliia SOVTYS,

Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of Ukrainian Language,

Rivne State University of the Humanities;

12 S. Bandera St., Rivne 33028, Ukraine;

e-mail: nataliasowtys@gmail.com

Креативність – найбільш промовиста характеристика відомих в Україні та за її межами вченої, доктора філологічних наук, професора Галини Миколаївни Вокальчук. За цим поняттям постає сутність її мовознавчого життя, адже об'єктом наукового пошуку вона обрала царину української поетичної мовоТВОРЧОСТІ та словоТВОРЧОСТІ. І це зацікавлення виявилось настільки потужним, що сприяло оформленню й діяльності рівненсько-острозького неологічного осередку. На жаль, у червні 2024 року душа Галини Миколаївни перенеслася у заповіти...

Уродженка с. Башмачка Солонянського району Дніпропетровської області Галина Вискорко (таким було дівоче прізвище) завжди відчувала і берегла в собі дух козацького краю. І згадувала, як несподівано вже в зрілому віці з неї «почала просто виплескуватися рідна говірка».

Рівненщина стала для юної Галини другою батьківщиною після того, як родина переїхала сюди у зв'язку зі зміною роботи батька. Вже в Рівному в 1977 р закінчила школу і вступила на філологічний факультет тоді ще Рівненського державного педагогічного інституту. Закінчила його з відзнакою і, здобувши спеціальність «Українська мова та література», почала вчителювати. Але вже невдовзі, у 1984 році, повернулася до альма-матер на посаду викладачки кафедри української мови.

Захоплення наукою спонукало вступити до аспірантури Київського державного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, де під керівництвом проф. А.П. Грищенка захистила кандидатську дисертацію «Оказіональна номінація осіб в українській поезії 20–30-х років ХХ століття».

Захист став для Г.М. Вокальчук не фінішом (як для багатьох здобувачів наукового ступеня), а потужним стимулом для продовження неологічних досліджень. Бачила в цьому напрямі неосяжні перспективи, тому почала активно долучати до них студентів, зокрема й читаючи в Рівненському державному гуманітарному університеті спецкурс «Еволюція одиниць оказіональної номінації в українській поезії ХХ сторіччя». Занурені в атмосферу довіри та мотивації, юні філологи радо гуртувалися навколо залюбленої в оказіональне слово викладачки. Сьогодні, продовжуючи її справу, вони з теплом і сумом згадують той час свого фахового зростання поруч із нею... «Мудра, добра, щира, завжди усміхнена й позитивна, зі смаком одягнена – такою я пам'ятаю Галину Миколаївну зі студентських років, такою була вона для мене завжди – взірцем учителя / викладача, жінки, людини. Навчаючись в університеті, особливо полюбила її пари за незвичайну харизму Галини Миколаївни, за теплу, дружню атмосферу під час занять. З її лекцій та практичних черпала не лише знання, а й методику проведення уроків із розділу «Морфологія» (цей курс вона в нас викладала), переймала манеру спілкування. Не часто в житті трапляються люди – споріднені душі, з якими комфортно, по-справжньому затишно. Галина Миколаївна була саме такою. Щирість, доброта, вміння знайти потрібні слова, аби додати впевненості й повірити в себе, відкривали серця студентів. Можливо, тому вибір наукового керівника для написання дипломної роботи був зроблений уже на третьому курсі, а наше спілкування продовжилося й після завершення навчання в університеті», – такими спогадами поділилася Ірина Слотницька, випускниця РДГУ 2001 року, учителька Володимирецького ліцею «Колегіум».

У співпраці з студентами Г.М. Вокальчук опрацювала тексти більш ніж 400 українських авторів – і класиків української літератури, і мало відомих широкому читацькому загалові: Тараса Шевченка, Павла Грабовського, Юрія Федьковича, Павла Тичини, Едварда Стріхи, Павла Савченка, Аркадія Казки, Атени Пашко, Андрія Малишка, Василя Стуса, Ліни Костенко, Івана Драча, Дмитра Павличка, Миколи Вінграновського, Бориса Нечерди, Ірини Жиленко, Олекси Стефановича, Ігоря

Павлюка, Наталки Білоцерківець, Віктора Вербича та інших українських поетів. В їхніх текстах загалом зафіксовано понад 6300 новотворів, які репрезентовані в першому в слов'янській лексикографії зведеному словникові авторської неологічної лексики (2004). Один із улюблених новотворів Галини Миколаївни, описаних у цій праці, – *нерозлийкава* Романа Скиби: *А ми з тобою – нерозлийкава. / Тому й барвумен до нас ласкава. / Тобі розчинну, мені в зернятках. / І неодмінно – в одне горнятко...* [зафіксовано у: Вокальчук 2004: 307].

Згаданий словник став частиною монографії «Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект)» (2004), у якій поглиблено й оновлено теоретичні засади створення словників авторських неологізмів. Надалі запропоновані в цій праці засади лексикографування неолексики лягли в основу укладання та публікації низки словників за редакцією Г.М. Вокальчук: «Авторські лексичні новотвори Василя Барки (семантико-дериваційний та лексикографічний аспекти)» (2007) та дев'яти випусків серії «Українська індивідуально-авторська неографія»: «Проблеми й перспективи авторської лексикографії. “Регіональний” словник поетичних неолексем (Рівненщина)» (2008); «Київські неокласики: словотворчість» (2009); «Словотворчість шістдесятників. Ліна Костенко. Микола Вінграновський» (2010); «Словотворчість шістдесятників. Василь Стус. Ігор Калинець. Іван Світличний. Григорій Чубай» (2010); «Мовотворчість Павла Тичини у дзеркалі третього тисячоліття» (2011); «Неологічні назви осіб у сучасних слов'янських мовах» (2012) – спільний проєкт Національного університету «Острозька академія (НаУОА), РДГУ й Університету ім. Ф. Палацького в Оломоуці (Чеська Республіка); «Словотворчість сучасних поетів Рівненщини» (2015); «Індивідуально-авторські прикметники в поетичному дискурсі ХХ–ХХІ сторіч (лексикографічний аспект)» (2017); «Авторська неологія поетів Рівненщини. Валентина Люліч і Наталя Демедюк» (2023).

Однією з перших в українській лінгвістиці Галина Миколаївна звернула увагу на неологічні експерименти одного з найпродуктивніших словотворців ХХ століття, лідера українського футуризму Михайля Семенка. У монографії

«“Я – беззразковості поет”» (словотворчість Михайля Семенка)» вперше системно досліджено зафіксовані в його текстах авторські лексичні новотвори, проаналізовано їх семантичні особливості, розглянуто прецедентно марковані номінації, обґрунтовано вплив позамовних чинників на неологічну творчість поета. І що особливо важливо – укладено словник інновацій [Вокальчук 2006].

У 2006 році Г.М. Вокальчук запросили працювати в Національний університет «Острозька академія», де вона викладала до 2010 р. за основним місцем роботи, а після повернення до Рівненського університету – за сумісництвом до 2012 р. Цей час став «золотим періодом» розвитку острозької неології та неографії до якої відразу ж були залучені зацікавлені студенти. Для цього за ініціативою Галини Миколаївни при кафедрі української філології, яку очолював А.О. Криловець, створили науковий гурток «Українська індивідуально-авторська неографія». Його робота була спрямована на реалізацію однойменного лексикографічного проєкту з наукового опрацювання та лексикографування авторських новотворів у поезії ХХ століття. У 2009 році гурток отримав статус першої на Рівненщині неографічної лабораторії «Острозький неограф» НаУОА, одним із основних завдань якої стало формування емпіричної бази для укладання загального словника АЛН в українській поезії ХІХ–ХХІ століть. Упродовж 2009–2015 років Г.М. Вокальчук очолювала цю лабораторію, а протягом 2015–2024 років була її науковою консультанткою та підтримувала розвиток неолого-неографічних студій в Острозі.

Однією з перших праць, підготованих у межах згаданого лексикографічного проєкту, став «Короткий словник авторських лексичних новотворів поетів Рівненщини» більш як на півтори тисячі одиниць (автори – Г.М. Вокальчук, В.В. Максимчук). Згодом він став основою навчального посібника «Проблеми й перспективи авторської лексикографії. “Регіональний” словник поетичних неолексем (Рівненщина)» (2008).

Працюючи в НаУОА, Галина Миколаївна підготувала до друку свою найпотужнішу, найбільш концептуальну працю «Словотворчість українських поетів ХХ століття» [Вокальчук 2008]. У ній презентовано багаторічний досвід осмислення поетичного матеріалу, періодизації розвитку індивідуально-

авторської номінації, запропоновано нову комплексну методику аналізу неолексем із використанням частотного аналізу й методу кростабуляції. Ця праця лягла в основу докторської дисертації «Оказіональні лексичні новотвори в українській поезії ХХ століття», успішно захищеної в 2009 р. в Інституті української мови НАН України.

Галина Миколаївна Вокальчук у 2010 р. повернулася до альма-матер, очоливши кафедру української мови. І серед першого – створила неографічну лабораторію – «NEOLEX-Рівне» (як структурний підрозділ кафедри української мови). У ній зібрані різні типи словників для належної лексикографічної експертизи неологізмів і представлені наукові праці для теоретичного та практичного дослідження неологічного матеріалу. Діяльність лабораторії активно продовжується й нині і має на меті заохочувати й залучати до наукової неологічно-неографічної діяльності обдарованих здобувачів вищої освіти, молодих учених. А серед закладених Галиною Миколаївною стрижневих пріоритетів – укладання електронного ресурсу «Словник авторських лексичних новотворів в українській поезії ХХ–ХХІ ст.».

Ще один продуктивний напрям діяльності і самої Г.М. Вокальчук, і очолюваних нею лабораторій – співпраця з провідними науково-освітніми закладами України та закордоння. Завдяки цьому до участі в неографічних проєктах та рецензування словників серії «Українська індивідуально-авторська неографія» були залучені фахівці Інституту української мови НАН України, університету ім. Ф. Палацького в Оломоуці тощо. З обома установами укладено офіційні угоди про співпрацю, яка має на меті «активізувати науково-дослідницьку діяльність студентів, сприяти розширенню та поглибленню їхніх особистих творчих контактів, обміну досвідом та науковими матеріалами, стимулювати філологічно обдаровану молодь до участі в міжнародних конференціях та наукових семінарах, до здійснення цілеспрямованих колективних наукових досліджень» [Архангельська 2014: 3]. У межах реалізації завдань, передбачених у цих угодах, виконано низку наукових проєктів. Серед знакових – II Всеукраїнський лінгвістичний форум молодих учених (Київ, квітень 2012 р.), організований і проведений у співпраці неографічної лабораторії «NEOLEX-Рівне» з Інститутом української мови НАН України.

За роки наукової діяльності проф. Г.М. Вокальчук підготувала й оприлюднила понад 200 наукових публікацій. Викладені й обгрунтовані в них ідеї, застосовані творчі й інноваційні підходи не втратили актуальності. Зокрема й тому, що, постійно перебуваючи в пошуку нових оригінальних методик і концептуальних рішень для аналізу неологічних одиниць і явищ, Галина Миколаївна активно використовувала міждисциплінарні методи, наближаючись до актуальної сьогодні інтегративності української лінгвістики тому природно, що результати її досліджень і надалі використовуватимуться в лексикографічних проєктах.

Окремо варто сказати про внесок професора Г.М. Вокальчук в українське лінгвошевченкознавство. Так, за її задумом, до 200-річчя з дня народження Т. Шевченка було успішно зреалізовано оригінальний лінгводидактичний проєкт – навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів «Сучасна українська літературна мова: збірник вправ і завдань на матеріалі творів Т.Г. Шевченка» (за ред. Г.М. Вокальчук, В.М. Мойсієнка. Житомир, 2014). Згодом працю перевидано у видавництві «Академія» (Київ, 2016). Також до 200-річного ювілею в Інституті української мови НАН України за ред. С.Я. Єрмоленко (Київ, 2016) було опубліковано колективну монографію «Територія мови Тараса Шевченка», у якій запропоновано нове, узгоджене з інтелектуальними запитами ХХІ століття, прочитання Шевченкових текстів. Розділ про неологію Кобзаря у цій праці підготувала Г.М. Вокальчук. Глибоко відчуваючи сутність та естетику Шевченкового слова, вона здійснила спробу лексикографічної інтерпретації його новотворів (вказавши, які з них узуалізовані), проаналізувала особливості представлення цих неолексем у загальнономовних словниках, випрацювала принципи фільтрації реєстру словника, до якого ввійшло майже 160 АЛН, визначила критерії ідентифікації АЛН Великого Кобзаря [Територія... 2016].

В одній з останніх наукових студій Галина Миколаївна запропонувала новітній підхід до осмислення мовного феномену Тараса Шевченка через призму психолінгвістичних механізмів, що дає змогу глибше зрозуміти вплив авторських неологізмів на сучасну мовну свідомість. Дослідниця науково

інтерпретувала результати вільного асоціативного експерименту «Авторські неологізми Т. Шевченка», до участі в якому залучено респондентів з різних закладів освіти України, та запропонувала фрагмент статті «Асоціативного словника авторських лексичних новотворів Тараса Шевченка». Результати психолінгвістичного експерименту дали змогу чіткіше окреслити особливості сприймання образного Шевченкового слова, а також простежити певні зміни в системі українських знань про світ [Vokalchuk 2022].

Після повномасштабного вторгнення Галина Миколаївна залишилася в Україні, бо усвідомлювала важливість мовознавчої діяльності для збереження мовної та національної ідентичності. У цей складний час не тільки не полишила, а й навпаки, активізувала роботу над матеріалами для «Словника українського спротиву», у якому буде зафіксовано явища мової словотворчості українців у період російської агресії. Частина матеріалу, а також теоретичні засади створення словника вже опубліковано в розділі «Українська неологія доби російської агресії 2014–2023 років (лексикографічний аспект)» у колективній монографії «Досвід війни. Медійно-дискурсивний простір сучасної України» (Варшава, 2024) [Вокальчук 2024].

Знаково, що інформація про неолого-неографічні здобутки Галини Миколаївни Вокальчук отримала визнання не тільки в науковому середовищі, а й зацікавила представників бізнесу. Так, у 2020 році їй запропонували стати науковою консультанткою створення додатка «Мова-розмова» до всесвітньовідомої настільної гри «Кодові імена», де подано авторські неологізми українських поетів XIX–XXI ст. з електронного ресурсу неографічної лабораторії «NEOLEX-Рівне».

Організаторські здібності Галини Миколаївни виявилися в проведенні потужних конференцій, як-от «Динамічні процеси в граматиці та лексичному складі сучасних слов'янських мов», присвячена пам'яті проф. К.Ф. Шульжука (Рівне, 19–20 травня 2011 р.); «Українські переклади святого письма в слов'янському контексті» (до 450-річчя Пересопницького Євангелія) (Рівне, 13–14 жовтня 2011 р.) та ін.

Професор Г.М. Вокальчук була головною редакторкою збірників наукових праць «Актуальні проблеми сучасної

філології. Мовознавчі студії» та «Лінгвістичні студії молодих дослідників» РДГУ; членкинею численних редколегій збірників наукових праць.

Варто згадати й про те, що під наставництвом професора Вокальчук випускники РДГУ та НаУОА захистили 5 кандидатських дисертацій.

Крім наукового та організаційного, доля обдарувала Галину Миколаївну ще й численними мистецькими талантами. Вона писала та публікувала прозу, професійно займалася живописом і фотографією. Неодноразово рівняни насолоджувалися виставками її картин і світлин у галереях міста. Була учасницею XI Міжнародного салону художньої фотографії «ФотOVERнісаж на Покрову», «Я люблю своє місто, я люблю свій край», репортажної фотографії «LifePress Photo», онлайн-виставок фотографії та ін. Також від 2014 р. її авторські світлини регулярно розміщують на фотосайті <https://photographers.ua/>

Основна ідея виставки світлин «По цей бік трави» (Рівне, листопад 2016 р.) – фототворчість як засіб самопізнання і самоцілення, як один з інструментів духовного зміцнення і креативної самореалізації – за будь-яких (навіть найскладніших) умов. «Тваринний страх перед страшною недугою завадив мені самій виявити цю хворобу на ранній стадії. Я потрапила до онкодиспансеру через три роки після втрати сестри. Серцем і молитвою мене тримала родина. Силу давав рід, а в ньому – ті, хто був уже по той бік трави. Я чіплялася за життя, як і мої нові сестри по боротьбі. Нас підтримували друзі, колеги. Мене ще лікувала творчість», – зауважувала Галина Вокальчук (<https://www.golos.com.ua/article/279069>). Постійна фотовиставка «По цей бік трави» (фотографія проти раку) розміщена в Рівненському обласному протипухлинному центрі Рівненської обласної ради.

У лютому 2021 року вийшов друком фотоальбом з елементами навчально-наочного посібника як спільний із фотохудожниками мистецький проєкт, реалізований до 150-річного ювілею Лесі Українки з оригінальною назвою «У фокусі – орбіта “2616 Lesya”. Фотомандрівка від Звягеля до Сурамі». Уперше на документально-фотографічному й історико-літературному матеріалі життя і творчості письменниці Лесі Українки

Г.М. Вокальчук запропонувала інтелектуально-мистецький інтердисциплінарний продукт, у якому історико-філологічний матеріал тісно переплітається з інформацією з різних галузей знань, насамперед із царини фотомистецтва й історії фотографії, а також соціальних комунікацій (журналістики), культурології, етнографії, географії, краєзнавства, музикознавства, музеєзнавства. Власне статті, подані до фотографій, написала Галина Вокальчук. Крім цього, вона є авторкою окремих світлин.

Упродовж життя Галина Миколаївна поєднувала наукову творчість із художньою, у якій знаходила натхнення для себе та надихала інших. Творить у Вічності, Галино Миколаївно... І дякуємо Богу за можливість бути причетними до Вашої творчості в цьому світі.

Архангельська А. Співпраця через кордони: спілкуємося українською. *Лінгвістичні студії молодих дослідників: збірник наук. праць учасників IV Міжнародних наукових читань «Лінгвістичні студії молодих дослідників», присвячених пам'яті професора К.Ф. Шульжука (Рівне, 23 травня 2014 р.)*. Рівне; Оломоуць: РДГУ, 2014. Вип. 4. С. 3–5.

Вокальчук Г., Адах Н. Українська неологія доби російської агресії 2014–2023 років (лексикографічний аспект). *Досвід війни. Медійно-політичний простір України: монографія*. За ред. С. Романюк. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2024. С. 95–111. <https://doi.org/10.31338/uw.9788323563464.pp.95-110>

Вокальчук Г.М. Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття. *Вокальчук Г.М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект)*. Рівне: Перспектива, 2004. С. 94–524.

Вокальчук Г.М. Словотворчість українських поетів ХХ століття: монографія. Відп. ред. С.Я. Єрмоленко. Острого: Національний університет «Острозька академія», 2008.

Вокальчук Г.М. «Я – беззразковості поет» (словотворчість Михайла Семенка): монографія. Рівне: Перспектива, 2006.

Територія мови Тараса Шевченка: монографія. За ред. С.Я. Єрмоленко. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2016.

Vokalchuk H., Danylyuk N., Lytvyn K., Malevych L., Rohach O. Taras Shevchenko's Neologism Snihokvit (Snihokvit): Psycholinguistic, Lexico-Semantic and Cultural Aspects. *East European Journal of Psycholinguistics*. Lutsk: Lesia Ukrainka Volyn National University, 2022. Vol. 9. № 1. P. 279–295. <https://doi.org/10.29038/eejpl.2022.9.1.vok>

REFERENCES

Arkhanhelska, A. (2014). Cooperation across borders: Communicating in Ukrainian. *Linguistic Studies of Young Researchers: Proceedings of the 4th International Scientific Readings in Memory of Professor K.F. Shulzhuk (Rivne, May 23, 2014)*, 4, 3–5. Rivne & Olomouc: RDHU (in Ukr.).

Vokalchuk, H.M. (2004). A short dictionary of authorial neologisms in 20th-century Ukrainian poetry. *Vokalchuk, H.M. Authorial neologism in 20th-century Ukrainian poetry (Lexicographic aspect)*. A.P. Hryshchenko (Ed.) (pp. 94–524). Rivne: Perspektyva (in Ukr.).

Vokalchuk, H.M. (2006). “I am a poet of exemplarlessness” (Word formation of Mykhail Semenko). Rivne: Perspektyva (in Ukr.).

Vokalchuk, H.M. (2008). Word formation of Ukrainian poets of the 20th century. Ostroh: National University “Ostroh Academy” (in Ukr.).

Vokalchuk, H., & Adakh, N. (2024). Ukrainian neology during the Russian aggression of 2014–2023 (Lexicographic aspect). *Romaniuk, S. (Ed.). The Experience of War: Media and Political Space of Ukraine (pp. 95–111)*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego (in Ukr.). <https://doi.org/10.31338/uw.9788323563464.pp.95-110>

Vokalchuk, H., Danylyuk, N., Lytvyn, K., Malevych, L., & Rohach, O. (2022). Taras Shevchenko's neologism Snihokvit: Psycholinguistic, lexico-semantic and cultural aspects. *East European Journal of Psycholinguistics*, 9(1), 279–295. <https://doi.org/10.29038/eejpl.2022.9.1.vok> (in Eng.). <https://doi.org/10.29038/eejpl.2022.9.1.vok>

Yermolenko, S.Ya. (Ed.). (2016). The linguistic territory of Taras Shevchenko. Kyiv: Dmytro Burago Publishing House (in Ukr.).

Стаття надійшла до редакції
02.05.2025

Прийнято до друку 10.06.2025

Статтю опубліковано 29.09.2025

Received 02.05.2025

Accepted for publication

10.06.2025

Published on 29.09.2025

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2025.102.18>

УДК 811.161

МОВОТВОРЧИСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ У ПОЛІ ЗОРУ ІВАНА ГРИГОРОВИЧА МАТВІЯСА (ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

РЯБЕЦЬ

Людмила Віталіївна,

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу діалектології,

Інститут української мови НАН
України;

вул. Михайла Грушевського, 4, Київ,
01001;

e-mail: riabetslv@ukr.net

ORCID: 0000-0003-4829-715X

Liudmyla

RIABETS,

Candidate of Philological Sciences,
Senior Scientific Associate in the
Department of Dialectology,

Institute of the Ukrainian Language
of National Academy of Sciences of
Ukraine;

4 Mykhaila Hrushevskoho St., Kyiv
01001, Ukraine;

e-mail: riabetslv@ukr.net

«Мова – специфічне і надзвичайно складне суспільне явище, могутній засіб вираження багатогранної діяльності людей. За допомогою мови людина виявляє свою людську сутність, зв'язується і спілкується з іншими людьми, виражає і передає своє сприймання і розуміння навколишнього світу, виявляє свою волю, свій розум, свої почуття й емоції» [Матвіяс 1990: 3], – таке визначення мови як суспільного явища, як об'єкта дослідження дав свого часу відомий український мовознавець, доктор філологічних наук, професор, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки *Іван Григорович Матвіяс*, столітній ювілей якого відзначила 1 травня 2025 року філологічна спільнота України. Рідне слово, мова були в центрі уваги науковця все його життя.

Вагомий науковий доробок Івана Григоровича засвідчує широту наукових зацікавлень дослідника: питання граматики сучасної української літературної мови, історії української мови, її генези, діалектології, просторового функціонування, варіантності тощо.

Відомі його праці з граматики – індивідуальні монографії «Синтаксис займенників в українській мові» (Київ, 1962), «Курс сучасної української літературної мови. Морфологія» (Київ, 1962), «Іменник в українській мові» (Київ, 1974) та розділ колективної монографії «Сучасна українська літературна мова. Морфологія» (Київ, 1969) – демонструють не лише вміння науковця працювати зі складним граматичним матеріалом, а й заглибитися в історію появи й розвитку окремих мовних фактів і явищ, проаналізувати їх функціонування в просторі й часі. У своїх дослідженнях літературної мови І.Г. Матвіяс широко використовував свідчення українських діалектів. Так, уже в першій монографії про синтаксис займенника Іван Григорович описав наявні в текстах ХІХ ст. риси синтактики займенників, що з'являлися у текстах західноукраїнських та східноукраїнських авторів. У монографії «Іменник в українській мові» науковець досить широко використав діалектний матеріал.

Так склалося, що більшу частину свого наукового життя І.Г. Матвіяс присвятив діалектології. Його індивідуальна монографія «Українська мова і її говори» (Київ, 1990) і сьогодні посідає почесне місце серед посібників з української діалектології, де висвітлено питання членування українського мовного континууму, описано зв'язок української літературної мови та діалектів тощо. Особливою віхою в житті Професора стала робота над фундаментальною працею – «Атласом української мови», де він був і організатором творчого процесу, і безпосереднім його учасником. Професор – автор 134 лінгвістичних карт до «Атласу...», а також він залишив низку публікацій, написаних на матеріалі атласу і в процесі роботи над ним. Йому належить першість у випрацюванні методики картографування мовних явищ, оскільки українська лінгвістична географія на той час лише починала розвиватися. Тривали дискусії щодо того, як укладати та коментувати лінгвістичну карту, які технічні можливості можна використати на карті, щоб якнайповніше представити інформацію про той чи той мовний рівень, що спонукало І.Г. Матвіяса до написання інструкцій із цих питань.

Робота над «Атласом української мови», наявність величезного масиву мовних фактів з усіх українських теренів стали підґрунтям для аналізу окремих явищ літературної мови і, від-

повідно, вивчення зв'язків говорів і літературної мови. Окрема праця – монографія «Варіанти української літературної мови» (Київ, 1998) присвячена розглядові варіантів, якими характеризувалася українська мова у різні історичні періоди від найдавніших часів до сьогодні.

І.Г. Матвіяс багато працював у царині дослідження мовотворчості українських письменників. Свідченням цього є підготовлені та опубліковані статті про діалектну основу мови творів українських письменників – Т. Шевченка, П. Куліша, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Коцюбинського, С. Руданського, П. Грабовського, Лесі Українки, Б. Грінченка, М. Шашкевича, Марка Черемшини, І. Франка, Л. Мартовича, В. Стефаніка, О. Кобилянської, Г. Хоткевича та ін. Структурно ці статті побудовано так: автор подав коротку інформацію про письменника, основні риси діалекту, говіркові елементи якого використано в аналізованих творах, а також, як зазначає П.Ю. Гриценко, «розлогі списки різноструктурних діалектних явищ, виявлених у сучасних друкованих текстах, тобто включених у сучасне мовокористування і мовотворення» [Гриценко 2015: 163].

У статті «Відображення бойківського говору в художній прозі Івана Франка» І.Г. Матвіяс аналізує мову кількох творів письменника: незакінченої повісті «Гутак», оповідання «На роботі» із циклу «Бориславських оповідань» та «Моя стріча з Олексою». Науковець акцентує на тому, що бойківський говір рідний для письменника, тож у повісті «Гутак» відображено живу мовну стихію рідного для письменника села Нагуєвичі, і зауважує, що «авторська мова в повісті та мова вчителя і священника загалом відбиває тодішню галицьку літературну з виразними бойкізмами» [Матвіяс 2016: 203]. В оповіданні «На роботі», написаному у формі монологу від імені робітника, відображено живу мову бойка-робітника відповідного часу. Аналізуючи мову персонажів оповідання «Моя стріча з Олексою», дослідник дібраними ілюстраціями демонструє, як письменник використав бойкізми у мові інтелігента і бойківський говір у мові селянина. І.Г. Матвіяс подав широкі списки засвідчених у аналізованих творах діалектизмів із тлумаченням семантики. Дібрані цитати з бойкізмами з інших творів І. Франка дали можливість дослідникові висновкувати про те, що «осо-

близькості бойківського говору найвиразніше виявляються в мові ранніх художніх творів І. Франка» [там само: 207], бо на тому етапі письменник саме такою уявляв живу народну мову і сприймав бойкізми як природні елементи української літературної мови.

Не менш детально І.Г. Матвіяс описав в окремій розвідці діалектну основу мови творів Лесі Українки, де він традиційно подав коротку довідку про те, де мешкала поетеса в різні роки свого життя і підкреслив, що вона «завжди вважала себе волинянкою, була патріоткою цієї місцевості, що відображене в її віршах» [Матвіяс 2001: 11], та все ж дослідник зауважив, що діалектизми Леся Українка найчастіше використовувала у творах, де зображено життя на Волині, як, наприклад, в оповіданні «Така її доля». Наведений список діалектних елементів, засвідчених у цьому творі, показав, що західнополіські риси відображені в мові творів Лесі Українки переважно у лексиці (вона часто давала літературний відповідник у дужках після вжитого нею діалектного слова), фонетичні й граматичні риси лише зрідка. Відзначаючи високий рівень досконалості української літературної мови у творах письменниці, І.Г. Матвіяс наголосив, що їх «мовна естетика <...> базується на поєднанні народнорозмовної і народнопоетичної мови з найбільшими культурно-освітніми мовними надбаннями» [там само: 13–14].

У статті «Відображення говорів у мові творів Леся Мартовича» І.Г. Матвіяс подає коротку біографічну довідку про письменника, зазначає, що більша частина його життя пройшла в оточенні покутських і наддністрянських говірок. Л. Мартович, як зауважує науковець, намагався писати свої твори чистою літературною мовою, однак діалектизми в його творах засвідчено на всіх мовних рівнях, говіркові елементи він використовував переважно для типізації персонажів. Дослідник подав багатий ілюстративний матеріал про лексичні, фонетичні, граматичні й синтаксичні діалектизми, засвідчені у творах Леся Мартовича.

Аналіз мови творів українських письменників щодо вживання діалектизмів, який із незмінною увагою тривалий час здійснював І.Г. Матвіяс, розширює емпіричну базу діалектології, оскільки засвідчені діалектні елементи підтверджують факт побутування певного мовного явища в певний історичний

період на певній території. Такі дані важливі для дослідження історії української літературної мови, зокрема підтверджують взаємодію між східноукраїнським та західноукраїнським варіантами літературної мови в кінці XIX – на початку XX ст. і демонструють використання тогочасною інтелігенцією свого локального мовного варіанта літературної мови як закономірне й природне явище.

Праці Івана Григоровича Матвіяса вирізняють глибина аналізу, ґрунтовність і виваженість висновків, увага до найменшого мовного факту. Вагомий творчий доробок ученого вже давно став класикою українського мовознавства, його студії не втратили своєї цінності, вони й сьогодні дарують сучасним науковцям ідеї для нових досліджень глибин рідної мови – як діалектної, так і літературної.

Гриценко П.Ю. Професор І.Г. Матвіяс. *Українська мова*. 2015. № 2. С. 158–165.

Матвіяс І.Г. Відображення бойківського говору в художній прозі Івана Франка. *Культура слова*. 2016. Вип. 85. С. 202–207.

Матвіяс І.Г. Діалектна основа мови у творах Лесі Українки. *Культура слова*. 2001. Вип. 59. С. 11–14.

Матвіяс І.Г. Українська мова і її говори. Київ: Наукова думка, 1990.

REFERENCES

Hrytsenko, P.Yu. (2015). Profesor I.H. Matviiyas. *Ukrainian language*, 2, 158–165 (in Ukr.).

Matviiyas, I.H. (2001). The dialectal basis of language in the works of Lesia Ukrainka. *Culture of the Word*, 59, 11–14 (in Ukr.).

Matviiyas, I.H. (2016). Reflection of the Boyki dialect in Ivan Franko's prose. *Culture of the Word*, 85, 202–207 (in Ukr.).

Matviiyas, I.H. (1990). Ukrainian language and its dialects. Kyiv (in Ukr.).

Стаття надійшла до редакції
27.04.2025

Прийнято до друку 25.05.2025

Статтю опубліковано 29.09.2025

Received 27.04.2025

Accepted for publication
25.05.2025

Published on 29.09.2025

НАШІ КОНСУЛЬТАЦІЇ

КОНФЕРЕНЦІЯ ІЗ КАВА-БРЕЙК, КАВОЮ-БРЕЙК ЧИ КАВОЮ-БРЕЙКОМ?

Відомо, що складні іменники можуть позначати різні явища, предмети та поняття. У них перший чи другий складник конкретизує зображувану ситуацію, розширює, звужує або доповнює називну функцію, підсилює конотативність тощо. У сучасній мові кількість таких одиниць збільшується, особливо в умовах активного освоєння іншомовної лексики шляхом прямих запозичень чи гібридизації, що створює низку проблем їх правописної та граматичної адаптації.

Звертаємо увагу на відмінювання складних іменників, зокрема з іншомовним компонентом. Це одне з актуальних питань не тільки теоретичної, але й практичної граматики. Наведені в «Українському правописі» 2019 року доповнення та уточнення до правил написання та відмінювання таких слів не вичерпують усіх запитів мовної практики.

Серед складних іменників з першим чи другим іншомовним компонентом-лексемою визначаємо три групи за особливостями відмінювання:

1) складні іменники з першим невідмінюваним компонентом: *кафе-автомат (кафе-автомата, кафе-автоматах), какао-порошок (какао-порошком, какао-порошках), сіті-фермер (сіті-фермера, сіті-фермерами), лакшері-зона (у лакшері-зоні, лакшері-зонами), шосе-магістраль (по шосе-магістралі, шосе-магістралями);*

2) складні іменники з першим невідмінюваним компонентом, який за значенням наближений до прикметника й виконує функцію означення; або такий складний іменник можна замінити прикметником чи перетворити на сполуку іменника з прийменником (неузгоджене означення): *інтернет-книгарня* або *книгарня в інтернеті* (*інтернет-книгарні, інтернет-книгарнями*); *бізнес-модель* або *бізнесова модель* (*бізнес-моделлю, у бізнес-моделях*); *піар-менеджер* або *менеджер з піару* (*піар-менеджером, піар-менеджерів*); *онлайн-тренер* або *тренер, що працює в онлайн-режимі* (*онлайн-тренерові, в онлайн-тренерів*);

3) складні іменники, обидва компоненти яких відмінюються, оскільки обидва зберігають функцію називання предмета, але відображають родо-видові семантичні зв'язки («ширше – вузжче»): *матч-реванш* (*матчу-реваншу, у матчах-реваншах*); *інженер-програміст* (*інженеру-програмісту, інженерами-програмістами*); *дієтолог-нутриціолог* (*дієтолога-нутриціолога, у дієтологів-нутриціологів*); *пральня-автомат* (*у пральні-автоматі, пральень-автоматів*).

Нагадуємо: в «Українському правописі» 2019 року відмінювання таких слів регулюють правила § 36, зокрема п. 2 А: п. а (щодо відмінювання обох іменників, що означають назви спеціальностей, професію, наукове звання); п. 2 Б щодо відмінювання другого складника: пп. а (якщо перший називає прикмету, особливість предмета, явища), в (якщо обидва іменники стосуються найменування військового звання, назви державної посади, одиниці вимірювання, музичного поняття, назв проміжних сторін світу), г (якщо перший є невідмінюваним іменником).

А яким правилом треба керуватися щодо відмінювання активного в нашій мові слова *кава-брейк*? Щоб відповісти на це питання, з'ясуємо, чи відмінюване слово «брейк», адже слово «кава» давно запозичене і цілком адаптоване в системі слово-зміни іменника І відміни ж. р., одн. Сучасний цифровий ресурс дає відповідь: *так*, лексема «брейк» відмінювана. Отже, Н. в. брейк, Р. в. брейка, Д. в. брейку, З. в. брейк, Ор. в. брейком, М. в. (на) брейку.

Компонент *брейк* в аналізованому складному слові має в українській мові такі значення: БРЕЙК, -а, ч. 1. Різке раптове падіння цін на біржі. 2. Ритмічний танець з акробатичними елементами; музика цього танця. 3. *спорт*. Команда рефері в боксі, що означає вимогу припинити бій. 4. *муз.* Сольна імпровізаційна (мелодійна або ритмічна) заповнююча вставка в паузах ансамблю або оркестру, не пов'язана з метричною структурою п'єси (<https://slovnyk.ua/index.php?swrd=брейк>, дата звернення: 02.06.2025).

Слово «брейк» уживається самостійно переважно в текстах на спортивну тематику: *зробити брейк на подачі, відіграти один брейк, спортсменка оформила два брейки, зробили по брейку* тощо. Його також використовують в інформаційних жанрах офіційно-ділового функціонального різновиду української літературної мови, зокрема в системі ділового етикету, що підтверджують, наприклад, медійні джерела: *У вартість входить: триденна навчальна програма, роздаткові матеріали, кава-брейки тощо* (Хмарочос, 2015); *Кореспондент НВ зловив Артема В'юнника, директора компанії Атлон-Авіа, яка виробляє безпілотники, коли він під час кава-брейку на оборонній конференції малював на серветці складну схему взаємин з Міністерством оборони. Серветка була вся розмальована кульковою ручкою* (НВ, 2016); *Усі спікери – визнані фахівці свого напрямку роботи в медіа. Тож послухати їх та поспілкуватися з ними під час кава-брейків, ланчу та after-party – це гарна нагода* (Економічна правда, 2015) тощо.

Що спостерігаємо в такому слововживанні? Змінюване давно запозичене слово «кава» не відмінюють. Чи це правильно? Ні, слово «кава-брейк» має змінюватися в структурі такого складного слова за третім правилом відмінювання складних назв. Отже, має бути: Н. в. кава-брейк, Р. в. кави-брейка, Д. в. каві-брейку, З. в. кава-брейк, Ор. в. кавою-брейком, М. в. (на) каві-брейку. Натомість пошукова система ГРАК не дає подібних контекстів, мінімізовані вони на мережевих сторінках. Похвалити можемо журналістів сайту «Час пити каву», напр.: *Як правильно організувати каву-брейк; Якщо плануєте провести конференцію, виставку, семінар, екскурсію, ділову зустріч, тренінги або презентації, то без кави-брейк* [правильно:

кави-брейку] вам не обійтися (<http://coffeetime.in.ua/vse-pro-kavu/yak-organizuvati-kavu-brejk/>, 03.02.2015). Утім, як бачимо, і в одному дописі можемо натрапити на варіанти написання і граматичних форм аналізованого слова, що свідчить про нестійкість нормативного слововживання і нормативної словозміни нових запозичень. Як синоніми, мовна практика фіксує слова *кава-пауза*, *каво-пауза* (правильно: *кавопауза*), адже «кава-брейк» – це перерва на каву.

Світлана Терещенко

СЬОГОДНІ В КИЄВІ БЛИЗЬКО ТРИДЦЯТЬОХ ЧИ ТРИДЦЯТИ ГРАДУСІВ?

Останнім часом диктори Українського радіо, повідомляючи прогноз погоди та новини, поряд із формами родового, давального та місцевого відмінків числівників на *-и* (*п'яти, шести, семи, восьми, десяти, одинадцяти, дванадцяти, п'ятнадцяти, вісімнадцяти, двадцяти, двадцяти п'яти, тридцяти, тридцяти шести* і под.) досить часто вживають їх варіантних форм із закінченнями *-ох, -ом* (*п'ятьох, п'ятьом, (у / в, на, по) п'ятьох; шістьох, шістьом, (у / в, на, по) шістьох; сімох, сімом, (у / в, на, по) сімох; вісьмох, вісьмом, (у / в, на, по) вісьмох; десятьох, десятьом, (у / в, на, по) десятьох; одинадцятьох, одинадцятьом, (у / в, на, по) одинадцятьох; дванадцятьох, дванадцятьом, (у / в, на, по) дванадцятьох; п'ятнадцятьох, п'ятнадцятьом, (у / в, на, по) п'ятнадцятьох; вісімнадцятьох, вісімнадцятьом, (у / в, на, по) вісімнадцятьох; двадцятьох, двадцятьом, (у / в, на, по) двадцятьох; двадцятьох п'ятьох, двадцятьом п'ятьом, (у / в, на, по) двадцятьох п'ятьох; тридцятьох, тридцятьом, (у / в, на, по) тридцятьох; тридцятьох шістьох, тридцятьом шістьом, (у / в, на, по) тридцятьох шістьох* і под.). Наприклад: *На Закарпатті тепліше – до тридцятьох градусів* (11.09.2023); *На півдні до тридцятьох градусів* (11.09.2023); *На півдні та сході сьогодні до двадцятьох чотирьох над нулем* (02.10.2023); *П'ятнадцять із двадцятьох п'ятьох безпілотників* (06.09.2023); *Зафіксовано запуски двадцятьох дронів* (08.09.2023); *Кількість травмованих зросла*

до **п'ятдесятьох п'ятьох** (25.09.2023); *Сьогодні Президент України присвоїв звання Героя України **тридцятьом п'ятьом** військовим* (01.10.2013); *Коливання курсу відбуватиметься на рівні від **п'ятьох до десятиох** відсотків* (03.10.2023); *Двадцять вісім замість **десятьох** днів* (25.10.2023); *У **шістнадцятьох** областях унаслідок негоди пошкоджено високовольтні лінії* (27.22.2023); *Нині виборці **п'ятнадцятьох** штатів обирають претендента* (05.03.2024); *Сили оборони завдали удару по **одинадцятьох** осередках* (07.03.2024); *У **дев'ятьох із десятиох** випадків* (23.04.2024); *...від **вісімнадцятьох до двадцятьох чотирьох** років* (12.02.2025) та ін.

Форми числівників на *-ох, -ом* чомусь занепокоїли деяких слухачів, які почали бити на сполох і звертатися до Інституту української мови НАН України з проханням проконсультувати журналістів і усунути ці, на їхню думку, помилкові вживання з радіоетеру.

Звертаємо увагу, що таке занепокоєння безпідставне, оскільки згідно із чинною граматичною нормою (див.: Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. Київ: Пульсари, 2004. С. 176; Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Загнітко А.П., Соколова С.О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2017. С. 350–351; Український правопис. Київ: Наукова думка, 2019. С. 138) кількісні числівники *п'ять – тридцять, п'ятдесят – вісімдесят* і складені числівники з компонентами *п'ять – тридцять, п'ятдесят – вісімдесят* у родовому, давальному та місцевому відмінках без прийменника і з прийменником мають дві граматичні форми – із закінченнями *-ох, -ом* і *-и*, кожна з яких на сьогодні правильна.

Отже, українською літературною мовою можна вживати так:

Р. в.: (від, до) *сімох, десятиох, чотирнадцятьох, тридцятьох, тридцятьох п'ятьох* та ін. і (від, до) *семи, десяти, чотирнадцяти, тридцяти, тридцяти п'яти* та ін.;

Д. в.: *сімом, десятиом, чотирнадцятьом, тридцятьом, тридцятьом п'ятьом* та ін. і *семи, десяти, чотирнадцяти, тридцяти, тридцяти п'яти* та ін.;

М. в.: (у / в, на, по) *сімох, десятьох, чотирнадцятьох, тридцятьох, тридцятьох п'ятьох* та ін. і (у / в, на, по) *семи, десяти, чотирнадцяти, тридцяти, тридцяти п'яти* та ін.

Лариса Колібаба

УЖИВАТИ (ВЖИВАТИ) / УЖИТИ (ВЖИТИ) ЩО ЧИ ЧОГО?

Сьогодні багато хто з мовців слухно повертає до вжитку керування дієслів **УЖИВАТИ (ВЖИВАТИ) / УЖИТИ (ВЖИТИ)** іменниками у формі родового безприйменникового відмінка – **чого?** Слушно, бо це вже призабуте або й зовсім невідоме для сучасних мовців дієслівне керування, що опинилося на периферії мовного вжитку через ідеологічні причини, тоді як в активній мовній практиці його заступило спільне з російською мовою керування знахідним відмінком іменників – *що?*

Іменники у формі родового відмінка, залежні від дієслів **УЖИВАТИ (ВЖИВАТИ) / УЖИТИ (ВЖИТИ)**, зафіксовані ще в мовній практиці та словниках ХІХ – поч. ХХ ст., зокрема у «Словарі російсько-українському» М. Уманця та А. Спілки (Уманець М., Спілка А. (Комарь М.). Словарь російсько-український / Уманець М., Спілка А. Русско-украинский словарь; *передрук із видання 1893 року*. Берлін, 1924. С. 397, 1062), «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка (Словарь української мови: у 4 т. Упоряд. з дод. власн. мат-лів Борис Грінченко. Київ, 1907–1909; *репринтне відтворене видання 1907–1909 років*. Київ, 1997. Т. III. С. 77; Т. IV. С. 186, 322, 485), у творах М. Кропивницького, І. Франка, М. Грушевського, Лесі Українки та ін.: *Натомість ми бачимо, як поет **уживає** кольористичних **ефектів** зовсім не там, де **вжив** би їх маляр, а для характеристики психічного настрою людей* (І. Франко); *Геродот **уживає** грецьких **назв** для скитських божеств* (М. Грушевський); *В малоазійській Греції **уживали** грецької мови, в Сирії, Палестині та Каппадокії арамейської (сирійської), в Єгипті мови єгипетської та гієрогліфічного **письма**, в Фенікії фенікійської мови та **письма*** (Леся Українка) та ін.

У словниках та наукових дослідженнях 20–30-х рр. ХХ ст. дієслівне керування *УЖИВАТИ (ВЖИВАТИ) / УЖИТИ (ВЖИТИ) чого?* подавали послідовно, причому або як єдину нормативну граматичну форму вираження власне-об'єкта дії, або на першому місці серед запропонованих варіантів (див.: Російсько-український словник: у 4 т. Гол. ред.: А. Кримський, С. Єфремов. Т. 1. *Репринтне відтворене видання 1924 року*. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого, 2016. С. 126, 161, 347; Т. 2. Вип. 2. *Репринтне відтворене видання 1932 року*. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого, 2017. С. 514; Т. 3. Вип. 2. *Репринтне відтворене видання 1928 року*. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого, 2017. С. 348, 376, 450; Голоскевич Г. *Правописний словник*. Видання дев'яте. Нью-Йорк: Книгоспілка, 1962. С. 43, 407; Ніковський А. *Українсько-російський словник; репринтне відтворене видання 1926 року*. Київ, 2018. С. 70, 742; Російсько-український фразеологічний словник. *Фразеологія ділової мови*. Уложили: В. Підмогильний, Є. Плужник; *перевидання 1927 р.* Київ, 1993. С. 117, 211, 221, 235; Дорошенко М., Станиславський М., Страшкевич В. *Словник ділової мови. Термінологія та фразеологія; репринтне відтворене видання 1930 року*. Київ, 2018. С. 152, 168, 230; Курило О. *Уваги до сучасної української літературної мови*. Вид. 3-тє. Київ, 1925. С. 91 та ін.).

Формами родового відмінка іменників, залежних від дієслів *УЖИВАТИ (ВЖИВАТИ) / УЖИТИ (ВЖИТИ)*, рясніють також наукові, художні та публіцистичні тексти цього періоду, напр.: *Проти інших дієслівного походження прикметників найширше мова українська вживає прикметників на -ний* (О. Курило); *Замість конструкції переємних уживають зворотів із прямим станом* (М. Сулима); *Крім знаків абетки, тобто літер, на письмі і в друковій українці вживають іще двох знаків додаткових* (О. Синявський); *Сполучного звороту як – так Куліш уживає в розумінні прислівника абияк* (С. Смеречинський); *А найважливіше для нас то те, щоб ми навчилися правильно ... вживати значків на звуки, що їх має українська мова, та форм, якими вона розпоряджає* (В. Сімович); *Любить щиронародніх слів та зворотів уживати* (С. Єфремов); *Тими засобами і методами, яких уживає сучасна демократія, немислимо національно усвідомити несвідомий народ* (В. Липинський);

Роздратований проти тих, хто піддався Самойловичеві, він уживав жорстоких репресій (Д. Дорошенко); *Але до неї [Марії Пилипівни] підбігає її мазунчик, Стьопа, і вживає свого звичайного засобу: треться своєю щогою об її щоку* (В. Винниченко); *Новий уряд став уживати американських способів* (Гео Шкурупій); *Диригент уживає в тактуванні вертикальних і горизонтальних жестів* (Ф. Колесса); *Цих живих народніх форм вільно вживає тепер уся східньоукраїнська література* (І. Огієнко) та ін.

У мовній практиці 40–80-х рр. ХХ ст. дієслівне керування чого? уживане значно рідше, хоч офіційно воно не було заборонене й лексикографічні джерела того часу його фіксували (див.: Українсько-російський словник: у 6 т. Київ, 1953–1963. Т. VI. 1963. С. 167; Словник української мови: в 11 т. Київ, 1970–1980. Т. X. 1979. С. 401). Проте подано такий тип керування на другому місці після *що?* й із позначкою «*рідше*», тобто як неосновну, периферійну граматичну форму, що засвідчило реальну активність одних моделей слововжитку перед іншими.

За радянського часу на форми родового відмінка іменників, керованих дієсловами *УЖИВАТИ (ВЖИВАТИ) / УЖИТИ (ВЖИТИ)*, можна натрапити хіба що в художній літературі, зокрема й перекладній, пор.: *На новій службі він [Юхрим] ще більше запишався, зашляхтився, але став менше вживати писарських слів – кинувся до політичних* (М. Стельмах); *Тепер він уживав пристойної, освяченої законом, назви «румун» замість погірдливого, загальноукраїнського «постолак»* (Ірина Вільде); *Крім того, в хвилини, на його погляд, особливо урочисті, він уживав тону трохи підвищено фальшуватого і називав усіх – сер, містер, мілорд, кабальєро, сеньйор тощо* (Ю. Смолич); *Султанов уперто вживав тільки твердо встановлених формул* (П. Загребельний); *Уживали ми різних способів, щоб йому якось допомогати харчами або чим іншим* (Лесь Танюк); *Я задихаюся вночі й уже довгий час уживаю ліків* (А. Камю, перекл. П. Тарашук); *І ось як ти мені віддячуєш: уживаєш глузливого прізвиська, причепленого тій жінці, про яку всі знають, що я їй не чужий* (Оноре де Бальзак, перекл. Ю. Лісняк) і под.

Дієслівного керування чого? послідовно дотримувалися і представники діаспори, пор.: *Ні поляки, ні румуни, ні чехи до*

цього не вдавалися, як не вдавалася царська адміністрація до революційної Росії. Вони всі обмежувалися на заходах зовнішнього тиску: забороняли **вживати української мови** прилюдно, цілковито або частково... (Ю. Шевельов); **Усюди і завжди уживай української мови** (П. Богацький); **Вульгаризмів уживали й великі автори** (О. Тарнавський); **Яків... пригадав нову заборону Рейхскомісаріату уживати тризубчиків і прапорів** (У. Самчук); **Великий Князь – сього слова уживано не тільки на означення київського князя, але також на означення могутнього князя загалом** (О. Назарук) і под.

У словниках кінця ХХ – початку ХХІ ст. (Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь, 2007. С. 1498; Словник української мови. Кер. В.В. Німчук та ін.; відп. ред. В.В. Жайворонок. Київ, 2012. С. 1191) переважно збережено традицію подавати форму родового відмінка *чого?* для іменників, залежних від дієслів **УЖИВАТИ (ВЖИВАТИ) / УЖИТИ (ВЖИТИ)**, як периферійну щодо форми знахідного відмінка *що?* Попри це в новітній період мовці послуговуються керуванням *чого?* значно активніше, причому не лише в художній, а й у науковій літературі та в публіцистиці, пор.: *Слово «завідувачка», як свого часу і «столяр-теоретичка», коштувало мені кількох дискусій із консервативними літредакторами, які воліли, згідно з правописом, вживати тільки чоловічих форм на позначення посад* (Н. Сняданко); *Грошову одиницю колишнього Радянського Союзу в одних союзних республіках перекладали мовами корінних націй (укр. карбованець, узб. сум, каз. сом), а в інших уживали російської назви, пристосованої до фонетико-морфологічних особливостей місцевої мови* (О. Пономарів); *Часто вживають знахідного відмінка із закінченням -а у мові художньої літератури* (І. Вихованець); *Кодекс адміністративного судочинства, ухвалений 6 липня 2005 року, теж приписує використання української, але дозволяє особам, які недостатньо нею володіють, уживати інших мов, якщо вони згодні платити за переклад* (Г. Шумицька); <...> у § 10, п. 1, прим. 1 цього правопису [1928 р.] **вжито терміна** «початкові в й у» (Р. Воронезький); *Мрію, що колись на люди вийде офіційна особа,*

що від щирого серця вживатиме українських *ідіом* чи *й цілих прислів'їв* (С. Саржевський) і под.

Однак незважаючи на відомі на сьогодні рекомендації віддавати перевагу в сучасному мововжитковій дієслів *УЖИВАТИ* (*ВЖИВАТИ*) керуванню *чого?*, а не *що?*, оскільки вони «вимагають по собі родового відмінка, коли мовиться про щось абстрактне» (див.: Островський В.І., Островська Г.Ф. А українською кажуть так... Вид. 3-тє, доповн. й виправл. Тернопіль, 2022. С. 83), це керування ще не поновило свого місця в мовній практиці українців, яке воно посідало до реформи, спрямованої на «наближення і злиття» української та російської мов.

Отже, не цураймося призабутого керування дієслів *УЖИВАТИ* (*ВЖИВАТИ*) / *УЖИТИ* (*ВЖИТИ*) *чого?*, а повертаймо його до активної мовної практики.

Лариса Колібаба

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Наукове видання

КУЛЬТУРА СЛОВА

Випуск 102

Друкується за ухвалою
вченої ради Інституту української мови
НАН України

Головний редактор *С.Я. Єрмоленко*
Випусковий редактор *Г.М. Сюта*
Технічне редагування *Л.І. Петренко*

Комп'ютерна верстка *Т.І. Савенко*

Підписано до друку 29.09.2025 р.
Формат 60 x 84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура
«Times New Roman».
Обл.-вид. арк. 11.87. Ум.-друк. арк. 14.19.
Наклад 300 прим. Зам. № 2312.

Видавничий дім Дмитра Бураго
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
ДК № 2212 від 13.06.2005 р.
Тел./факс: (044) 227-38-28, 227-38-48;
e-mail: info@burago.com.ua
www.burago.com.ua
Адреса для листування: 04080, м. Київ-80, а/с 41